SLOVENSKÁ REČ — časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar. Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč. Redakčná rada: dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, dr. E. Jóna, M. Marsinová, dr. J. Oravec, dr. Š. Peciar, dr. J. Ružička. — Predplatné na XIX. ročník Kčs 17.—, jednotlivé čísla po Kčs 1.70. — Účet Štátnej banky československej č. 29-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin.

OBSAH

Budovičová V., Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka — — — — 65
Smiešková E., Exemplifikácia a frazeológia v jednojazyčnom slovníku — 74
Sekaninová E., Z lexikografickej problematiky — — — — — — 78

Podnety a diskusie

Marsinová M., Z teórie a praxe lexikografie — — — — — — — 82
Šalingová M., Z problematiky slovníka cudzích slov — — — — — — 90

Posudky, referáty, zprávy

Lexikografický sborník, M. Marsinová — — — — — — — — — — 99
Otakar Pekárek — inž. Karel Cacek — Mojmír Krátký — dr. Václav Kvičera, Rusko-český technický slovník, J. Horecký — — — — — — — 103
Lesnícky terminologický slovník, A. Habovštiak — — — — — — 105
Letecký terminologický slovník, V. Dujčíková — — — — — — — 107
Ukážkový zošit slovníka maďarského jazyka, V. Albrechtová — — — 109
Dr. Josef Holub — doc. dr. František Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, J. Ružička — — — — — — — — — — — — 111
M. Samuel Bogumil Linde, Słownik języka polskiego, F. Buffa — — — — 112
Słownik staropolski, K. Habovštiaková — — — — — — — — 113
Franciszek Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, J. Štolc — — 115
Zpráva o slovníkovej excerpcii v Ústave slovenského jazyka, E. Smiešková 116
Poznámka redakcie — — — — — — — — — — — — — — 118
Ukážky spracovania slovníka — — — — — — — — — — — — 118

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XIX ČÍSLO 3—4

VIERA BUDOVIČOVÁ

Z TEÓRIE A PRAXE JEDNOJAZYČNÉHO SLOVNÍKA

K spracovaniu slovnej zásoby v slovníku treba pristupovať s presne vypracovanými zásadami. Tieto zásady nazývame teóriou slovníka. Dobre vypracovaná teória je potrebná ako pre autora, tak pre používateľa slovníka. Autor musí bohatý a rôznorodý jazykový materiál triediť podľa istých objektívnych kritérií a dohodnutých zásad. To platí ešte vo väčšej miere tam, kde je slovník kolektívnym dielom. Bez záväznej teórie by nemohol byť jednoliatym a homogénnym celkom. Dobre vypracovaná teória umožňuje používateľovi slovníka ľahkú orientáciu pri hľadaní slov.

Teóriu slovníka si nemožno postaviť a priori, ale treba vychádzať z konkrétnych danosti. Prvoradou danosťou je jazyk, ktorý sa má v slovníku zachytiť. Slovná zásoba každého jazyka má svoje špecifické vlastnosti, ktoré determinujú jej utriedenie v slovníku (napr. slovesné vidy, predponové slovesá, zdrobneniny v slovanských jazykoch). Slovníková teória vo veľkej miere závisí od cieľa slovníka. Prv než sa pristúpi ku koncipovaniu, treba si vyjasniť otázku, komu má slovník slúžiť a aké úlohy má spĺňať. Slovník spisovného jazyka slovenského má vyplniť veľkú medzeru v skúmaní nášho národného jazyka. Potreba dobrého slovníka sa v dnešnom našom prudkom kultúrnom vývine pociťuje stále naliehavejšie. Z tejto situácie vyplýva, že nemôžeme robiť veľký a úplný slovník. Spracovanie veľkého dokladového slovníka vyžaduje veľa času. V dnešnej situácii sa musíme uspokojiť so slovníkom stredného typu.

Slovník stredného typu je taký slovník, ktorý zachytáva slovnú zásobu jazyka okrem úzko odborných termínov čo možno najúplnejšie, ale zhusťujúcim spôsobom. Je určený pre široký okruh používateľov, má byť prístupný spôsobom spracovania i cenove a musí byť ľahko prenosný. Od veľkého slovníka sa líši tým, že nezachytáva slová veľmi zriedkavé, zastaralé, príliš odborné, nie je teda úplný, významy nerozpracúva až do najjemnejších významových odtienkov, ako exemplifikáciu (príklady) uvádza nie doklady, citáty z literatúry, ale iba slovné spojenia a používa metódu hniezdovania.

Stručne preberieme niektoré hlavné zásady, ktorých sa pridržame pri zostavovaní Slovníka spisovného jazyka slovenského.

Stredný slovník nemôže obsiahnuť celé slovné bohatstvo nášho jazyka. Musí sa robiť určitý výber slov. Vyčerpávajúcim spôsobom musia byť zachytené slová základného slovného fondu, t. j. slová, ktoré pomenúvajú predmety a úkony každodenného života. Z nárečových slov patria do stredného slovníka tie, ktoré sú doložené u klasikov našej literatúry. Mnohé z nich majú predpoklady stať sa súčiastkou spisovného jazyka a celonárodným majetkom.

Odborné termíny patria do slovníka, pokiaľ nie sú príliš odborné. Tu je meradlom jazykové vedomie priemerne vzdelaného človeka a nie odborníka. Pre odborníkov, špecializovaných na určitý odbor, sú terminologické slovníky. I s týmto obmedzením budú odborné termíny v slovníku uvedené v hojnom počte, lebo sa musí prihliadať na prudký rozvoj odbornej terminológie v súvislosti s vývojom nášho hospodárstva a so spriemyselňovaním nášho štátu. Odborné termíny používajú kádre technikov a kvalifikovaných robotníkov v priemysle a v pôdohospodárstve, tým sa stávajú majetkom širokých vrstiev používateľov a súčiastkou celonárodného jazyka.

V slovníku budú zachytené slová z rozličných štýlov spisovného jazyka. Štylisticky sa hodnotia v slovníku slová a slovné zvraty knižné (napr. *učiniť, héros, byť uholným kameňom),* hovorové (napr. *príšerný, náramný, báječný),* familiárne (napr. *srdiečko, dušička),* ľudové (napr. *šuster, cabrať sa, cajg)* a slová z detskej reči (napr. *hajinkať, papkať, bežkať).* Osobitne sa označujú slová citove zafarbené, expresívne a sú odstupňované podľa miery expresívnosti. Pri týchto slovách sa používajú označenia: *expr.* (expresívne, napr. *vyfliaskať, rumádzgať, chechot), hypok.* (hypokoristické, napr. *deduško, ujko), žart.* (žartovné, napr. *camprpolka), iron.* (ironické, napr. *pánko, dobrý vták), pejor.* (pejoratívne, napr. *chalan, galgan, babrák).* Pri niektorých slovách môže byť niekoľko štylistických značiek. V slovníku budú zaznamenané s osobitným označením aj slová zriedkavé alebo zastaralé, pokiaľ sa vyskytujú u dnes čítaných spisovateľov. Slová charakteristické pre niektorého význačného spisovateľa sa uvádzajú so skratkou autorovho mena a podľa možnosti sa exemplifikujú citátom z príslušného autora.

Nespisovné slová, napr. slangové a argotické, sa v našom slovníku uvádzajú iba zriedka, keď sú doložené z literatúry alebo keď sa často používajú v hovorenom jazyku. Tieto slová, pokiaľ, pravda, vôbec patria do slovníka spisovného jazyka, treba uvádzať s príslušným štylistickým zaradením. Na označenie týchto slov používame skratky *slang.* (slangové, napr. *guľa* najhoršia známka, nedostatočná, *fasovať), argot.* (argotické, napr. *basa, chládok* väzenie, žalár, *moták* list tajne vpašovaný do väzenia), *vulg.* (vulgárne, napr. *docengať sa* opiť sa, *žrať),* a tým ich vlastne hodnotíme ako nespisovné. Štylistickým hodnotením spĺňa slovník svoju normatívnu

úlohu a poučuje používateľa o správnom alebo nesprávnom používaní mnohých sporných slov a slovných spojení.

Na rozsah slovníka v nemalej miere vplýva excerpcia, dokladový materiál, ktorý je vlastne podkladom slovníka. Čím úplnejší je excerpčný materiál, tým úplnejší a spoľahlivejší bude slovník. Ale ani pri najúplnejšom materiáli nemôže byť lexikograf úplne závislý od excerpcie a dávať do slovníka iba to, čo je v dokladoch zachytené. Musí tvorivo zasahovať tam, kde treba materiál doplniť alebo opraviť. K materiálu sa treba stavať kriticky a v nejasných a sporných prípadoch rozhodovať na základe vlastného jazykového vedomia, ktoré treba neustále konfrontovať s materiálom.

Výklad slova a delenie na významy

Slovné a štylistické bohatstvo nášho jazyka spracúva stredný slovník prehľadne a prístupne. Zásada prehľadnosti sa uplatňuje hlavne pri výklade slova a pri delení slova na významy.

Význam slova sa vysvetľuje výkladom, ktorý má byť stručný, ale musí vystihovať podstatu pojmu, nemá obsahovať podrobné opisy nepodstatných znakov. Slovník sa vyhýba príliš odborným definíciám. Odborné termíny sa vykladajú tak, aby výklad bol aj laikovi zrozumiteľný. Výklad pozostáva zo slov štylisticky neutrálnych. Aj slová expresívne a žargónové sa vykladajú slovami z nocionálnej oblasti. Súčiastkou výkladu a jeho doplnením sú synonymá a kde je to možné, aj antonymá. Vysvetľovanie významu iba pomocou synoným nie je výstižné. Významové jadro synoným sa spravidla nekryje. Synonymá majú spoločné niektoré znaky, nie však všetky znaky, preto môžu skresľovať obsahovú náplň slova. Keď je slovo výkladom dostatočne vysvetlené, synonymá sú na mieste, lebo názorne pomáhajú zaradiť slovo do určitého významového okruhu slov. Používateľ slovníka nesmie hľadať v synonymách akýsi ekvivalent, náhradu slova, ale iba pomôcku na identifikáciu významu slova. Niekde sa však výklad použiť nedá. Býva to spravidla pri slovách expresívnych. V takýchto prípadoch musia stačiť synonymá z nocionálnej oblasti. Ďalej sa na túto ťažkosť často naráža pri výklade slovies. Kým podstatné mená označujú presne vymedzené pojmy, ktorých podstata je statická, a dajú sa zachytiť výkladom, dejovosť slovesa, jeho dynamičnosť nemožno vystihnúť statickými prostriedkami. Preto sloveso vysvetľujeme zasa slovesom, zvyčajne jeho synonymami. Pri slovese sa stáva dôležitým činiteľom exemplifikácia, ktorá musí nahradiť výklad. Antonymá sú dobrou pomôckou na identifikovanie významov. Napr. slovo *starý* v jednom význame má antonymum *mladý,* v druhom význame *nový.*

Slovo má obvykle viacero významov. Niektoré z nich sú základné, iné prenesené a tieto sa zasa štiepia na množstvo významových odtienkov. Zachytiť túto bohatú významovú škálu je jednou z najťažších úloh lexikografie. V strednom slovníku nie je možné rozdrobiť slovo na množstvo od

seba iba málo odlišných významov a s ohľadom na účel stredného slovníka to ani nie je potrebné. Priemerný používateľ by nevedel nájsť základné významy a strácal by celkový obraz slova. Je účelnejšie spájať viaceré významové odtienky tak, aby sa jednotlivé významy od seba odlišovali podstatnými znakmi. Základné významy označujeme arabskými číslicami. Prenesené významy, ak sú iba obrazným použitím slova, môžeme zachytiť ako podvýznamy toho významu, od ktorého sú prenesené, s použitím skratky *pren.* Niekedy, pravda, prenesený význam môže stáť ako samostatný, a to vtedy, keď sa natoľko zovšeobecnil, lexikalizoval, že ho pociťujeme ako nový význam. Výklad významu slova musí zasahovať všetky významové odtienky, ktoré pod hlavný význam zahrnujeme, musí byť teda čo najvšeobecnejší. V rámci jednotlivých základných významov osobitnými skratkami označujeme rozličné štýly, v ktorých sa slovo v danom význame používa. Možno to chápať ako podvýznamy, ktoré nie sú osobitne číslované, lebo sa na ne ešte vzťahuje výklad základného významu.

V poradí významov na prvé miesto kladieme význam najbežnejší, v ktorom sa slovo najčastejšie používa a ktorý sa pri počutí slova prvý vybavuje. Potom sa postupne uvádzajú významy menej bežné až po zriedkavé alebo príliš odborné. Túto zásadu, ako aj mnohé iné, nemožno chápať paušálne. Pri niektorých slovách najvšeobecnejší význam najlepšie osvetlíme, keď uvedieme na prvé miesto význam menej známy, obyčajne odborný, z ktorého je všeobecný význam prenesený. Takýmto postupom niekedy ušetríme obsiahly výklad a umožníme lepšie pochopenie všeobecného významu.

Exemplifikácia a frazeológia

Za výkladom slova po dvojbodke nasleduje exemplifikácia. Exemplifikáciou nazývame príklady, ktorými ilustrujeme výklad slova. Exemplifikácia je jednou z najdôležitejších súčiastok slovníka. Bez konkrétnych príkladov zo živého jazyka by bol slovník iba zbierkou neživých, abstraktných schém. Akademik B. Havránek takto charakterizuje exemplifikáciu: „Doklady dokresľujú a spresňujú to, čo triedenie a výklady často iba schematicky môžu naznačiť. Dobrá dokumentácia kontroluje spracovanie a môže ho aj sama korigovať. Keď ju vypustíme, máme v slovníku iba lepšie alebo horšie spracovanie lexikografove, ale zmizol by jazyk sám.“[1] Vo funkcii exemplifikácie neuvádza stredný slovník doklady, citáty z literatúry, ale iba slovné spojenia. Citáty sa uvádzajú iba výnimočne na ilustráciu takých slovných druhov, pri ktorých nejestvujú slovné spojenia vhodné na exemplifikáciu (pri predložkách, spojkách, časticiach a citoslovciach).

Slovné spojenia sú zoskupenia dvoch alebo viacerých slov, ktoré tvoria gramatickú a významovú jednotu. V jazyku je viac druhov slovných spo-

---

[1] Lexikografický sborník, Bratislava 1953, s. 142.

jení. Rozlišujeme voľné slovné spojenia a ustálené spojenia. Ustálené spojenia sa ďalej členia na združené pomenovania, frazeologické jednotky a idiómy. Hlavným problémom exemplifikácie v strednom slovníku je voliť také slovné spojenia, ktoré sú schopné nahradiť citáciu a dostatočne podoprieť výklad slova.

Rozdiely medzi voľnými a ustálenými spojeniami sú zjavné na prvý pohľad. Zatiaľ čo voľné spojenia sú voľné zoskupenia slov, ktorých jednotlivé členy sú lexikálne samostatné a v spojení si ponechávajú svoj význam, ustálené spojenia sú také zoskupenia slov, v ktorých jednotlivé členy sú na sebe úzko závislé a spolu tvoria jediný obsah. Význam ustáleného spojenia nerovná sa súčtu významov jeho komponentov, je niečím novým, lexikálne samostatným. Ustálené spojenia označujú jeden pojem, mnohé ustálené spojenia môžeme vyjadriť aj jednočlenným synonymom. Komponenty ustáleného spojenia strácajú teda svoj pôvodný a samostatný význam, celé spojenie je z hľadiska lexikálneho nerozlučiteľné, je to vlastne nová pomenovacia jednotka, ktorú pod jednotlivé významy slova zaraďujeme z praktických dôvodov. Ustálené spojenia nemôžu ilustrovať výklad slova, lebo slovo má v nich prenesený alebo posunutý význam.

Exemplifikácia má názorne ukázať, ako sa slovo v živej reči používa. Veľa slov v jazyku má temer neobmedzenú možnosť spájania s inými slovami. Exemplifikácia musí typicky naznačiť túto neohraničenosť využitia slova. Kým voľné spojenie názorne ukazuje schopnosť slova vstupovať do rozmanitých slovných spojení, v ustálenom spojení je možnosť spájania slova obmedzená. Slovo sa tu viaže iba na určité iné slovo alebo veľmi obmedzenú skupinu slov.

Z porovnania voľných a ustálených spojení vyplýva, že vo funkcii exemplifikácie možno použiť iba voľné spojenia, v ktorých si slovo zachováva ten význam, ktorý práve chceme spojením ilustrovať.

Ani voľné spojenia nie sú všetky rovnocenné. Jasne sa nám vydeľujú dve skupiny voľných spojení. Do prvej skupiny patria také slovné spojenia, ktoré sa neustále utvárajú na pomenovanie príležitostných, aktuálnych predmetov, javov, dejov a činností. Voľné spojenia sú napr.: *veľký, malý chlieb, kúsok chleba, vysoký, zelený strom, ťažká guľa* a pod. Takýchto spojení je v jazyku neobmedzený počet. Každá nová situácia si vyžaduje novú kombináciu slov. Takéto spojenia by sme mohli nazvať aktualizovanými voľnými spojeniami na základe ich vlastnosti podľa potreby sa vytvárať a znovu zanikať. Aktualizované voľné spojenia sa využívajú v dokladových slovníkoch, ktoré exemplifikujú významy slov citátmi. V citáte je slovné spojenie použité vo vete, je známa konkrétna situácia, ktorá si určité spojenie vyžiadala. Voľné spojenie vo vete je dobrým prostriedkom na ilustrovanie výkladu. Iná situácia je v strednom slovníku, ktorý neuvádza citáty. Aktualizované voľné spojenie by bolo vytrhnuté z kontexu a pre používateľa, ktorý nepozná okolnosti jeho vzniku, by nebolo inštruktívne. Keď uvádzame voľné spojenia bez vetného kontextu,

musíme hľadať typické voľné spojenia. To sú také voľné spojenia slov, ktoré sú charakteristické pre určitú konkrétnu situáciu. Charakteristické alebo typické sú preto, lebo za určitých okolností sa použije vždy to isté spojenie. V konkrétnej situácii sa vytvorí určité slovné spojenie. Keď sa podobná situácia opakuje, vynorí sa toto spojenie už ako hotové. Typické voľné spojenia neslobodno zamieňať s ustálenými spojeniami. Nie sú to ešte ustálené spojenia, lebo netvoria novú významovú jednotku, nie sú ešte lexikalizované, jednotlivé ich členy vystupujú v svojich pôvodných významoch. Prakticky sa to javí tak, že necítime potrebu takéto spojenia osobitne vysvetľovať, význam celého spojenia jasne vyplýva z významu jednotlivých slov, z ktorých sa spojenie skladá. Sú to vlastne často sa vyskytujúce, frekventované voľné spojenia. Možno však konštatovať, že typické voľné spojenia majú tendenciu ustaľovať sa a v niektorých prípadoch je ťažko ich rozlíšiť od hotových ustálených spojení.

Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov. Typickým voľným spojením je napríklad spojenie *domáci chlieb,* pretože na vyjadrenie pojmu chleba pečeného v domácnosti sa vždy použije toto spojenie a nie iné. Slovo chlieb v tomto význame má priam neohraničenú možnosť spájania. Používa sa v spojeniach *pekársky chlieb, čerstvý, vypečený chlieb, krajec, okruch chleba.* Pritom slovo *domáci* sa v tom istom význame vyskytuje aj v spojeniach *domáca strava, domáca pani* a pod. Typické sú aj spojenia *urobiť chybu, počítať za chybu, dopustiť sa chyby; chvíľkový rozmar, chvíľková sláva* a pod.

Typické voľné spojenia sú v každom jazyku iné a pre určitý jazyk charakteristické. Ani v svojom materinskom jazyku ich každý nevie správne používať, už aj preto, že rozličné spojenia sú z rozličných štýlov jazyka. Uvádzanie typických voľných spojení umožní teda nielen slovo správne identifikovať, ale prispeje aj k obohacovaniu výrazových prostriedkov používateľov slovníka.

K exemplifikácii možno priradiť združené pomenovania. Združené pomenovania patria síce do ustálených spojení, sú v jazyku pevne ustálené a vyjadrujú jeden pojem, ale ich členy vystupujú v svojich základných významoch. Sú to vlastne opisné pomenovania takých pojmov, pre ktoré jazyk nemá jednoduchý (jednoznačný, prostý) výraz. Združené pomenovania sú z veľkej časti odborné termíny alebo pomenúvajú predmety súvisiace s pokrokom civilizácie, pre ktoré si jazyk nevytvoril osobitné slovo (napr. *písací, šijací stroj, lanová, elektrická dráha, stolná lampa, zubná kefka* a pod.). Združené pomenovania nie sú exemplifikáciou v pravom zmysle slova, nepomáhajú výkladu, do slovníka však patria. Sú to vlastne nové pomenovania, ekvivalenty slov. Stredný slovník ich pri jednotlivých slovách iba vymenúva.

Za exemplifikáciou nasledujú prenesené ustálené spojenia a frazeologické jednotky. Tento oddiel hesla nazývame frazeológiou a značkou ho oddeľujeme od exemplifikácie. Frazeológia neslúži na exemplifikáciu. Význam

frazeologických spojení býva prenesený, obrazný, musíme ich osobitne vysvetľovať. Sú to nové lexikálne jednotky. Uvádzame ich pri všetkých slovách, z ktorých sú zložené. Frazeológia je závažnou súčiastkou výrazového bohatstva jazyka. Bez frazeológie by bol slovník chudobný a neúplný. Preto sa aj stredný slovník snaží frazeológiu podľa možnosti vyčerpať. Niektoré slovníky uvádzajú frazeológiu na konci hesla ako osobitný oddiel hesla. V jednojazyčnom slovníku je správnejšie priradiť frazeológiu k jednotlivým významom hesla. Je to odôvodnené tým, že ustálené spojenia súvisia s jednotlivými významami slova, hoci to niekedy hneď nepostihneme. Spravidla však vieme rozhodnúť, od ktorého základného významu je frazeologické spojenie prenesené a k tomu významu ho priradíme. Fráza *prišlo na lámanie chleba* znamená: „nastalo rozhodovanie, udalosti dospeli ku kritickému bodu". Je to biblický obraz, ktorého pôvodný význam dnes už nie je všeobecne známy. Predsa však ho priradíme k základnému významu slova *chlieb,* lebo tu je slovo *chlieb* použité v tomto význame. Spojenie *mať po chlebe* je hovorové s nádychom familiárnosti. Znamená „stratiť dobré postavenie, dobré miesto, dostať sa do nepríjemnej situácie". Málokto by dnes dával do súvisu význam tohto spojenia s významom slova *chlieb.* Predsa však priradíme toto spojenie k druhému významu slova chlieb, v ktorom *chlieb* znamená obživu, zamestnanie. Spojenie *vyjsť na psí tridsiatok* znamená „prísť na mizinu, schudobnieť". Priradíme ho k základnému významu slova *psí,* ktoré bude hniezdované so slovom *pes,* lebo pôvodne skutočne išlo o to, že za psa sa neplatilo colné. Treba pripomenúť, že pri frazeologických jednotkách nevysvetľujeme ich pôvodný význam, ani neuvádzame okolnosti ich vzniku, ale uvádzame ich ekvivalent v súčasnom jazyku, prípadne výklad, čo fráza v súčasnom jazyku značí. Ako už aj z príkladov vyplýva, do frazeológie zahrnujeme aj jazykovým úzom ustálené obrazné spojenia, ďalej zmeravené knižné frázy, klišé, ako *stať sa každodenným chlebom* (napr. o knihe), *byť duševným chlebom* (duševnou potravou), idiomatické spojenia a príslovia.

Hniezdovanie

Hniezdovanie v slovníku je priraďovanie odvodených slov k heslu základného slova. Základné slovo nazývame č e l n ý m h e s l o m podľa toho, že stojí na čele hniezda. Odvodené slová tvoria h n i e z d o v é h e s l á, lebo stoja vo vnútri hniezda. Toto usporiadanie nie je motivované žiadnymi jazykovými dôvodmi. Hniezdovanie je vecou slovníkovej konvencie a používa sa preto, aby sa v slovníku ušetrilo miesto. Moderná lexikografia stále viac upúšťa od metódy hniezdovania predovšetkým preto, lebo hniezdovanie kladie určité požiadavky na používateľa slovníka. Aj spracovanie slovníka metódou hniezdovania je zložitejšie a vedie často k mnohým nedôslednostiam, ktorými trpí prehľadnosť a tým aj používateľnosť slovníka. Hniezdovaným slovníkom sa vyčíta hlavne to, že bývajú preťa-

žené odkazmi, ba celými systémami odkazov, ktoré používateľa zdržujú pri hľadaní slov a mnoho ráz celkom odradia.

Popri týchto nedostatkoch má hniezdovanie aj dobré stránky, keď sa využíva mierne. Ponajprv sa ním ušetrí miesto. Hniezdované slovo nemusí mať osobitný výklad, ktorý by bol vo väčšine prípadov iba opakovaním výkladu významu základného slova. Hniezdované slovo nemá v slovníku nový odsek. V jednojazyčnom strednom slovníku je otázka miesta veľmi dôležitá. Keď má mať slovník malý rozsah a pritom má byť obsahovo čím najúplnejší, musíme využívať všetky prostriedky, ktoré nám to umožnia. Ak hniezdovanie vyžaduje od používateľa určité jazykové vzdelanie, na druhej strane je aj inštruktívne, lebo používateľ nájde v slovníku nielen slovo, ktoré hľadá, ale aj príbuzné slová, poučí sa o spôsobe odvodzovania slov atď.

Dá sa vyhnúť aj preťaženému systému odkazov, alebo aspoň obmedziť odkazy na najmenšiu mieru. Keď však nedáme odkazy, odvodené slová nebudú vôbec uvedené na svojich miestach v abecede, používateľ sa bude musieť naučiť, kde ich má hľadať, a bude nútený naučiť sa z úvodu, ako má slovník používať. Napriek tomu v chystanom slovníku spisovnej slovenčiny bude odkazov veľmi málo, a to iba v takých prípadoch, kde bude hniezdované slovo príliš vzdialené od svojho miesta v abecede.

Pri spracúvaní Slovníka spisovného jazyka slovenského sa pridržame zásady mierneho hniezdovania. To znamená, že k základnému slovu pripájame len určité, presne vymedzené odvodeniny, ktoré s ním významovo najužšie súvisia. Schéma hniezda podstatného mena je taká, že k mužskému podstatnému menu hniezdujeme prechýlené ženské substantívum, ďalej prídavné mená odvodené príponami *-ný, -ský, -cký, -ový* a z nich utvorené príslovky a abstraktá zakončené na *-osť, -ota, -stvo*. Pri zvieracích menách hniezdujeme prídavné mená typu *psí* a pri cudzích slovách odjektíva na *-ický*. Na konci hesla uvádzame zdrobneniny, a ak sa vyskytujú, aj od nich odvodené adjektíva a adverbiá. Augmentatíva uvádzame, ak sa reálne vyskytujú a majú aj iný význam ako čisto zväčšovací. Neuvedieme napríklad také augmentatíva, ktoré sa dajú utvoriť od temer každého substantíva ako *kabátisko, stolisko, ušisko, zvieratisko,* lebo tieto sú síce možné, ale v spisovnom jazyku sa nepoužívajú. Uvedieme také augmentatíva ako *babisko, chlapisko,* pretože označujú nie každú veľkú ženu alebo chlapa, ale pridávajú základnému slovu určitý významový odtienok, isté expresívne zafarbenie.

Nehniezdujeme prídavné mená na *-itý, -istý, -atý, -ovitý* a prídavné mená utvorené inými príponami, ktorých významy sú od významu základného substantíva príliš vzdialené. V slovníku zaznamenávame iba skutočne používané odvodeniny. Neuvádzame také slová, ktoré sa síce dajú utvoriť a možno sa aj dakedy utvoria, ale ktoré sa v dnešnom jazyku bežne nepoužívajú. To platí o rozličných typoch prídavných mien, o abstraktách, augmentatívach a zdrobneninách.

Hniezdované slová spravidla nevysvetľujeme, pretože ich význam vyplýva z významu základného slova a je každému zrejmý. Aj slovníky, ktoré nehniezdujú, väčšinu adverbií a mnohé adjektíva vysvetľujú tak, že miesto výkladu uvedú: prídavné meno (príslovka) k určitému podstatnému menu (napr. *kúkolový,* adj. ku kúkol, *krásne,* adv. ku krásny). Kde sa to žiada, uvedieme miesto výkladu synonymá. Pri väčšine odvodených slov neuvádzame exemplifikáciu, pretože pri týchto slovách typické spojenia nemáme. Frazeologické spojenia však uvádzame, pokiaľ sa vyskytujú.

Iná situácia je pri prídavných menách. Prídavné mená sú dôležitým slovným druhom. Iba málo prídavných mien však bude figurovať v slovníku ako samostatné heslá, väčšina ich bude v hniezde základného substantíva. Keď nebude pri prídavných menách výklad, dôležitú funkciu nadobudne exemplifikácia. V exemplifikácii sa niekoľkými príkladmi naznačí, s akým okruhom slov sa prídavné meno môže spájať. Pri prídavných menách uvádzame aj združené pomenovania a frazeológiu. Niekedy má prídavné meno viac významov. To by bol dôvod uvádzať ho samostatne, ako osobitné heslo. S ohľadom na používateľa hniezdujeme však aj viacvýznamové prídavné mená, aby sme nenarušili systém hniezdovania, ktorý umožní používateľovi slovo nájsť. Pri viacvýznamových prídavných menách riadne vysvetľujeme jednotlivé významy výkladom. (Napr. k *čokoláda* hniezdujeme *čokoládový,* príd. m. 1. z čokolády; 2. čokoládovej farby.) Ak sa prídavné meno nevzťahuje na všetky významy základného podstatného mena, odkazujeme na tie významy, na ktoré sa vzťahuje. (Napr.: *chlieb ... chlebový, príd. m.* k 1 znamená, že príd. m. *chlebový* sa vzťahuje iba na prvý význam slova *chlieb* a od iných významov sa toto prídavné meno netvorí.)

Slová v zásade nehniezdujeme. Uvádzame samostatne formu pre nedokonavý i dokonavý vid. Iba pre úplnosť uvádzame opakovacie sloveso, a to bez uvádzania tvarov a vypracovania významov. Tak isto pri nedokonavom slovese upozorňujeme na dokonavú formu a v hniezde uvádzame aj predponové slovesá, v ktorých má predpona čisto vidovú funkciu. Tieto predponové slovesá už samostatne spracované nebudú, ale budú zhrnuté v tzv. predponových heslách, v ktorých budú spracované funkcie a významy slovesných predpôn s funkciou čisto kvantitatívnou, naznačujúcou mieru deja. Predponové slovesá, v ktorých predpona mení význam slova, budú spracované ako samostatné heslá. V slovníku sa neuvádzajú slovesné podstatné mená, pretože sa tvoria pravidelne a sú viac záležitosťou gramatickou, ako lexikálnou. Na príslušných miestach v abecede, teda nie v hniezde, uvádzame také slovesné podstatné mená, pri ktorých si už neuvedomujeme priamu súvislosť so slovesom a ktoré sa stali samostatnými lexikálnymi jednotkami (napr. *školenie, vedenie, trenie, krytie).* Zvratné slovesá uvádzame v hniezde za dvoma zvislými čiarami a spracovávame ich ako samostatné heslá so všetkými významami a exemplifikáciou.

Teória slovníka nikdy nie je hotová a definitívna. Pri konkrétnej práci

sa vyskytujú vždy nové problémy, ktoré sa musia riešiť. Pri ich riešení treba mať stále na zreteli účel a poslanie slovníka. Často treba niektoré zásady doplniť, spresniť, ba niekedy aj pozmeniť. Živé slovo, ktoré chceme v slovníku zachytiť, je niekedy veľmi nepoddajný materiál, ktorý nemožno mechanicky spracovať podľa nejakej šablóny. Lexikografickú teóriu nemožno chápať ako šablónu, podľa ktorej sa slová mechanicky spracovávajú. Lexikografická prax dokazuje, že spracovanie každého slova vyžaduje od lexikografa osobitné úsilie a tvorivú prácu. Používateľ slovníka sa nesmie pozastaviť nad domnelými nedôslednosťami alebo odchýlkami od zásady. Pri zostavovaní Slovníka spisovného jazyka slovenského je situácia obzvlášť ťažká, lebo sa iba vo veľmi malej miere môžeme oprieť o jestvujúce slovenské slovníky a aj na tie, ktoré používame, sa musíme dívať veľmi kriticky. Veľmi mnohé slová budú v slovníku zachytené po prvý raz, po prvý raz budú utriedené významy a uvedené spojenia a frazeologické jednotky väčšiny slov. Pri tejto zodpovednej práci sa lexikograf opiera o všeobecné poznatky jazykovedy a slovenistiky zvlášť. Musí však rozriešiť aj také problémy, ktoré sú z teoretického hľadiska ešte nepreskúmané a takýmto spôsobom lexikografia prispieva k vyriešeniu mnohých teoretických jazykovedných problémov.

ELENA SMIEŠKOVÁ

EXEMPLIFIKÁCIA A FRAZEOLÓGIA V JEDNOJAZYČNOM SLOVNÍKU

Pripravovaný slovník spisovnej slovenčiny bude normatívny slovník stredného typu. Bude to slovník výkladový, to znamená, že každé heslo sa objasní krátkym, výstižným výkladom, dostačujúcim na osvetlenie významu slova a jeho upotrebenia v reči.

Význam alebo významy slova, ako sú zachytené výkladom, musia byť nejakým spôsobom ilustrované, podopreté, zakotvené v živej reči. Musia byť doložené príkladmi, lebo prax ukázala, že za dobré sa považujú tie slovníky, v ktorých je hojnosť príkladov.

Z ohľadu na rozsah nebude náš slovník spravidla používať na doloženie a ilustráciu slov citáty, ktorými sa rozsah slovníka obyčajne značne rozrastá. Citáty budú iba pri niektorých slovných druhoch, napr. pri spojkách, citoslovciach, časticiach, predložkách, zámenách, niekedy i pri slovesách, ktoré nemožno dostatočne ilustrovať bez vetného súvisu, alebo keď chceme doložiť existenciu nejakého slova, ktoré používa len určitý autor.

V našom slovníku ilustrujeme výklad takzvanou exemplifikáciou. Exemplifikácia má dokresliť a spresniť to, čo výklad nemôže dosť presne vyznačiť, má pomôcť, plnšie pochopiť významy slova a spôsoby ich použitia v reči. Čo zahrnujeme pod pojem exemplifikácie? Sú to typické a čo najvšeobec-

nejšie voľné spojenia, ktoré pri heslovom slove alebo pri jeho jednotlivých významoch a niekedy aj pri hniezdovaných odvodených slovách nasledujú za výkladom (prípadne za synonymami alebo antonymami, ktoré bývajú doplnením výkladu). Ukazujú slovo v jeho najbežnejšom použití, vo význame alebo vo významoch, ktoré vyplývajú z výkladu. Exemplifikácia má byť podopretím a konkretizovaním výkladu. Istým spôsobom uľahčuje pochopenie výkladu, ba môže ho aj korigovať. Je všeobecne prijatou zásadou, že pre slovník treba vyberať len typické, nie náhodné voľné spojenia. (Pozri o tom podrobnejšie v článku V. Budovičovej v tomto zošite.)

Napr. pri hesle *ihravý* význam „majúci chuť, náklonnosť ihrať sa" exemplifikujeme spojením *ihravé mláďa, dieťa;* pri hesle *ilegálny* význam „skrývaný pred zákonom" exemplifikujeme spojením *ilegálna činnosť, organizácia;* pri hesle *ihla* význam „tenký kovový nástroj s uškom určený na šitie" spojením *tenká, hrubá ihla;* pri hesle *cesta* význam „pruh zeme zvlášť upravený, určený na premávku" spojením *hrboľatá, neschodná cesta; poľná, vozová cesta.* Ako exemplifikáciu používame niekedy aj prirovnania, pravda, v obmedzenej miere, a to tie, ktoré prirovnávajú skutočne, nie obrazne a dobre ilustrujú upotrebenia slova v reči, napr. *sladký ako med, biely ako sneh.* Niekedy možno ako exemplifikáciu použiť aj krátke vety, resp. vetné syntagmy, napr. *pes breše* (k *brechať), hmota je večná (*k *večný)* ap.

Vybrané slovné spojenia majú byť jednak dokladom existencie a živého používania príslušného slova, jednak dokladom jeho významu, lebo výklad často nemôže byť s ohľadom na rozsah slovníka vyčerpávajúci, a preto ani celkom presný. Presný význam slova má vyplynúť práve z príkladov jeho praktického použitia. Tento spôsob dokladania môže mať dokonca určité výhody pred slovníkmi založenými na priamej citácii, pretože tie sú odkázané len na excerpciu, a preto niekedy z nedostatku vhodného citátu nemôžu uviesť príklady, ktoré by ilustrovali základný, nijako neodtienený význam slova.

Výklad významu alebo významov slova možno teda exemplifikovať len neprenesenými slovnými spojeniami, ako sú typické voľné spojenia a ten druh ustálených spojení, ktorých jednotlivé komponenty si podržali pôvodný, neprenesený význam, napr. *protiletecké delostrelectvo, šijací stroj, mazací prístroj, detské ihrisko, poľná cesta.*

Ustálené slovné spojenia s prenesením významom (pravda, s rozličnou mierou prenesenosti) a frazeologické zvraty, v ktorých jednotlivé významy heslového slova nadobúdajú nové odtienky, majú vo výstavbe hesla osobitné miesto, kladú sa za exemplifikáciu po osobitnej grafickej značke. Budú to idiómy (napr. *voľky-nevoľky, silou mocou, hovoriť dve na tri* a pod.), obrazné spojenia (napr. *železná opona, ísť dolu kopcom, kašľať ako starý hrniec* a pod.; sem zaraďujeme aj príslovia a porekadlá), združené pomenovania, ktorých jednotlivé komponenty stratili pôvodný, neprenesený význam (napr. *kurie oko, kozia brada lúčna* a pod.), a slovné

spojenia, kde sú síce členy spojené voľnejšie, ale okruh spojovania je predsa obmedzený na niekoľko variácií (napr. *zožiera ho závisť, nenávisť, zmocňuje sa ho strach, hrôza, panika* a pod.). Kvalitatívne rozdielne typy ustálených spojení a frazeologických zvratov snažíme sa odstupňovať poradím podľa stupňa tesnosti. Spojenia sémanticky najtesnejšie dávame až na koniec. Pritom sú, pravda, i tu, ako vo všetkých javoch, popri typických javoch aj javy prechodné, jednoznačne nevyhranené, pri ktorých musí slovnikár rozhodnúť o zaradení.

Typické frazeologické spojenia priraďujeme k jednotlivým významom heslového slova. Tento spôsob považujeme za výhodný pre jeho prehľadnosť. Takto to robí napríklad aj český Příruční slovník na rozdiel od ruského slovníka Ušakovovho, ktorý frazeologické zvraty zaraďuje na koniec hesla po vyčerpaní všetkých významov príslušného slova.

Pri práci na slovníku bývame často postavení pred otázku, do akej miery budeme v exemplifikácii a vo frazeológii používať združené pomenovania z oblasti odbornej terminológie, lebo predpokladáme, že používateľ bude v normatívnom slovníku hľadať aj základnú odbornú terminológiu. Rozhodujúcim momentom pri výbere terminologických združených pomenovaní (to platí aj pri výbere odborných termínov pre stredný slovník) nie je dôležitosť termínu v systéme pojmov danej vedy alebo technického odboru, lež jeho funkcia spoločenská (S. N. Ožegov, *O trech tipach tolkovych slovarej sovremennogo russkogo jazyka,* Voprosy jazykoznanija, 1952, č. 2, str. 100), t. j. miera jeho používania u priemerne vzdelaného človeka, v beletrii, v dennej tlači, v stredoškolských učebniciach a pod. Uvádzame ich často predovšetkým z dôvodov normatívnych. Pri vysvetľovaní terminologických združených pomenovaní vychádzame všeobecne z ohľadu na používateľa slovníka, pričom je nám meradlom opäť používateľ s priemerným vzdelaním (aké asi dáva jednotná stredná škola). Frazeologické spojenia spravidla vysvetľujeme, avšak nie vo forme výkladu, aký býva pri heslovom slove, lež obyčajne synonymným výrazom z oblasti nocionálnej. Napr. *žilky mu ihrajú* vysvetlíme výrazom „je bujný"; *stavať sa niekomu do cesty* vysvetlíme výrazom „robiť prekážky", *vziať nohy na plecia* vysvetlíme slovom „ujsť" a pod.

Frazeologické zvraty uvádzame pri všetkých plnovýznamových slovách príslušného zvratu (teda spravidla nie pri predložkách, spojkách, pri slovese *byť* a pod., napr. v spojeniach *žiť na vysokej nohe, byť na smrť unavený* a pod.).

Pri odvodených hniezdovaných slovách spravidla exemplifikáciu neuvádzame, iba ak ide o združené pomenovania, ktoré sú odbornými termínmi (napr. *šabľa . . .; šabľový* príd. m. . .: *šabľový tanec* druh vojenského tanca; *iluminácia . . .; iluminačný* príd. m.: *iluminačná technika* osvetľovacia). Ak by sa k príslušnému hniezdovanému slovu viazali nejaké frazeologické spojenia, zachytíme ich.

Slovné spojenia uvedené vo frazeológii štylisticky zaraďujeme, t. j.

označujeme ich štylistickou skratkou vtedy, keď patria do inej štylistickej vrstvy než neutrálnej. Tým sa zdôrazňuje normatívny charakter slovníka a slovník sa stáva dobrou pomôckou spisovateľov a nástrojom jazykovej kultúry.

Heslové alebo odvodené slová použité v exemplifikácii a vo frazeológii skracujeme, a to preto, aby sme v slovníku ušetrili miesto.

Podstatné mená, prídavné mená, použité v 1. p. jedn. č. označujeme iba začiatočným písmenom, za ktoré dávame bodku. Napr. v hesle *voda* spojenie *mäkká voda* skracujeme ako *mäkká v.*, v hesle *dobrý* spojenie *dobrý deň* ako *d. deň* atď. Ak je slovo v exemplifikácii v nepriamom páde alebo v inom rode ako v hesle, uvádza sa začiatočné písmeno a koncovka, spojené spojovníkom. Napr. pri hesle *cudzí* spojenie *chváliť sa cudzím perím* sa uvádza v podobe *chváliť sa c-ím perím*, pri hesle *ihličnatý* spojenie *ihličnatá rastlina* ako *i-á rastlina* atď. Keď sa heslové slovo použije v rovnakom význame vo viacerých spojeniach, uvádza sa skratka len raz. Napr. v hesle *uchvátiť* spojenia *uchvátiť krajinu, uchvátiť moc* sa skracujú takto: *u. krajinu, moc.*

Ak je heslovým slovom sloveso a uvádza sa v exemplifikácii v neurčitku, skracuje sa začiatočným písmenom. Napr. v hesle *roztrhať* spojenie *roztrhať na franforce* sa uvádza v podobe *r. na franforce.* Ostatné slovesné tvary sa vypisujú celé, napr. v hesle *kúpiť* spojenie *hlúpy všetko kúpi.*

Činné príčastie prítomné a minulé a trpné príčastie skracujeme ako prídavné mená.

K formálnej stránke patrí aj grafické oddeľovanie a rozlišovanie jednotlivých častí exemplifikácie a frazeológie. Exemplifikáciu a frazeológiu sa snažíme pre prehľadnosť jasne odlíšiť od výkladu jednotlivých významov slova. Grafická úprava je viac-menej vecou konvencie. Keďže v našom slovníku má byť výklad vysádzaný obyčajne, exemplifikácia a frazeológia bude kurzívou. Ak by sme použité spojenia ešte chceli vysvetliť, výklad bude opäť obyčajným typom, napr.: *uchovať spomienku na niekoho, niečo* zapamätať si.

Jednotlivé exemplifikácie oddeľujeme čiarkou, kvalitatívne odlišné skupiny exemplifikácií a frazeologické zvraty oddeľujeme bodkočiarkou.

Lístkový materiál, z ktorého čerpáme príklady a doklady, niekedy pre úplnosť nestačí a ani nemôže byť jedinou oporou lexikografa. Slovnikár si musí často pomáhať vlastným jazykovým vedomím a znalosťou jazyka. Pri javoch prechodných, nevyhranených jednoznačne, musí rozhodnúť podľa vlastného uváženia. Všetky príklady použité v exemplifikácii musia byť dostatočne ilustrujúce a zostavovatelia slovníka ich musia starostlivo vyberať a hodnotiť nielen zo stránky jazykovej, ale aj ideologicky, aby prispievali i k zvyšovaniu jazykovej kultúry i k upevňovaniu správneho svetonázoru v širokých masách používateľov slovníka.

ELLA SEKANINOVÁ

Z LEXIKOGRAFICKEJ PROBLEMATIKY

1. *Vymedzenie homoným v slovníku*

„Objasnenie podstaty významu slova, analýza akostných zmien vo významovej štruktúre slova — v ich historickom pohybe — je jednou zo základných úloh lexikológie.“[1] Aby sme mohli analyzovať významovú štruktúru slova, musíme slovo dokonale poznať, t. j. skúmať ho z hľadiska významového, gramatického a hláskoslovného. Našou úlohou nebude definovať slovo zo všetkých týchto hľadísk, všimnime si slovo len z hľadiska významového so zreteľom na lexikografickú prax.

Slovo svojou zvukovou podobou vyjadruje určitú skutočnosť, má svoju obsahovú náplň, čiže má určitý význam. Jedno slovo sa však nemusí vždy rovnať jednému významu, ale môže mať a spravidla i má viac významov. Slová, ktoré rovnako znejú a významove sa od seba líšia, nazývame homonymá a prakticky v slovníku vydeľujeme takéto slová ako samostatné heslá. Otázka homonymity slov je oveľa zložitejšia, ako by sa azda na prvý pohľad zdalo. Je tu niekoľko problémov. Kde je hranica slova, po ktorú siahajú jeho mnohé významy a ktoré prípady sú už za touto hranicou a čo s prípadmi hraničnými? Pokiaľ máme do činenia s viacvýznamovosťou slova a kedy už s homonymitou?

Slovník musí všetky tieto otázky riešiť prakticky. Homonymami v slovníku sa zaoberal na lexikografickej konferencii v Bratislave 1952 dr. Ľ. Ďurovič.[2] Vyslovil zásadu, aby sa otázka homoným riešila v slovníkoch dôsledne. Že sa však doteraz zásadne nevyriešila, môžeme dokázať na mnohých príkladoch.

Slovo *pero* znamená vtáčie pero i pero na písanie i pero vo význame struna. Pre tento tretí význam má ruština slovo *pružina*. Ide tu o významy toho istého slova *pero* alebo o homonymá? Vieme, že vtáčím perom sa pôvodne písalo, tieto významy majú teda historickú súvislosť. Túto súvislosť si však dnes pri pohľade na plniace pero iste neuvedomujeme. Porovnajme spracovanie tohto hesla v niektorých slovníkoch. Daľov Ruský výkladový slovník (1863—1866) má tieto významy spracované v jednom hesle. Výklad jedného z významov znie: *Pisčeje pero, obyčno gusinnoje, s očinkoj, a inogda delanoje, staľnoje, zolotoje.* (Pero na písanie, obyčajne husie, zastrúhané, a niekedy i robené, oceľové, zlaté.) Sú tu ešte zmiešané významy. V tej dobe však takýto výklad bol správny, lebo zodpovedal skutočnosti. Výkladový slovník D. N. Ušakova (1935—1940) uvádza tu už dva rôzne

---

[1] V. V. Vinogradov, *Osnovnyje tipy leksičeskich značenij slova,* Voprosy jazykoznanija, 1953, č. 5, str. 3.

[2] Ľubomír Ďurovič, *Homonymá v slovníku,* Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 63.

významy. Podobne je to i v Trávníčkovom Českom výkladovom slovníku. Druhý význam Trávníček vysvetľuje ako „péro na psání" a dodáva k tomu (původ. ptačí). Najnovší ruský výkladový slovník S. I. Ožegova (1953) má tieto slová rozpracované ako dve homonymá s príslušnými prenesenými významami bez akéhokoľvek poukazovania na súvislosť. Vidíme, že sa tieto významy čím ďalej, tým viac rozštepujú. Takýmto postupným rozchádzaním významov vznikajú v jazyku homonymá. Tak i pero vtáčie a pero na písanie môžeme už dnes pokladať za homonymá, nie za dva významy toho istého slova. Tretí význam slova pero (struna) nemá už žiadnu súvislosť s prvými dvoma významami. Ide tu teda o homonymá.

Pri určovaní homoným prvým kritériom je vzdialenosť významov. Samozrejme, že lingvista, resp. lexikograf nájde viac sémantických súvislostí medzi slovami, ako nelingvista.

Ak nás pri vymedzovaní homoným sémantické dôvody dostatočne nepresvedčili a máme ďalej pochybnosti, či ide o viac významov jedného slova alebo o homonymá, všimnime si tvary slova. Teda druhé kritérium je gramatické. Napr. oko ľudské a oko na polievke (morské oko ap.) má rozdielne tvary plurálu: *oči,* ale *oká,* gen. pl. *očí (očú),* ale *ôk,* dat. pl. *očiam,* ale *okám* atď. Sú to homonymá. Tak i ucho ľudské a ucho na nádobe majú v množnom čísle rozdielny tvar: *uši* (ľudské) a *uchá* (na nádobe). Alebo napr. slovo činiteľ vo význame osoby má plurál *činitelia* a vo význame veci („faktor") popri činitelia i činitele.

Tretie kritérium je spôsob tvorenia odvodenín. Napr. ruské sloveso *topiť* predstavuje až tri homonymá: *topiť*[1] kúriť; *topiť*[2] topiť, rozpúšťať; *topiť*[3] topiť, potápať. Sú to homonymá i podľa významového hľadiska, ale všimnime si, aké majú jednotlivé významy derivačné možnosti. Prídavné meno *topľonyj* súvisí len s významom *topiť*[2]*: topľonyj vosk, topľonoje maslo* (topené maslo). Slovesné podstatné meno *topka* súvisí len s prvým významom: *topka pečej* (kúrenie v peciach). Dokonavé vidy majú tieto slovesá rôzne. K prvému slovesu je *zatopiť peč,* k druhému je *rastopiť salo, vosk* (roztopiť) a k tretiemu je *potopiť korabľ* (potopiť loď) alebo *utopiť kogo-libo.* I slovesá *zatopiť, zatopiť peč,* zakúriť v peci a *zatopiť, zatopiť luga* (o rieke) zatopiť, zaliať lúky sú jasné homonymá.

Pri podstatných menách sa dajú homonymá určiť dosť bezpečne. Napr. *blok*[1] 1. tech. škripec, 2. žel. hradlo a *blok*[2] blok: *blok komunistov i bespartijnych* blok komunistov a nestraníkov; *tok*[1] 1. prúdenie, 2. elektr. prúd a *tok*[2] holohumnica, humno; *svod*[1] klenba a *svod*[2] zbierka: *svod zakonov* zbierka zákonov; *stopka*[1] hŕbka, kôpka a *stopka*[2] kalištek.

Pri predponových slovesách často iný význam predpony opodstatňuje oddeliť významy slovies ako homonymá. Napr. ruské sloveso *perečisliť* má tieto významy: 1. vypočítať, vymenovať (napr. všetkých prítomných); 2. preložiť, preradiť: *perečisliť v zapas armii* preložiť do zálohy a 3. preúčtovať: *perečisliť summu trebovanija* preúčtovať pohľadávku. V prvom význame „vymenovať, vypočítať" predpona *pere-* dodáva slovesu význam rozšírenia deja

postupne na množstvo predmetov až do úplného vyčerpania, napr. *perebrať* prebrať (všetky prípady), *peremyť* poumývať, umyť (všetok riad), *perečitať* prečítať (veľa kníh). V druhom a treťom význame ide o prevedenie veci alebo osoby do inej kategórie, do iného stavu. Sú to teda dve homonymá: *perečisliť*[2] 1. preložiť, preradiť; 2. preúčtovať. Homonymá takého druhu sú i *skoloť*[1] odseknúť, odťať a *skoloť*[2] zopnúť (niečo spolu), *schodiť*[1] *(v magazin)* zájsť, skočiť (do obchodu), dokonavé sloveso a *schodiť*[2] *(s lestnicy)* schádzať, zostupovať (zo schodov), nedokonavé sloveso, *provodiť*[1] *kogo-libo* odprevadiť niekoho dok. a *provodiť*[2] *(kanikuly)* tráviť (prázdniny) nedok. ap.

Otázku homonymity treba chápať zo širokého hľadiska a v historickom vývine. Treba uvážiť všetky okolnosti, ktoré alebo napomáhajú alebo bránia vytvoriť homonymá. Lexikológia má v tomto smere veľké pole pôsobnosti. Lexikograf sa tu často stretáva s ťažko riešiteľnými otázkami.

2. Otázka ekvivalentu v dvojjazyčnom slovníku

V problematike dvojjazyčných slovníkov ako ústredný problém vystupuje otázka ekvivalentu. Úlohou dvojjazyčných slovníkov je stavať proti sebe slovnú zásobu dvoch jazykov. Vieme, že každý jazyk má svoj vlastný historický vývin a svoje vlastné výrazové prostriedky. Zásadná chyba prekladových slovníkov je podľa akademika Ščerbu v predpoklade, že systémy pojmov ktorýchkoľvek dvoch jazykov sú adekvátne. Konfroktovať takéto dva systémy, aby sa kryli do najmenších podrobností, nie je ani možné. Prekladový slovník sa však podujíma na takúto úlohu, snaží sa dať pre každý pojem čo najpresnejší preklad, čo najzodpovedajúcejší ekvivalent. V tom je špecifičnosť prekladových slovníkov.

Prvou podmienkou v snahe nájsť čo najpresnejší preklad je dokonalá znalosť obidvoch jazykov, v ktorých slovník píšeme, znalosť fungovania slova vo všetkých spojeniach, aby sme mohli vymedziť jeho jednotlivé významy. Z hľadiska hľadania zodpovedajúceho ekvivalentu by sme mohli rozdeliť slová na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria slová, ktorých konkrétna realita v jednom jazyku musí odpovedať konkrétnej realite v druhom jazyku. Osvetlíme si túto myšlienku príkladmi. Slovo kurča preložíme do ruštiny *cypľonok*, oráč *pachař*, rus. slovo *lešč* preložíme do slovenčiny ako pleskáč (ryba) a *liver* tech. násoska. Tu nemôže byť pochybnosti pri hľadaní ekvivalentu, iba ak otázky terminologické. Toto by bola prvá skupina slov. Neodborníci často zužujú lexikografickú prácu len na túto oblasť. Nechceme sa na tomto mieste dotýkať transponovania pojmov, súvisiacich s reáliami toho ktorého národa.

Pozrime sa však na vec bližšie, čiže pokúsme sa vydeliť tú druhú skupinu, ktorá je oveľa rozsiahlejšia. Ide hlavne o vyjadrenie abstraktnejších pojmov. Začnime príkladmi. Pri prekladaní do ruštiny sa nám môže vyskytnúť napr. slovo „moc“ vo viacerých spojeniach a to politická moc, moc zákona,

z vlastnej moci a mať niekoho vo svojej moci. Nevieme tieto spojenia preložiť a siahneme po slovníku. Čo nám však pomôže povrchne spracovaný slovník, v ktorom nájdeme rad synoným: *mošč, vlasť, moguščestvo, sila?* Ako máme z toho usúdiť, že politická moc je *političeskaja vlasť,* moc zákona *sila zákona,* z vlastnej moci *po sobstvennomu počinu* a mať niekoho vo svojej moci *rasporiažaťsia kem-libo?*

Teoreticky ujasnený slovník má dať odpoveď na takéto otázky. V Prekladovom slovensko-ruskom slovníku prof. Isačenka má heslo *moc* 8 významov a 28 spojení. Neobstojí námietka, že rozhraničenie významov môže byť len vo väčšom slovníku. Slovník menšieho rozsahu musí tým ostrejšie vyhraniť významové skupiny a uviesť ako exemplifikácie najtypickejšie spojenia. Každý slovník musí mať na zreteli cieľ čo najviac pomôcť používateľovi, dať mu také spojenia, podľa ktorých by si vedel zaradiť podobné do jednotlivých významových skupín.

Vymedziť významové skupiny slova nie je vždy ľahké. Pri podstatnom mene je to ešte pomerne najjednoduchšie. Najzložitejšia otázka je určiť významy slovies. Tie sú vo svojej významovej rôznorodosti tak pestré, že v niektorých prípadoch skoro každé nové spojenie sa inakšie prekladá tvorí teda v prekladovom slovníku nový význam. Napr. sloveso *otnosiťsia: otnosiťsia s doverijem k komu-libo* dôverovať niekomu; *serjozno otnosiťsia k čemu-libo* brať niečo vážne, význam „mať vzťah k niečomu"; *eto ko mne ne otnositsia* to sa ma netýka, *eti slova otnosiatsia k vam* tieto slová patria vám, význam „patriť niekomu, týkať sa niekoho, niečoho, vzťahovať sa na niekoho, niečo", ale *rukopis otnositsia k XV veku* rukopis pochádza z XV. storočia, teda význam „pochádzať". Alebo vezmime celkom nenáročné sloveso *vyzvať: vyzvať kogo-l. iz komnaty* je vyvolať niekoho z izby, *vyzvať po telefonu* je zavolať telefonicky, *vyzvať karetu skoroj pomošči* je privolať záchranu, *vyzvať v sud* je predvolať na súd, *vyzvať na socialističeskoje sorevnovanije* je vyzvať na socialistické súťaženie, *vyzvať neudovoľstvije* je vzbudiť nespokojnosť a *vyzvať v ogoň protivnika* je vyprovokovať nepriateľa k paľbe.

Takýchto spojení by sme mohli uvádzať veľké množstvo. Slovo v rôznych spojeniach má rôzne významy. Úlohou prekladového slovníka je podať platný preklad pre každý významový odtienok, pre každú štylistickú nuansu a pre každé frazeologické spojenie. Ekvivalenty frazeologických spojení majú svoju širokú lexikografickú problematiku, ktorú tu nechceme rozvádzať.

Nároky kladené na prekladový slovník nie sú malé. Dôkladne spracovaný slovník odpovedá na mnohé otázky, i keď nemôže odpovedať na všetky. Sputnať celé jazykové bohatstvo hoci i na stovky strán nie je možné. Slovná zásoba jazyka sa stále dopĺňa, v živote vznikajú stále nové skutočnosti, ktoré jazyk pomenúva. Každý slovník je teda nutne neúplný.

Je len na používateľoch, aby žiadali od slovníka to, čo slovník skutočne môže dať. V prípade slovenčiny a ruštiny často mýli rovnaká zvuková

podoba slova. Napr. také slovo ako ruské *pustiť* málokto hľadá v slovníku, veď i v slovenčine je pustiť. Ale nie je to celkom tak: *pustiť rostki* je vyklíčiť, *pustiť sudno ko dnu* je potopiť loď, *pustiť pojezd pod otkos* vykoľajiť vlak, *pustiť v chod vse sredstva* nasadiť všetky prostriedky, *pustiť pyl v glaza* zaslepiť niekoho atď. Nesiahajme k slovníku filozofického typu len vtedy, keď čítame slovo azda veľmi zastaralé, azda príliš odborné, alebo také, ktoré dnes vzniklo a zajtra zanikne, alebo ktoré si autor sám vytvoril. A nesúďme slovník podľa toho, keď sme tam takéto slovo nenašli.

Narábať so slovníkom treba vedieť. Ak to vieme, presvedčíme sa, že slovník nám často poradí, pomôže a poučí nás. Pamätajme na túto požiadavku hlavne v školách a naučme správne používať slovník predovšetkým našich žiakov.

PODNETY A DISKUSIE

MARTA MARSINOVÁ

Z TEÓRIE A PRAXE LEXIKOGRAFIE

Poznámky k Ukážkovému sešitu Slovníku současného spisovného jazyka českého

V Ústave pre jazyk český SAV pripravuje sa český výkladový slovník stredného typu, v Ústave slovenského jazyka SAV chystá sa slovenský slovník rovnakého typu. I keď si obidva kolektívy lexikografov vyriešili mnohé teoretické otázky na spoločnej lexikografickej konferencii v Bratislave v júni 1952[1], práca s materiálom pobáda pracovníkov oboch kolektívov, aby ďalej premýšľali o jednotlivých otázkach a dobudúvali si ucelenú lexikografickú teóriu.

Ukážkový zošit Slovníka súčasného spisovného jazyka českého, ktorý Ústav pre jazyk český predložil koncom roku 1953 v 1000 exemplároch na diskusiu verejnosti, výrazne svedčí o tom, že zásadné lexikografické otázky sú už našim lexikografom jasné. Ostáva však otvorený rad drobných problémov.

Ukážkový zošit má rozsah 40 tlačených strán. Vnútorné strany obálky sú využité na rozpis skratiek a značiek. Zošit obsahuje súvislé ukážky z písmen *K* a *L*, v druhej časti nachádzame ukážky spracovania jednotlivých hesiel (príklady na slová ideologický dôležité a takmer na všetky slovné druhy). Osemstranový úvod charakteru programového i metodického napísali akademik B. Havránek a dr. M. Helcl.

Vydaný zošit má byť ukážkou, ako treba spracovať výkladový slovník stredného typu. Chystaný český slovník bude mať tri zväzky a obsiahne asi 100.000 slov. Zostavovateľom ide o to, aby „celá nová a nově chápaná slovní zásoba

[1] Z priebehu tejto konferencie prináša materiály Lexikografický sborník. Vydala SAV 1953. Referát o ňom uverejňujeme v tomto čísle.

národního jazyka byla zachycená bezpečně, podrobně, a přece přístupně v slovníku současného spisovného jazyka českého, ktorý by byl určen pro veřejnost co nejširší" (str. 1).

V úvode sa píše ďalej o troch základných úlohách slovníka: má poskytovať „co nejširšímu okruhu uživatelů popis živé slovní zásoby současného spisovného jazyka"; má „zachycovat spisovnou normu, a to po stránce lexikální, mluvnické (tvaroslovné a skladebné), ortoepické a pravopisné" a napokon má i „úkol informativní (str. 2). V ďalšej časti úvodu sa v 14 bodoch rozvádza metodika spracovania materiálu, čo má byť hlavne informatívnou pomôckou pre široký okruh záujemcov, budúcich používateľov slovníka, ktorí sa majú o ukážkovom zošite vyjadriť.

Tu sa treba dotknúť dôležitej otázky, v čom môže lexikografovi poradiť alebo pomôcť laická verejnosť, alebo presnejšie, o čom pri práci lexikografa rozhoduje dobre a odborne vypracovaná teória, adekvátna materiálu i cieľu, a o čom môžu rozhodovať budúci praktickí používatelia slovníka. Dozaista práve z radov praktikov môže lexikograf dostať veľmi cenné pripomienky napr. k otázkam hniezdovania, k voľbe a rozsahu exemplifikácie i frazeológie, k výberu slov z okrajových štýlov jazyka i k rozmanitým jednotlivostiam. Naproti tomu otázky normy, homonymity, spôsobu spracovania gramatických slov musí si vyriešiť sám lexikograf na základe všeobecnej jazykovednej teórie, pravda, i s plným ohľadom na používateľa slovníka.

Najnázornejšie si túto skutočnosť môžeme overiť na homonyme *kozák*. V ukážkovom zošite nachádzame dve eventuality spracovania tohto slova (str. 13). Pri prvej eventualite máme tri heslá:

kozák I... pův. člen vojenskozemědělských obcí svobodných usídlenců, chránících jv. hranice býv. moskevské Rusi...[2]

kozák II ... pasák koz...

kozák III ... jedlá houba ze skupiny hříbů, na řezu černající...

Pri druhej eventualite prvé heslo zostáva bez zmeny, v druhom hesle spájajú sa dva významy:

kozák II ... *1.* pasák koz ... *2.* jedlá houba...

S homonymiou bývajú nepochybne niekedy ťažkosti, ale potom je tým istejšie, že po uvážení všetkých rozhodujúcich faktov si ich rozrieši jazykovedec a nepredloží ich ako spornú vec laikom. V uvedenom prípade treba zvoliť len prvú eventualitu, lebo nie je v jazykovom povedomí živá súvislosť medzi pasákom kôz a hubou rovnakého mena. Okrem toho ide o protiklad životnosti a neživotnosti.

Teraz si všimneme, ako spracované heslá vyhovujú programovým požiadavkám úvodu.

Do dôsledkov uskutočniť požiadavku normatívnosti v slovníku nie je ľahko. Vyexcerpovaný materiál poskytuje často rozmanité varianty, s ktorými sa musí lexikograf vyrovnať, aby zároveň splňal i požiadavku zachytiť živú slovnú zásobu a aby prípadne nepodceňoval informatívnu stránku. V stati o spracovaní hesla (str. 5) čítame, že „heslovou podobu slova je třeba pokládat za závaznou". Z praxe vieme, že niekedy norma toleruje dvojtvary, čo sa prejavuje tým, že sa oba tvary uvádzajú v slovníku vedľa seba polotučne, oddelené čiarkou, napr.:

---

[2] Príklady sa uvádzajú bez gramatických údajov. Pripomíname, že tu i v ďalších prípadoch nebude možné vystihnúť grafickú úpravu originálu.

kožešina, kožišina... (str. 14), *lnový, lenový*... (str. 20). Ak ide o slová zo sféry expresívnej, čo je v hesle výslovne označené, pripúšťa sa niekedy i viac variantov. Zo slovenského materiálu máme naporúdzi napr. slovo *cabaj, caban, cagaj, cagan*. Všetky podoby uvádzame v slovníku ako prípustné. Je však na uváženie, či uvádzať ako heslovú podobu popri tvare *Litvan* aj + *Litvín* (str. 19), keď je táto podoba označená jednak ako zastarávajúca značkou +, jednak sa musí pociťovať ako nie dosť všeobecná, keď je v zátvorke za ňou uvedené meno autora (Vanč.). Po vysvetlení v hesle sa uvádza ešte synonymum *Litevec*.

Odlišne je spracované heslo *livrej* (str. 19), kde sa dva zastarávajúce tvary + *livraj, libraj* a nárečový tvar *liberaj* uvádzajú v zátvorke. Tento spôsob spracovania je z hľadiska normy správnejší, ale i tak vzniká otázka, či normatívny slovník stredného typu treba natoľko materiálove preťažovať, či treba uvádzať všetky varianty, i keď nestrácame zo zreteľa informatívny cieľ.

I v oblasti terminológie sa žiada normatívny zásah jazykovedca. Už z hľadiska rozsahu sú neúnosné štyri podoby: *líza, liza, lizina, lizka* (str. 19), rozložené po dvojiciach v dvoch heslách s celkom rovnakým výkladom: ‚znamení na stromě vytvořené zprav. seříznutím kůry'. Slovnikár musí uvážiť, ktorá podoba sa má ustáliť. Alebo tu nejde o synonymá, ako by vychodilo podľa Příručního slovníka jazyka českého (K-M, str. 614—615)?

Keď vychádzame z požiadavky živej slovnej zásoby spisovného jazyka, jednak z požiadavky zachytiť spisovnú normu, zastavujeme sa v rozpakoch pri heslách *lornět* a *lorňon* (str. 25). Pri vysvetľovaní významu oboch hesiel máme tú istú vetu, „kdysi módní brýle s rukojetí". Príslovka „kdysi" jasne naznačuje, že pri tomto slove má slovnikár spĺňať poslanie informatívne pre dnešného čitateľa staršej literatúry, hlavne beletrie. Ak sa v staršej beletrii skutočne i vyskytuje šesť variantov: *lornět, lorgnet, lorněta, lorgneta, lorňon, lorgnon,* je otázne, či z hľadiska normatívnosti a živej slovnej zásoby vyhovuje uvádzanie všetkých šiestich variantov polotučne bez najmenšieho odstupňovania. Aby sme si otázku postavili konkrétnejšie: Ktorú podobu má použiť dnešný pisateľ napr. románu z prostredia, v ktorom sa tento predmet vyskytuje? Ktorá podoba má normatívny charakter a teda zaväzuje používateľa? Alebo: ako sú jednotlivé varianty opodstatnené z hľadiska štýlu alebo pravopisu? Staviame si túto otázku preto, lebo v úvode (str. 5), keď sa hovorí o dubletách, charakterizujú sa ako „dvojí stejně oprávněný způsob psaní, vyslovování, ohýbání i dvojí vazba". Ale v prípade *lornět* atď. ťažko pristúpiť na rovnakú oprávnenosť všetkých tvarov. Informatívny ráz slovníka stredného typu nesmie zasahovať tak ďaleko, že preváži nad požiadavkou normatívnosti a živej slovnej zásoby.

Týchto niekoľko príkladov ukazuje, že je úlohou slovnikárskej teórie, aby normovaním alebo hodnotením zasiahla tam, kde je jazyková skutočnosť nežeľateľne mnohotvárna. Predovšetkým treba mať na pamäti, že pri slovách z oblasti nocionálnej nie je žiadúca, ba nepripúšťa sa taká variabilita, s akou sa stretáme pri slovách emocionálnych.

Niektoré varianty sa časom štylisticky diferencujú, niekedy zostanú ojedinelé zvyšky starších tvarov vo frazeológii a v ustálených spojeniach, ale vo väčšine prípadov nadobúda časom prevahu jedna forma a druhá sa stáva zastaralou. I na takéto odtienky musí byť slovnikár veľmi citlivý, musí k nim zaujímať hodnotiace stanovisko.

K rozmanitým mnohotvarom nemá svoje poznámky len jazykovedec, ale môže ich mať i laik, najmä z hľadiska rozsahu slovníka. Ak sú napr. slová *líza, liza,*

lizina, lizka synonymá, je celkom zbytočné dávať pri jednom i druhom hesle rovnaké vysvetlenie. Stačí ho uviesť v jednom prípade a v druhom dať odvolanie. Táto pripomienka sa týka aj hesiel *lornět* a *lorňon* a pod.

Pri spomínaných a iných dvojtvaroch a mnohotvaroch je ešte na mieste poznamenať, že lexikograf musí byť veľmi citlivý aj na tvary, ktoré nepatria do normatívneho slovníka spisovného jazyka, či už z hľadiska spôsobu odvodzovania alebo pre svoj pravopis, ale majú svojou podobou miesto v historickom slovníku daného jazyka. Nazdávame sa totiž, že informatívny ráz slovníka môže sa prejavovať medziiným v uvádzaní dnes už neznámych slov alebo neznámych významov niektorých slov doložených v dielach čítaných autorov (napr. + *kraboška* z Jiráska „helmice s podbradím" — str. 15), ale nie v zaznamenávaní pravopisných alebo tvaroslovných variantov bežných slov.

Pokiaľ ide o rozsah slovníka, rozhoduje o ňom aj hniezdovanie. Táto otázka zostáva v ukážkovom zošite otvorená a práve k nej sa očakávajú pripomienky z radov čitateľov. Autori sa pridržajú princípu len veľmi mierneho hniezdovania, napr. pri príd. menách hniezdujú príslušnú príslovku a abstraktum na *-ost: kousavý — kousavě — kousavost* (str. 9), opakovacie sloveso sa hniezduje spolu so základným slovesom: *lkáti — lkávati* (str. 19); *krákati I — krákávati* (str. 28). Deminutíva sa hniezdujú so základným substantívom: *koupelna — koupelnička* (str. 9); *kousek — kousíček — kousínek — kouštíček — kouštínek* (str. 9—10). Ak má deminutívum i nejaký nový význam, uvádza sa aj ako osobitné heslo *(napr. koupelnička, koutek, kovaříček)* a v hniezde je za ním poznámka *v. t.* Nie je dosť jasné, aký má zmysel táto skratka, keď každý používateľ slovníka hľadá potrebné slovo najprv podľa abecedy a až keď ho nenájde, pokúša sa ho nájsť v príslušnom hniezde.

Ukážkový zošit nie je dôsledný v uvádzaní odvodených slov. Ako osobitné heslo máme *kouzlíčko* s odvolaním na *kouzlo,* ale už *kouštíček, kouštínek* nenachádzame ako osobitné heslá v abecede, hoci sú od *kousek* abecedne dosť vzdialené.

Prechýlené ženské podstatné mená typu *kouzelnice, kovodělnice* nehniezdujú sa v ukážkovom zošite k základnému heslu *kouzelník, kovodělník* po vysvetlení významu, po exemplifikácii a frazeológii, ale uvádzajú sa bezprostredne za gramatickými údajmi heslového slova v zátvorke: *kouzelník,* -a *m. (ž. kouzelnice)* . . .; *kovodělník,* -a *m. (ž. kovodělnice)* . . .

Tento spôsob sa však používa len v tých prípadoch, v ktorých ženský derivát nenadobúda aj nový význam, ako je to napr. v hesle *koželuh* (str. 14). Pomenovanie *koželužka* sa tu hniezduje podľa bežnejšieho spôsobu hniezdovania, t. j. až za výkladom a exemplifikáciou, lebo derivát má dva významy.

Zaiste nedostatok nového významu ženských derivátov, ako i snaha po úspore miesta mohli rozhodovať o ich umiestení do zátvoriek, ale z hľadiska jednotnej výstavby hniezda mohlo by sa azda postupovať v obidvoch typoch rovnako, uvádzať ženský derivát ako celkom samostatné odvodené slovo.

Nedôslednosťou z hľadiska lexikografickej teórie vidí sa aj to, keď k heslám *kozák I, kozák II, kozák III* (str. 13) je jedno spoločné heslové slovo *(kozačka* (str. 12—13). Ak ide o homonymá pri maskulínach, treba ich rovnako zachovať pri odvodených feminínach a deminutívach (napr. *kozáček).* Ak feminínum má aj ďalšie významy, ktoré s pôvodnými homonymami v mužskom rode nesúvisia, treba uviesť osobitné heslo: *kozačky,* ‚lidový název pro odrůdu hrušek.'

Proti zásade mierneho hniezdovania sú spracované heslá typu *koželuh* (str. 14), pri ktorom sa hniezduje: *-lužka* s dvoma významami, *-lužna, -lužský, -lužství* s dvoma významami; podobne v hesle *kovohuť* máme *-hutnický, -hutnictví, -hutník.*

Uvedomujeme si, že o spojení slov *kovodělník — kovodělnice — kovodělný* v jednom hniezde rozhodovali aj zretele abecedné (samostatné heslo *kovodělný* by nasledovalo hneď za heslom *kovodělník — kovodělnice,* predsa však je to porušenie systému hniezdovania, keď sa inak príd. meno s príslušným substantívom nehniezduje, ale uvádza sa iba samostatne, napr.: *koupelna — koupelnička,* ale samostatné heslo *koupelnový; koupel — *koupeličká,* ale samostatne *koupelný* a samostatne *koupelový.* Nedôslednosť je zas pri hesle *krabice* (str. 15). Hniezduje sa tu *krabička* a *krabičkový,* ale *krabicový* je osobitné heslo.

Na str. 26 n. urobili zostavovatelia ukážkového zošitu pokus o rozsiahlejšie zaraďovanie prídavných mien k základnému heslu tak, že odvodené slová sa uvádzajú na konci základného hesla, ale každé s odkazom na samostatné heslo zaradené abecedne, napr. v hesle *kraj* s 5 významami sa hniezduje: *krajní* v. t., *krajový* v. t., *krajský* v. t. atď. Nejde tu teda o hniezdovanie vo vlastnom zmysle slova, lebo tu nie je ani odvolávanie sa na jednotlivé významy základného slova, ku ktorým ten ktorý tvar príd. mena významove prislúcha, ani sa neuvádzajú významy jednotlivých prídavných mien. Ak napr. v hniezde *kraj* uvádza sa odvodené príd. m. *krajský* bez bližšieho určenia, že patrí iba k významu 3, nie ku všetkým piatim významom, tak potom tu hniezdovanie nemá praktickej ceny.

Vôbec otázku odvolávania sa na jednotlivé významy základného slova treba riešiť veľmi opatrne. Jednak sa môžeme dopustiť nedôslednosti tým, že vynecháme príslušné indexy, alebo môže odvolávanie sťažiť hľadanie, keď sa používateľ bude musieť podľa rozličných cifier vracať k základnému heslu. Pre prvý prípad je inštruktívne heslo *loď* (str. 20) s dvoma významami: *1.* „duté plavidlo k přepravě osob nebo zboží" a *2.* „chrámová prostora pro věřící", kde sa pri hniezdovaných deminutívach *loďka* a *lodička* neuvádza, že patria len k 1. významu slova *loď* a nijako sa nehodia k 2. významu základného hesla.

Pre druhý prípad si všimnime slovesnú predponu *na-,* ktorá je spracovaná i ako dve samostatné heslá, prvé s troma významami, druhé so štyrmi významami. Ak sa pri slovese *natříti* (str. 36) spracováva šesť významov s výkladom a synonymami, bolo by iste vhodnejšie vyložiť aj siedmy význam a za ním dať do zátvorky odvolanie „v. *na-* II. 4", než uvádzať iba toto odvolanie, čím sa hľadanie pre používateľa zbytočne skomplikuje. Rozpracovanie predpony *na-* má totiž svoj význam preto, lebo nám usporí uvádzanie tých slovies, ktoré majú iba tieto všeobecné významy, ale pri šiestich významoch určitého konkrétneho slovesa sa priam žiada uviesť i siedmy význam, aby sme mali predstavu o celkovom radení a obsahovej náplni jeho významov v príslušnom hesle. Podobne je mimo rámca hniezda menej vhodné takéto odvolávanie v hesle *kozáček* (str. 12): „*zdrob.* ke kozák I, 1". Odvolávanie sa na základné heslo má byť iba doplnkom vysvetlenia významu.

Keď sa znovu vrátime k hniezdovaniu v súvislosti s rozsahom slovníka, nemôžeme obísť otázku riešenia predpôn s určitým ustáleným významom pri slovesách a otázku samostatného spracovania prvej časti zložených slov typu *kovoprůmysl a dvacetičlenný.*

Zásadne je jasné, že sa v slovníku mechanicky neuvádzajú všetky náhodne

sa vyskytujúce predponové slovesá, ale že sa ako samostatné heslo spracúva slovesná predpona. To je odôvodnené z hľadiska slovníkovej teórie i z hľadiska rozsahu slovníka. Súvisí to so skutočnosťou, že slovesné predpony sú kategóriou veľmi živou a produktívnou. Predpona *na-*, ktorou sa okrem iného vyjadruje veľká miera deja, vyskytuje sa nielen v hotových slovesách *nagazdovať, nazhŕňať* (peňazí), ale hneď ju možno použiť aj pri novom slovese *bagrovať* — *nabagrovať;* a ak zajtra použijeme ešte novšie sloveso, hneď bude možné spojiť predponu *na-* i s týmto slovesom na vyjadrenie veľkej miery deja.

Trocha viac opatrnosti treba pri prvej časti zložených slov, ktorú sme rovnako naklonení uvádzať ako samostatné heslo. Výskyt tejto prvej časti, napr. *kovo-* nie je prakticky taký neobmedzený ako pri slovesách. Týka sa obyčajne dosť obmedzeného počtu slov a i keď máva približne rovnaký význam v zloženinách, nestačí príslušnú morfému len mechanicky uviesť a vysvetliť, ale treba uvádzať i všetky slová, v ktorých sa vyskytuje, lebo spolu so slovami veľmi všeobecného významu pomáha tvoriť terminológiu. V takýchto prípadoch sa nemožno spoliehať, že spracovaním prvej časti zloženého slova sa prispeje k zmenšeniu rozsahu slovníka. Naznačí sa len, že ide o živý, produktívny typ tvorenia zložením.

No i pri tejto metóde samostatného spracovania počiatočnej morfémy treba postupovať nie priamočiaro, ale veľmi opatrne. Veľmi inštruktívna pre tento prípad je kapitola o číslovkách, ako je spracovaná v ukážkovom zošite.

Pri nich (str. 39—40) sa stretáme jednak s pokusom o hniezdovanie, jednak s pokusom o zmenšenie rozsahu slovníka pomocou vysvetlenia prvej časti zložených slov. Heslá *dvaceti,***dvacíti; dvoj-; dvoj-* i *dvou-; dvou-* znamenajú úsporu miesta a sú prehľadné. Ide naozaj o produktívny typ zložených slov, kde by iný spôsob spracovania bol z hľadiska rozsahu neúnosný, napr.: *dvaceti-: -ampérový; -denní; -haléř* atď. V iných prípadoch, napr. v hesle *dvaa* — nemožno mechanicky použiť rovnaký spôsob. Tu na prvý pohľad vidíme neodôvodnenú preťaženosť hniezda odvodenými slovami, čo hraničí až s neprehľadnosťou. Napr. z hesla *dvaa-* by sa dali uvoľniť ako samostatné heslá aspoň *dvaačtyřicítka* s významami: ‚a) číslice 42, b) dělo', podobne *dvaatřicetinka, dvaatřicítka* a i.

Ďalej sa treba dotknúť aj otázky, ako si počínať pri spracovaní druhej časti zloženého slova, ak sa vyskytuje v celej skupine slov. V úvode k ukážkovému zošitu sa teoreticky hovorí o „produktivních typech skládání" (str. 6, bod 10), ale vo vypracovaných heslách nemáme na to príkladu. Spojka a častica *-li* nemôžu tu byť inštruktívne. Prichádzali by do úvahy typy: *-krát, -členný, -násobný, -dielny, -sten, -hran.* Napr.: *-krát* druhá časť zložených slov, ktorými sa má vyjadriť násobok určitého alebo neurčitého počtu: *dvakrát, trikrát, sedemdesiatsedemkrát, stokrát, mnohokrát.* V abecednom poriadku by sa ako samostatné heslá uvádzali tie zloženiny s *-krát,* ktoré majú okrem pôvodného významu aj prenesený význam, napr.: *stokrát* 1. čísl. násobná k sto, sto ráz...; 2. veľa ráz. Aj týmto by sa zaiste prispelo k odbremeneniu slovníka od zbytočného balastu zložených slov.

V súvislosti s ukážkovým zošitom treba sa dotknúť i ďalších otázok, ako sú výklady hesla, gramatické určenie, synonymita a iné. Pekne je domyslená a uskutočňovaná požiadavka charakterizovať heslo napr. opisom alebo výpočtom a až po bodkočiarke uvádzať synonymá, prípadne aj antonymum. Pri nespisovných slovách býva miesto výkladu iba spisovné synonymum. Synonymá sú od ostatného textu graficky výrazne odlišné. Takéto riešenie je možné, ale azda nie je

potrebné, lebo výkladový slovník nemôže do dôsledkov prepracovať všetky synonymá a ich štylistické zaradenie i jemné významové odtienky. Synonymá sú vo výkladovom slovníku len druhoradou pomôckou. Ak sa uvádzajú odlišným typom písma od výkladu i od exemplifikácií, môžu prostejšieho používateľa zvádzať k mechanickej zámene synonyma s heslovým slovom, čo v určitých konkrétnych jazykových prejavoch nie je mysliteľné. Hrozí tu podobné nebezpečenstvo ako v starých typoch populárnych dvojjazyčných slovníkov, kde sa pri preklade dosť neoddeľovali jednotlivé významy, ale mechanicky sa radili za sebou.

Pokiaľ ide o vecnú stránku výkladu hesiel, možno uviesť drobné pripomienky k odborným názvom. V hesle *kovařík* (str. 11) sa uvádza ako 2. význam: ‚*zool.* kovaříci rod brouků z čeledi pružníkovitých, známí škůdci plodin, Elateridae.‘ Nazdávame sa, že v jazykovom, nie náučnom slovníku nie je potrebný takýto výklad. Pre odborníka celkom stačí na identifikáciu latinské Elateridae, pre laika je zbytočné uvádzať „z čeledi pružníkovitých“, lebo tam ide zas o nie bežný pojem „pružníkovité“. Celkom by stačilo“ „rod brouků, známých škůdců plodin, Elateridae. Podobne je to v hesle *krajta* (str. 18). Všeobecne pri odborných názvoch z tých oblastí, kde je spracovaná systematika, lexikograf sa musí snažiť len o prístupný opis, nie o definíciu, keď má možnosť uvádzať medzinárodne známy odborný termín.

Ukážkové číslo českého slovníka neoddeľuje dôsledne iba výklad od synoným, ale i exemplifikáciu od frazeológie. Oddeľovanie frazeológie osobitnou značkou □ je dobrou pomôckou pre používateľa a podporuje i prehľadnosť hesla. Ale ako každá značka, vyžaduje si aj táto zo strany lexikografa tým väčšiu pozornosť a dôslednosť. Preto ak je v hesle kout (str. 10) za □ fráza ‚*chodil z kouta do kouta*‘, má byť v hesle kraj pri 2. význame za □ ‚hovor. *být z laciného kraje*‘. Pri spracovaní hesla *kraj* na str. 16 sa značka uvádza, pri druhom spôsobe spracovania (str. 26) nejakým nedopatrením vypadla.

Osobitnú pozornosť v slovníkovej práci treba venovať gramatickým údajom a ich usporiadaniu. Popri bežnom úze pozoruhodné a vhodné je napr. vymedzenie druhého variantu genitívnej koncovky v hesle *kout* (str. 10) takto: *kout,* -u, *po předl.* -a *m.* Ťažko si však vysvetliť, prečo v hesle *kozel* (str. 13) je najprv údaj gramat. rodu a až potom v zátvorke, 7. mn. -zly‘. Bolo by zaiste logickejšie uvádzať inštrumentálny tvar pred označením rodu a malo by to ďalšiu výhodu — úsporu jedných zátvoriek.

S podobnými zjavmi sa stretáme pri slovesách. Uvádza sa najprv vid a až potom v zátvorke jednotlivé potrebné hromadné údaje, napr. ‚*nabarviti dok.* (3. mn. -ví, rozk. -vi, -věme, -věte)‘. Pri číslovke *dva* (str. 39) okrem takéhoto nevhodného poradia sa i priveľmi plýtva s miestom pri gramatických údajoch. Ešte nevhodnejšie sa zdá uvádzať v slovníku celú paradigmu pri zámene *můj.*

Na prvý pohľad pozornosť vzbudzuje úzus, že pri hniezdovaných derivátoch sa ešte pred odvodeným slovom určuje, o aký druh derivácie ide, napr.: *koupelna . . .; zdrob. koupelnička* (str. 9); *lomiti . . .*; *opakov. lomívati* (str. 23); *lomivý . . .*; podst. *lomivost* (str. 23); *lomozivý . . .*; *přísl. lomozivě* (str. 24); *lotr. . . .; cit. zdrob. lotřík* (str. 25). Tento spôsob sa dôsledne využíva aj v Ožegovovom *Slovare russkogo jazyka.* Z hľadiska odvodzovania je zaiste inštruktívny, ale pokiaľ ide o údaje pri hniezdovaných slovách, rozpadajú sa takto na dve skupiny, lebo tvaroslovné údaje možno klásť až za heslo, takže niet jednoty v štruktúre spracovania základného heslového slova a slov hniezdovaných.

Pri výstavbe hniezdovaných hesiel používa sa v ukážkovom zošite značka —> pred každým slovom, ktoré sa odvodzuje od heslového slova. Pred ďalšími odvodeninami tejto značky niet, napr.: *krabice* ...; —> *zdrob.* krabička ...; *příd.* krabičkový. Ak sa nehniezduje základné príd. m. *krabicový,* ale figuruje ako samostatné heslo, rovnako tak malo figurovať *krabičkový* a nebolo treba narušiť systém označovania odvodenín vynechaním značky.

Z praktických dôvodov je v jazykovom slovníku neúnosné používať veľa značiek. Sú nevýhodné pre lexikografa pri spracovávaní slovníka a skomplikovávajú hľadanie používateľovi. Úlohou jazykového slovníka je podľa možnosti jazykovými prostriedkami výrazne a jednoznačne určovať heslo a podávať jeho výklad. Keď sa napr. používajú skratky *zastar.* al. *zried.,* nezdá sa potrebné používať okrem nich aj značky + a *. Nie je azda celkom vhodné označovať osobitnou značkou △ dobové slová, lebo tým sa na to ktoré slovo upozorňuje viac, než je to potrebné v normatívnom slovníku spisovného jazyka.

Ak sme už spomenuli neopodstatnenú dvojakosť pri označovaní derivácií i pri skratkách a značkách, nemôžeme obísť dvojakosť, s ktorou sa veľmi často stretávame pri označovaní významov v hesle. Bežne sa jednotlivé významy slova označujú číslicami, ale v rámci hniezdovaných slov nachádzame významy označené literami a), b) atď., napr.: *koželužka* ...: a) dělnice vydělávající kůže ...; b) *lid.* koželuhova žena; alebo: *koželužství* ...: a) vydělávání kůží; b) závod na vydělávání kůží, koželužna (str. 14). I keď je úlohou lexikografa dôkladným triedením a správnym hodnotením podporovať jazykovú výchovu používateľa slovníka, zdá sa zbytočné komplikovať označovanie významov dvojakým spôsobom. Podobne je na uváženie, či treba na označenie protikladu životnosti a neživotnosti použiť označenia A, B, ako je to pri hesle *kozlík: kozlík A* ... zdrob. ke kozel; *kozlík B* ... 1. sedátko na voze ... (str. 14). V tomto prípade by sa vôbec žiadalo uvádzať dve heslá, lebo aj rozdielny genitív poukazuje, že ide o dve slová.

Z ďalších údajov pri heslovom slove treba si všimnúť uvádzanie pôvodu slova. Vo výkladovom slovníku množstvo týchto údajov môže zbytočne preťažovať a nemôže byť ani dosť presné. Tak pri hesle *kovalence* (str. 11) sa udáva v zátvorke pôvod *z lat.* Jednak tu niet tej skutočnej priamej súvislosti, jednak ďalšia skratka *chem.* pripomína, že ide o termín, preto je udávanie pôvodu v tomto type slov zbytočné. Podobný prípad je v hesle *kapitál* (str. 29). Iná je situácia pri slovách, ktoré charakterizujú alebo pripomínajú určité prostredie, napr. *kovboj* (str. 11). Ale ani tu netreba uvádzať v zátvorke *(z a.),* keď nasleduje charakteristika „pův. v americkém prostředí pasák ..." Veď aj v samom úvode k slovníku sa hovorí, že poznámka o pôvode slova sa uvádza „je-li jí třeba" (str. 5, bod 2).

Napokon malá poznámka k interpunkcii. Po výklade hesla o synonymách pred exemplifikáciou používa sa v ukážkovom zošite bodkočiarka práve tak ako medzi výkladom a synonymami. Na tomto mieste bola by nepochybne vhodnejšia dvojbodka.

Po pripomienkach, ktoré sa dotýkali systematiky spracovania slovníka — hoci si uvedomujeme, že sme ich nevyčerpali úplne — treba sa zastaviť aspoň pri niekoľkých heslách z konca ukážkového slovníka, kde aj zostavovatelia zámerne chceli nastoliť materiál so zložitejšou problematikou, či už z hľadiska ideologického postoja k spracovanému heslu (napr. kapitál, kmen, marxizmus,

leninizmus), či už z hľadiska komplikovanosti významu a vzťahov toho ktorého hesla.

Už autori úvodu k ukážkovému zošitu upozornili (str. 7) na to, že v niektorých prípadoch jednotlivé ukážkové heslá spracovávajú dvojakým spôsobom. Týka sa to najmä slov gramatických, ako sú zámenné príslovky, spojky a predložky. Na rozdiel od plnovýznamových pomenovaní treba pri tejto kategórii slov v jednotlivých významoch uvádzať jednotlivé gramatické funkcie. Z hľadiska výstavby hesla v slovníku je vhodnejšie spracovaná spojka *kdyby* než *-li* (na str. 38), pri ktorej sa až neekonomicky rozvádzajú gramatické údaje. Ak je napr. spojka *-li* hneď na začiatku výkladu charakterizovaná ako „podřadicí", je príťažou rozpisovať pri jednotlivých významoch, že „připojuje vedlejší větu...". Rozdiel spracovania predložiek *do* a *k, ke, ku* je menej výrazný ako pri spojkách.

Pri zámenách *my* a *můj* (str. 37), spracovaných odlišným spôsobom, pokiaľ ide o gramatické údaje, stretajú sa dva extrémy. Pri zámene *my* niet ďalšieho gramatického tvaru, pri zámene *můj* uvádza sa celá paradigma pre všetky tri rody. Pri tomto type slov, ktoré majú svoju vlastnú paradigmu, treba uvádzať v slovníku na rozdiel od gramatiky iba tvary sporné, a to nie v paradigme, lež v riadku hneď za heslom. Pri zámene *my* netreba uvádzať ďalšie tvary, pri zámene *můj* sú potrebné pády, v ktorých sa vyskytujú rovnako oprávnené dvojtvary. Pri osobnom zámene *my,* charakterizovanom tak, že „označuje skupinu osôb", bolo by azda vhodné vynechať sloveso „označuje" a postupovať takto: 1. o skupině osob, do níž mluvčí náleží atď. To platí aj o treťom význame práve na rozdiel od druhého, spracovaného bez slovesa „vyjadřuje" al. „označuje" takto: „my... 2. v projevech autorů o sobě..."

Týmito našimi poznámkami sa ani zďaleka nevyčerpáva problematika ukážkového čísla českého slovníka, ktoré je vypracované na základe premyslenej lexikografickej teórie. Ak sme i poukázali na niektoré nedôslednosti, nešlo tu o zľahčovanie práce a pracovného postupu, ale práve o nadhodenie drobných otázok, s ktorými zápasíme aj my pri koncipovaní slovenského slovníka. Veď len pri spracovaní veľkého množstva materiálu sa ukazuje, kde a ako treba spresniť aj dôkladne vypracovanú lexikografickú teóriu. K mnohým jednotlivostiam sa bude treba iste ešte osobitne vrátiť, najmä keď vyjde chystané ukážkové číslo slovníka súčasnej slovenčiny.

MÁRIA ŠALINGOVÁ

Z PROBLEMATIKY SLOVNÍKA CUDZÍCH SLOV

Poznámky k Slovníku cudzích slov. Vydal Tatran, Bratislava 1953, strán 1052, viaz. Kčs 40.—.

Začiatkom tohto roku privítala slovenská verejnosť nový slovník cudzích slov strednej veľkosti, obsahujúci vyše 16.000 „najbežnejších cudzích slov".

Tým dostáva široký okruh čitateľskej obce do rúk dlho očakávanú pomôcku, ktorej potreba bola pri stúpaní kultúrnej úrovne pracujúcich u nás stále naliehavejšia.

Úlohy slovenských lexikografov sú nateraz veľké a rozmanité. Nemáme dosiaľ slovník spisovného jazyka, i keď sa na ňom v Ústave slovenského jazyka

Slovenskej akadémie vied intenzívne pracuje. Nemáme potrebné odborné slovníky. Nedostatok terminologických slovníkov postupne odstraňuje séria terminologických slovníkov, ktoré spracúva terminologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka SAV v spolupráci s kolektívmi odborníkov.

Do vyjdenia Slovníka cudzích slov nemali sme okrem Prídavkovho slovníka (vyšiel r. 1939) a menej známeho Inojazyčného slovníka od Petra Tvrdého (vyšiel r. 1922 a druhé opravené a doplnené vydanie r. 1932) nijaký novší slovník cudzích slov, ktorý by vyhovoval tak zo stránky kvalitatívnej, ako aj kvantitatívnej.

I keď je Prídavkov slovník pomerne rozsiahly (704 strán), nemohol splňať svoje poslanie za zmenených spoločenských pomerov. Chýba v ňom množstvo nových slov, súvisiacich s rozvojom nášho hospodárskeho, kultúrneho a politického života za budovania socializmu. Chýba v ňom hodnotiace stanovisko, bez ktorého sa nijaký slovník nemôže zaobísť. Tak ako iné slovníky z minulosti, trpí i Prídavkov slovník objektivizmom.

Potreba spoľahlivého slovníka cudzích slov pre najširšiu verejnosť sa pociťovala naliehavo najmä od r. 1948, keď sa starostlivosťou strany a vlády otvorili našim pracujúcim predtým netušené možnosti ďalšieho vzdelávania, rozširovania okruhu všeobecných i odborných vedomostí.

S rozvojom priemyselných odvetví nášho hospodárstva, s industrializáciou našej vlasti, s rozvojom technických a prírodných vied, so socializáciou miest a dedín súvisí rozvoj jazyka. Obohacuje sa slovná zásoba jazyka, vznikajú nové slová a výrazy, pričom sa nové slová preberajú často z iných jazykov.

V každom jazyku rozoznávame niekoľko vrstiev slovnej zásoby: základnou vrstvou sú slová prevažne domáceho pôvodu, ktoré tvoria základný slovný fond jazyka a slúžia na tvorenie odvodenín. Ďalšou vrstvou sú slová prevzaté z cudzích jazykov, ktorými sa obohacuje slovná zásoba príslušného jazyka a nové výrazy. Tieto slová sú náhradou za neexistujúce domáce slová, v jazyku už zdomácneli a nepociťujú sa dnes ako cudzie slová. V slovenčine sú to napr. slová: *nerv, diván, lavor, rešpekt, cement, centimeter, glazúra, firma, citrón, porcelán, gyps, piškóta, kasáreň, elektráreň, guma, gram* atď. Všetky tieto slová sa v Slovníku cudzích slov uvádzajú, hoci sa v našom jazyku už nehodnotia ako cudzie.

Ďalšiu vrstvu tvoria slová pôvodom cudzie, za ktoré máme v jazyku domáce rovnoznačné slovo. Často mávajú tieto slová obmedzený okruh používateľov a sú súčiastkou odborných terminológií. Sem patria napr. tieto dvojice odborných termínov: *záškrt — diftéria, kaucia — záruka, zápal priedušiek — bronchitída, horizontálny — vodorovný, samohláska — vokál, svalstvo — muskulatúra* atď.

Mnohé z cudzích slov žijú v jazyku popri domácich slovách ako synonymá a slúžia na štylistickú diferenciáciu, napr.: *krach — úpadok — bankrot, akurát — práve, opravovať — korigovať, dirigovať — spravovať; fundament — základ, rekomando — doporučene* a pod.

Inou skupinou cudzích slov sú napr. knižné slová, ktoré neprešli do živého, hovorového jazyka. Takými sú slová: *fatálny — osudný, laborovať — pracovať, frapantný — prekvapujúci, neočakávaný, fragilný — krehký* a pod.

Osobitnú skupinu tvoria slová úzko odborné, príliš špeciálne termíny, za ktoré nemáme v jazyku náhrady, napr.: *karburátor, kompresor, lamela, kapota, peristaltika, infiltrácia* atď.

Vo vrstve cudzích slov v širšom zmysle rozlišujeme obyčajne dve väčšie skupiny, a to prevzaté čiže zdomácnené slová a cudzie slová vo vlastnom zmysle.

Prevzaté slová sa líšia od cudzích slov tým, že sa prispôsobujú nášmu jazykovému systému hláskoslovne i tvaroslovne. Píšu sa podľa zásad nášho pravopisu, ohýbajú sa, tvoria sa od nich odvodeniny a zloženiny podľa zákonov nášho jazyka.

Od prevzatých slov sa líšia cudzie slová, výrazy a zvraty, ktoré majú domovské právo v iných, cudzích jazykoch, ktoré v danom jazyku nezdomácneli. Pociťujú a hodnotia sa ako cudzie, čo sa prejavuje aj z formálnej stránky: neprispôsobujú sa domácemu pravopisu (vynímajúc slová, ktoré sa preberajú z takých jazykov, ktoré majú iný druh písma, napr. obrázkové písmo), zachovávajú si teda pôvodný spôsob písania, neskloňujú sa a pod.; mávajú spravidla obmedzený okruh používateľov a malú frekvenciu.

Tu ide o vrstvu cudzích slov v pravom zmysle slova. Treba veľmi dobre uvážiť, ktoré slová z tejto vrstvy cudzích slov pojať do slovníka stredne veľkosti. Veľmi závažným kritériom tu bude výskyt v písanom jazyku, v jazyku klasikov, v popularizačnej odbornej literatúre a v dennej tlači. Slová úzko odborné patria do odborných, terminologických slovníkov. I keď zahrnieme do slovníka známe slová a spojenia, ako *lapsus linguae* = *chyba, prerieknutie sa pri hovorení; resumé* = *zhrnutie, záver; manu propria* = vlastnou rukou; *šovinista* a pod., je otázka, či do slovníka pojať aj také slová, ktoré sa zriedkavo používajú, napr.: *feldjäger, faux pas, estompe, nonvaleur, džajláu, džejran, porte-plaid, mynheer* atď. Takéto slová stávajú sa zaťažujúcou zložkou slovníka, keď sa uvádzajú na úkor potrebnejších, používanejších slov.

Pravda, prechod medzi vrstvou prevzatých slov a cudzích slov nie je rázny. Slovo zdomácňuje pomaly, prechod je preto pozvoľný a niekedy sa dá dosť ťažko určiť, či sa slovo pociťuje ešte ako cudzie, alebo už ako zdomácnené. Hodnotenie bude dosť individuálne, závisiace od hovoriaceho. Iný postoj bude mať k cudzím slovám človek, ktorý ovláda viac jazykov, a iný postoj zaujme ten, kto ovláda iba jeden jazyk.

Niektoré z objektívnych kritérií sme spomenuli vyššie. Je to frekvencia, častosť výskytu jednotlivých slov, ich zaradenie do slovnej zásoby a prispôsobenie nášmu jazykovému systému.

Toto všetko si musíme jasne uvedomiť, keď chceme vymedziť tú časť slovnej zásoby, ktorú treba spracovať v slovníku cudzích slov.

No výber slov je určovaný poslaním, funkciou slovníka a typom slovníka. To znamená, že výber slov bude iný pri veľkom, iný pri strednom a iný pri malom alebo školskom slovníku.

V našom prípade popularizačné poslanie slovníka umožňuje zahrnúť do slovníka najbežnejšie výrazy a zvraty, s ktorými sa čitateľ stretáva v dennej tlači, v beletrii, v náučnej a vedeckej popularizačnej literatúre.

Z toho dôvodu netreba v slovníku uvádzať také slová, ktoré sa stali pevnou súčiastkou slovnej zásoby nášho jazyka a prešli úplne do majetku hovoriacich. Také sú napr. slová *kalendár, liter, litera, meter, žiletka* atď. Niekoľko príkladov sme spomenuli vyššie.

Na triedenie cudzích slov môžeme použiť aj iné kritériá. Tak môžeme rozdeliť cudzie slová na zastaralé, archaické, súčasné a nové, ktoré sa stále preberajú z iných jazykov, a to vzhľadom na potrebu vyjadriť, pomenovať nové skutočnosti.

Okrem toho tak pri cudzích, ako aj pri domácich slovách sa rozlišujú štylistické vrstvy. Preto treba uvádzať štylistické zaradenie jednotlivých slov.

Aj v slovníku cudzích slov treba rozlišovať neutrálne slová, citovo nezaťažené od slov silno hovorových, prípadne slangových, pejoratívnych atď.

Neodporúčame uvádzať v slovníku nesprávne, okrajové, hovorové a slangové slová, ako *fercovať, košerovať, kanonier, fixľovať, filozopter, švindel, štréber, štróman, štácia, špécie, šína, šnaps, šifonér, durchšusovať, šprica* a pod.

Ak uvedieme niektoré z týchto slov, treba ich bezpodmienečne štylisticky zaradiť. Podobne treba pri zastaralých slovách uviesť, že ide o slová, ktoré sa dnes nepoužívajú, napr. *feldzugmeister, feruľa, excelenciáš, execírka, exámen, obšit, obšitník, obšitoš, odor, portier, konškolár, pacht* atď.

Príliš odborné slová, ako *fidejusia, fibromyom, fief, fermoir, noria, langue d'oc, varicella, pachymeningitída* a pod., patria skôr do odborných slovníkov ako do príručného slovníka cudzích slov.

Osobitnú skupinu slov v Slovníku cudzích slov tvoria hybridné slová, pri ktorých je časť slovenská, napr.: *elektrozvárač, elektrovodič, elektropriemysel, elektrokára, brómovodík, biostanica* (tu treba predovšetkým overiť správnosť týchto slov).

Iným prípadom sú združené pomenovania, ktoré sa skladajú alebo len z cudzích slov, ako *eozoická éra, finančná aristokracia* a pod., alebo z jedného slova domáceho a jedného cudzieho, ako *chrómová koža, bronzová doba, tanková loď, nivelačný prístroj, endokrinné žľazy* atď. Tu nie je vyriešená technická otázka, pod ktorým heslom združené pomenovanie uvádzať. Tak napr. *finančná aristokracia* sa uvádza len ako samostatné heslo pri písmene F, ale pri písmene A už nie, hoci je tam heslo *aristokracia,* kde by toto združené pomenovanie bolo skôr na mieste.

V slovníku sa uvádza mnoho značiek a skratkových slov, napr.: *AG, AFL, TASS, NKVD, MO* (chemická značka!), *C. C., D. D.* a pod.; *kompartija, orgesch, gosplan, gostorg* a pod.

Uvádza sa aj množstvo vlastných mien, najmä zemepisných názvov, napr.: *Tarpejská skala, Orient, Gót, Fanovia, Ormuzd, Orión, Bundesrat, Bund, Elejci, Lotyši, Litovci* (hoci sa už neuvádzajú *Egypťania, Babyloňania, Rimania* atď.), ďalej *Eliášovo svetlo, Elyzejské pole, Nobelova cena* atď.

V týchto prípadoch preberá Slovník cudzích slov úlohu náučného slovníka. V našich pomeroch, keďže nemáme nijaký náučný slovník, je to celkom pochopiteľné a zo stanoviska používateľa vítané. Tým starostlivejší však tu musí byť výber.

Tzv. medzinárodné slová, ako napr. všetky „izmy", odborné medzinárodné termíny a pod., do Slovníka cudzích slov samozrejme patria.

Napokon sa treba zmieniť o umele tvorených slovách, ktoré môžu mať za základ i domáce i cudzie slová, napr.: *bukas, perlon, perlonky, celón, celofán, sklerón, silikol* a pod.. (Tieto slová sú do slovníka pojaté.) Patrí sem väčšina nových pomenovaní priemyselných výrobkov, rôznych chemikálií, liečiv a pod. Do slovníka patria tieto slová len v tom prípade, keď nadobudli platnosť termínov, keď ide o všeobecné mená, nie o značky výrobkov, ako napr. *Zetor, alpa, francovka* ap. Značky výrobkov do Slovníka cudzích slov nepatria. Náš slovník ich právom neuvádza.

Považovali sme za potrebné hovoriť o výbere slov širšie, pretože materiál

spracovaný v Slovníku cudzích slov svedčí o tom, že autori dostatočne nerozlišovali jednotlivé vrstvy cudzích slov.

Celkove možno o výbere slov povedať, že autori nazhromaždili množstvo materiálu, ale dosť náhodne. Uvádzajú sa mená národov, ale nevedno, podľa akých kritérií. Niekoľko príkladov sme spomenuli vyššie. Uvádzajú sa napríklad rímske číslice *C, X,* ale neuvádzajú sa *D, M* a iné. V slovníku sú slová *chémia* i *organická chémia* spracované každé samostatne, ale nenájdeme v slovníku pomenovanie *anorganická chémia.* Často sa v slovníku uvádzajú slová z príliš odľahlých vedných oblastí alebo zasa celkom bežné slová, no iné potrebné slová chýbajú, napr.: *chargé d'affaires, politikum, múzický, korintky, dispečing, redistribúcia, žiratár, in bianco* atď. Bude ich treba v druhom vydaní doplniť.

Ani otázka odvodených slov sa v slovníku nerieši jednotne. Vieme, že napr. prídavné mená sa od slov cudzieho pôvodu utvoria rôznym spôsobom, a to podľa zakončenia cudzích slov, ba aj od toho istého slova máme viac prídavných mien. Niekedy ide o rovnocenné varianty, niekedy sa však tieto varianty významovo alebo štylisticky diferencujú. A to rozhodne používateľa zaujíma. V slovníku sa príd. mená raz uvádzajú, raz nie. Napr. pri hesle *diagnostika* chýba *diagnostický,* pri *kaligrafia* chýba *kaligrafický,* pri *manipulácia* chýba *manipulačný* atď. Pri hesle *inaugurácia* je iba *inauguračný,* ale chýba *inaugurálny,* zatiaľ čo pri hesle *imaginácia* sa uvádza *imaginačný* aj *imaginatívny,* pri *exspirácia* sa uvádza *exspiračný* aj *exspiratórny,* ale pri *expirácia* sa uvádza už len *expiratórny,* pri *etapa* sa uvádza *etapný* i *etapový* atď.

Podobne nejednotne sa rieši otázka uvádzania prechýlených ženských podstatných mien. Našli sme niekoľko prípadov, keď sa prechýlené substantívum uvádza, ale takých prípadov je málo, napr. *brunet, brunetka; kandidát, kandidátka,* zatiaľ čo pri mnohých iných sa feminínum neuvádza, i keď ide o bežné slovo. Neuvádzajú sa ženské podstatné mená napr. pri heslách *filozof, komunista* a iných.

Podrobnejšie si treba všimnúť spôsob spracovania údajov o pôvode slov. Rieši sa to vždy z prípadu na prípad, bez jednotnej zásady.

Pretože autori Slovníka cudzích slov používali pri svojej práci sovietsky *Slovař inostrannych slov,* všimnime si, ako sa spracúvajú údaje o pôvode slov v tomto slovníku. Hoci je v ruskom slovníku cudzích slov situácia podstatne odlišná, pretože sa slová prepisujú do azbuky foneticky, jednako sa uvádza v zátvorke sústavne pôvodné znenie slova. Pri odvodeninách takýto údaj nie je, pretože na ne sa vzťahuje údaj uvedený pri základnom slove. Ide tu teda o systém.

Treba konštatovať, že určovanie pôvodu slov nie je predmetom Slovníka cudzích slov, pretože touto otázkou sa zaoberajú iné slovníky, a to slovník etymologický a z istého hľadiska i slovník historický.

Pôvod slov býva v niektorých prípadoch veľmi ťažko zistiteľný, pretože sa slovo preberá prostredníctvom rozličných jazykov, a nie priamo z jazyka, z ktorého základ slova pochádza, alebo je slovo spoločné viacerým jazykom a nedá sa určiť, z ktorého sa prevzalo. Tak sa stáva, že pri niektorých slovách máme v slovníku dva údaje, napríklad *lat., gr.* a pod.

Pritom treba Slovníku cudzích slov vyčítať, že neinformuje používateľa správne, keď uvádza rovnakú skratku za slovom poslovenčeným, prispôsobeným hláskoslovne i tvaroslovne, ako aj za slovom typicky cudzím (tak je to vo väčšine prípadov).

Rovnakými skratkami sa označujú napr. poslovenčené slová *hedonista* (gr.), *sankcionovať* (lat.), *salutovať* (fr.), *reštauratér* (lat.), *retraktný* (lat.), *ratifikácia* (lat.), i cudzie, tzv. citátové slová, napr. *ratio* (lat., vyslov rácio), *nota bene* (lat.), *noncooperation* (angl., vyslov nonkooperejšn), *harakiri* (jap.), *sanitas* (lat.), *manor* (angl., vyslov menr) a pod.

Kvôli spresneniu bude treba v ďalšom vydaní slovníka pri skratkách označujúcich pôvod slov doplniť predložku *z*, napríklad *z lat., z fr.* (alebo použiť značku <, ako je to v ruskom slovníku cudzích slov).

Ako sme už spomenuli, údaje o pôvode slov nie sú presné, ani sa nespracúvajú dôsledne rovnakým spôsobom. V jednom prípade sa napríklad zložené slovo rozkladá na jednotlivé časti a tieto časti sa vysvetľujú, ale za ním nasleduje množstvo slov toho istého typu bez akéhokoľvek analyzovania. Nemôžeme tu rozoberať všetky spôsoby riešenia, uvedieme si len niekoľko typických príkladov: *germanofil* (lat. + gr.); *firma* (lat., z lat. firmare); *almanach* (pôv. arab. almanakh, podľa iného názoru z lat. manacus, slnečné hodiny); *zeboid* (fr., gr.); *dezodorizácia* (dez... + lat. odor, zápach); *doyen* (fr., vyslov doajen, z lat. decanus); *diplomacia* (fr. z gr.); *celulóza* (z lat. celula); *dezorganizácia* (fr. désorganisation); *bukas* — umelé slovo so slovenským základom a cudzím zakončením, označujúce...; *burak* — bez údaja; *bravúra* (tal.); *bravúrny* — bez údaja; *bravurovať* (tal.); *bonita* (lat. bonitas); *bonitácia* (od lat. bonitas, akosť); *bonitárny* (lat.); *bambast* — bez údaja.

Ako vidno, ide o najrozmanitejšie spôsoby riešenia, pričom tu niet ani zásady, ani dôslednosti. Bude úlohou redakcie zjednotiť tieto údaje pri druhom vydaní slovníka.

Okrem toho treba uvážiť, či sa má v Slovníku cudzích slov uvádzať údaj o pôvode tzv. medzinárodných slov a termínov, akými sú napríklad všetky „izmy" a množstvo odborných termínov lekárskych, botanických, chemických a pod. Pri väčšine odborných termínov nejde o cudzie slová, existujúce napríklad v klasických jazykoch, latinčine, gréčtine (ako by sa mohlo zdať podľa údajov v tomto slovníku), ale len o latinizované a grecizované slová, čiže utvorené podľa latinčiny alebo gréčtiny.

Pritom sa nepostupuje pri spracúvaní údajov jednotne ani celkove, ba ani v rámci skupiny jednotlivých slov. Napríklad: *sanatogén* (lat. + gr.); *salvarzán* (∅); *glycerofosfáty* (gr.); *bután* (∅); *butyl* (∅); *butylén* (gr.); *bronchie* (∅), ale všetky odvodeniny: *bronchiálny, bronchadenitis, bronchioly* atď. sú označené ako grécke (gr.).

Dalšou dôležitou otázkou, ktorú treba riešiť v každom slovníku cudzích slov, je výslovnosť cudzích slov. Každý jazyk prispôsobuje prevzaté slová svojmu hláskoslovnému a tvaroslovnému systému. Napríklad slovo *kompliment* sa vyslovuje rovnako, ako sa píše a údaj o výslovnosti by bol zbytočný (Slovník cudzích slov ho ani neuvádza), ale zaznamenáva sa výslovnosť pri slove *ateliér* (vyslov atelié), hoci je zaužívaná výslovnosť *ateliér*. Naproti tomu chýbajú údaje o výslovnosti pri slovách, kde ich uviesť treba, napríklad: *Codex Iustinianeus, fracto-cumulus* (lat.), *chevrette* (fr.), *vague* (fr.). Dôsledne, no nevieme, či zámerne, sa neuvádzajú údaje o výslovnosti ani pri slovách s hláskovými skupinami *-de-, -te-, -ne-, -di-, -ti-, -ni-*, napr.: *nervozita, dekan, komunista, temperament, titul, tenis, technika*, hoci vieme, že v praxi sa v takýchto prípadoch vyskytuje nesprávna výslovnosť.

Pretože sa údaje o výslovnosti niekde uvádzajú, ale v mnohých iných prí-

padoch sa vypúšťajú, môžu používateľa mýliť také prípady ako *bunker* (angl. vyslov bankr), *bungalow* (angl., vyslov bangelou), *bluff* (angl., vyslov blaf), keď používateľ bezpečne nevie, či sa uvedená výslovnosť vzťahuje na slovenčinu alebo na angličtinu.

Nesprávna výslovnosť sa uvádza pri slove *l'artpourl'artizmus* (v Slovníku sa píše *l'art pour l'artizmus)*, a to *lárpúrlárizmus*, hoci je ustálená výslovnosť *lárpurlártizmus*.

Z hľadiska výslovnosti možno pochopiť, že sa napríklad pri písmene Ž uvádzajú slová ako *Žirond, žirondista, žüri, žúr-fix* s odkazom na príslušné náležité formy *Gironde, girondista* atď. No odnikiaľ sa nedozvedáme, že ide len o akúsi výpomoc s ohľadom na výslovnosť, aby sa používateľ mohol v slovníku ľahšie orientovať i vtedy, keď nepozná spôsob písania týchto slov. Žiadala by sa o tom aspoň poznámka v úvode alebo typografické rozlíšenie výslovnosti od pravopisu.

Veľmi dôležitá je pri slovníku cudzích slov otázka pravopisu. Recenzovaný slovník zachytáva stav, aký bol pred vyjdením nových Pravidiel slovenského pravopisu, čo ani inak nemohlo byť. No fakt, že slovník vyšiel súčasne s novými Pravidlami, ktorými sa upravuje aj písanie cudzích slov, znamená, že za zmenenej situácie bude pôsobiť retardačne. I z hľadiska používateľov je to veľká nevýhoda.

Z pravopisnej stránky je slovník pomerne dobre spracovaný. Našli sme len niekoľko chýb: „Turkmeni" miesto náležitého *Turkméni* (1012); „čepelka" miesto náležitej podoby *čepieľka* (1052); „lacuna" miesto *lakúna* (590), „riadného" (204) miesto náležitej podoby *riadneho* a niekoľko tlačových chýb: „anal." miesto *anat.* (253), „luktuovať" miesto *fluktuovať* (323). Máme pochybnosti, či treba rozlišovať *exspiráciu* a *expiráciu*. Vyskytujú sa aj prípady nesprávnej interpunkcie.

Z pravopisného hľadiska treba vyčítať, že sa niekedy nerobí rozdiel medzi vlastným menom a všeobecným podstatným menom, napr. v hesle Harpya, kde sa nerobí rozdiel medzi mytologickou bohyňou vetra *Harpyou* a *harpyou* — jazyčnicou (v Slovníku nesprávne „hubatá žena"). Správne je to vyriešené napr. pri hesle *Amazonka — amazonka, žirafa — Žirafa* a i., kde sa uvádzajú obidve podoby.

Okrem toho sa žiada z pravopisného hľadiska zreteľnejšie, jednoznačnejšie označiť, prípadne aspoň typograficky rozlíšiť dublety typu *gnozeológia* a *gnoseológia*, pri ktorých sa používa odkaz bez bližšieho vysvetlenia, ktorá podoba je správna.

Na rozsah slovníka vplýva nielen výber hesiel, ale aj spôsob spracovania jednotlivých hesiel. Pritom neslobodno zabúdať na používateľa, ktorý znáša finančnú ťarchu za rozsah slovníka. Treba naň pamätať tak pri výbere hesiel, ako aj pri ich spracovaní.

V úvode slovníka sa hovorí o poslaní slovníka toto: „No práve preto, že sme mali na zreteli také široké popularizačné poslanie slovníka, odchýlili sme sa pri niektorých heslách od zvyčajnej stručnosti a dali sme prednosť vysvetleniu obsiahlejšiemu..." Ďalej sa spomína, že vydavateľstvo „zverilo vypracovanie hesiel zo všetkých hlavných vedných oblastí odborníkom".

Ako vidno, poslanie slovníka v určitom zmysle vplývalo na metódu spracovania hesiel. Spomína sa tu „zvyčajná stručnosť" oproti „obsiahlejšiemu vysvetleniu". No zásadou každého slovníka je a musí byť povedať čo najviac, povedať

všetko zrozumiteľne, výstižne, presne, jadrne, a to čo najstručnejšou formou. Toto je nevyhnutná požiadavka každej slovnikárskej práce.

Keď si vezmeme do rúk Slovník cudzích slov, zistíme na prvý pohľad, že sa táto zásada v slovníku neuplatňuje. Každému je zrejmá nerovnomernosť v spracovaní jednotlivých hesiel.

Iste je veľkou výhodou slovníka, že jednotlivé vedné oblasti spracovali odborníci, ale tu narážame na nebezpečenstvo, že sa každý odborník díva na heslové slovo zo stanoviska svojho odboru, a nie zo stanoviska používateľa, resp. bez ohľadu na typ slovníka.

Spolupráca s odborníkmi je v takomto prípade nevyhnutná, pretože nám zaručuje vecnú správnosť. Okrem toho sa kolektívnou prácou dosahuje značné časové urýchlenie. Ale táto spolupráca sa nemá obmedzovať len na vypracovanie zadaných hesiel. Predovšetkým narážame na skutočnosť, že odborníci v jednotlivých vedných oblastiach obyčajne nemajú ujasnené metódy spracovania slov v slovníkoch, lebo nie sú odborníkmi v lexikografii.

Koordinujúcou zložkou je v takomto prípade redakcia, ktorá má o to ťažšiu prácu dať slovníku jednotný ráz.

Popri výhode, že sa autori vedome odpútavajú od málo obsažných slovníkových klišé, od prílišného zovšeobecňovania, schematizovania a pod., upadá sa do druhej krajnosti, že sa text zaťažuje slovným balastom. Píše sa napríklad: *označuje sa tým . . ., je to názov . . .*; sústavne sa opisuje vetnými konštrukciami to, čo by sa dalo vyjadriť slovom, podstatným alebo príd. menom, príčastím a pod. Tým sa slovník zbytočne rozrastá. Na jednej strane je snaha konktrétne sa vyjadrovať, ale na druhej strane sa často uvádzajú vedľajšie vlastnosti, ktoré slovo nevysvetľujú. Napr. slovo *hokej* sa charakterizuje ako „obľúbená športová hra."

Zásadu stručnosti, lapidárnosti možno porušiť pri ideologicky závažných heslách. Nie je to však odôvodnené pri množstve iných hesiel, ako napr. *kaucia, bonitácia, bonitárny, boon, element, polárny* atď.

Dobrou stránkou Slovníka cudzích slov je, že sa vyhýba odkazovej metóde a vysvetľuje každé slovo v príslušnom hesle. Ak sa však v texte spomenie nejaké cudzie slovo, používa sa odkaz: *pozri toto heslo.* Podľa našej mienky je tento odkaz vo väčšine prípadov zbytočný. Dá sa predpokladať, že používateľ je natoľko dôvtipný, že ak slovu nerozumie, vyhľadá si ho na príslušnom mieste.

Dôležitou technickou pomôckou pri spracovaní slov v slovníku sú skratky. Dômyselným využitím skratiek možno ušetriť na rozsahu slovníka. Všetky slovníky narábajú veľmi hospodárne s celým aparátom rozličných skratiek. Je to tak aj v tomto slovníku, ale zasa nie sústavne. Napr. miesto opisu „v lekárstve", „v chémii" a pod. by stačili skratky *lek., chem.* Tieto skratky sa v slovníku síce používajú, ale viac-menej náhodne. Neobvyklé a nevhodné je, že sa mnohé slová ľubovoľne skracujú vo výkladovom texte, napr.: *v astr., chem. metódami* (252), *soc. štátu* (141), *št.* (štátny), *nár.* (národný) (219); *vo filoz. zmysle* (644) a pod.

Je na škodu slovníka, že sa slová štylisticky sústavne nediferencujú. Napríklad pri slove *filozofovanie* je takéto vysvetlenie: *obyčajne len pejoratívne: premýšľanie, uvažovanie, mudrovanie.* Pritom pejoratívnosť obsahuje len posledné slovo *mudrovanie,* ako to správne vystihuje ďalšie heslo *filozofovať: 1. filozoficky uvažovať,* 2. *pejor.* (tu je už skratka) *mudrovať.*

V slovníku cudzích slov sa nespracúvajú všetky významy slov, ani sa dôsledne neoznačujú jednotlivé významy slov.

Často chýbajú i bežné významy slov. Napr. pri hesle *integrácia* chýba *matematická integrácia,* pri hesle *fistula* je uvedený iba význam „píšťala".

Naproti tomu v iných prípadoch sa prisudzujú slovám aj také významy, ktoré nemajú. Tak napr. slovo *elementárny* sa vysvetľuje ako „jednoduchý, základný", hoci má iba význam „základný".

Niekde sa významy číslujú, inde sa radia vedľa seba bez akéhokoľvek rozlíšenia.

Nejednotne sa spracúvajú napr. hláskové a tvarové dublety typu *bronchitída, bronchitis.* Niekedy sa uvádzajú v jednom hesle vedľa seba, niekedy zas osobitne, zaradené podľa abecedy, pričom sa používa odkaz na predchádzajúce slovo a pod.

Našli sme aj taký prípad, kde hláskove vzdialené dublety boli spracované spolu, a to len pod jedným písmenom. Ide o dublety *kamfora, gáfor,* spracované pri *kamfora,* pričom sa gáfor pod písmenom G vôbec neuvádza.

Nóvum oproti iným starším slovníkom je v Slovníku cudzích slov sústavné spracovanie produktívnych slovotvorných prvkov potenciálnych zložení. Spracúvajú sa napr. morfémy typu *chryzo . . ., chrono . . ., mega . . ., . . . meter* a pod.

Tradične sa v našich slovníkoch cudzích slov neuvádza nijaké gramatické určenie, hoci v praxi sa často stretávame s nesprávnym skloňovaním cudzích slov. Niekedy má zas používateľ pochybnosti, či sa slovo skloňuje, a či je nesklonné, akého je rodu a pod. Nebolo by na škodu, najmä preto, že nemáme dosiaľ normatívny slovník spisovného jazyka a vzhľadom na popularizačné poslanie slovníka, uvádzať rod podstatných mien, pri nepravidelnom skloňovaní upozorniť na nepravidelnosť, nesklonné slová vždy označiť a pod.

Z vecných nedostatkov spomenieme aspoň niekoľko, pričom ani zďaleka nevyčerpávame prípady, ktoré máme poruke. Niekedy vyplývajú z toho, že ide o zlý preklad z ruštiny. Napr. pri hesle *politbyro* (ktoré je pravdepodobne preložené zo slovníka Ožegovovho) sa hovorí, že to je „politická kancelária ÚV KSSS, uskutočňuje politickú líniu strany v období medzi plenárnymi schôdzami ÚV". Preklad je nesprávny, pretože ide o *orgán,* nie o „kanceláriu" ÚV KSSS.

Podobne nesprávne sa vysvetľuje slovo *káder, kádre.* Prvý význam sa definuje takto: „aktívna časť pracovníkov niektorej straníckej organizácie, inštitúcie, odborovej organizácie alebo podniku . . ." Vysvetlenie sa preberá z ruského slovníka cudzích slov (Slovaŕ inostrannych slov), pričom sa slovo „sostav" prekladá nesprávne ako „časť", nie ako *stav,* no v druhom význame sa už slovo „sostav" prekladá správne: „stály stav vojenských jednotiek".

Pri slove *diskont* je definícia eskontu. Pri hesle *kakao* sa nesprávne vysvetľuje prvý význam ako „kakaovník", hoci kakao je len prášok (nie „prach", ako uvádza slovník), múčka z kakaovníkových bobov alebo nápoj z mlieka a kakaovej múčky zhotovený. Prvý význam „kakaovník" slovo *kakao* v našom jazyku nemá. Príslušný význam treba uviesť pri hesle *kakaovník* a zrušiť tam odvolanie na heslo *kakao.* Podotýkame, že toto nie je ojedinelý prípad tohto druhu. Napr. slovo *kaktus* sa vysvetľuje ako „čeľaď kaktusovitých, Cactaeceae"; *ideálny* sa okrem iného vysvetľuje takto: „to, čo je ideou"; na str. 789 pri hesle *platónsky* ide o *zmyselnosť,* nie o „zmyslovosť (o cite lásky)".

Nepresná štylizácia je napr. pri hesle *agitovať* — „zaoberať sa agitáciou". Lepšie by bolo *robiť agitáciu. Laténska kultúra* sa charakterizuje ako „mladšia

doba kamenná", hoci ide *o kultúru z mladšej doby kamennej* a spomenutá definícia sa týka *laténskej doby, laténu,* ktoré v slovníku chýbajú.

V spracovaní hesiel je aj veľa štylistických nedostatkov. Celý slovník je spracovaný nejednotne, vysvetlenia sa nespracúvajú slovnikárskou metódou maximálnej stručnosti, čím tento slovník pripomína slovník náučný. Jednotlivé heslá nesú stopy štýlu autorov, ktorí ich spracovávali. Redakcia nevykonala to, čo by sa od nej v tomto prípade očakávalo.

Slovník obsahuje mnoho materiálu, ktorému treba dať slovníkovú podobu, vypustiť zbytočné, podradné veci a upriamiť sa na základné veci. Pri vysvetľovaní treba veľmi starostlivo zvážiť únosnosť každého použitého slova, aby sa zbytočne nezväčšoval rozsah slovníka.

I keď máme najmä z metodickej stránky oproti slovníku niektoré vážne výhrady, celkove hodnotíme túto prácu ako priekopnícku a veľmi potrebnú. Na vyjdenie slovníka cudzích slov sa u nás čakalo roky. Naliehavú potreba takéhoto slovníka sa pociťovala najmä po r. 1948. Autori nového Slovníka cudzích slov si zaslúžia uznanie za to, že zvládli túto veľkú úlohu v pomerne krátkom čase a že predložili slovenskej verejnosti solídne dielo.

Slovnikárska práca nie je ľahká, ani nenáročná; je to vysoko odborná práca, ktorá predpokladá nielen rozsiahle materiálové, ale aj teoretické vedomosti, najmä z teórie lexikografie.

Každý druh slovníka má svoju špecifickú problematiku. I problematika slovníka cudzích slov je bohatá a dosiaľ málo spracovaná. Na tomto pracovnom úseku nám treba doháňať veľa zameškaného, treba nám vychovávať lexikografov a čerpať skúsenosti z vyspelej sovietskej lexikografie.

POSUDKY, REFERÁTY, ZPRÁVY

LEXIKOGRAFICKÝ SBORNÍK. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5.—7. júna 1952 v Bratislave. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1953. Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar. Cena kart. 30.— Kčs.

Konferencia čs. lexikografov konala sa v Bratislave z príležitosti 2. výročia uverejnenia známej práce J. V. Stalina Marxizmus a otázky jazykovedy. Práve na základe tejto Stalinovej práce, ktorá obsahuje zásadné konštatovania i o otázkach slovnej zásoby jazyka, bolo treba prerokovať jednotlivé konkrétne problémy, týkajúce sa slovnikárskej práce. Podľa úvodných slov B. Havránka nešlo na konferencii len o programové vytýčenie úloh, ale aj o reviziu vykonanej lexikografickej práce, ktorá sa stala v poslednom čase veľmi dôležitým úsekom jazykovedy.

Lexikografický sborník prináša sériu referátov a k nim prislúchajúcich diskusných príspevkov v rozsahu takmer 200 strán. Okrem nich sú tu otváracie a zakľučujúce krátke prejavy Š. Peciara a B. Havránka a napokon uznesenie programového rázu.

Úvodný referát K. Horálka (K theorii pojmenování, str. 9—19) zaoberá sa otázkou slova a pomenovania, ktorá je vlastne jadrom lexikológie. Z hľadiska marxistickej jazykovedy hodnotí znakovú teóriu. Poukazuje na prednosti termínov *pomenovanie, pomenovacia jednotka* pred nie dosť jednoznačne presným termínom *slovo* v lexikografii. Snaží sa aj o triedenie pomenovacích jednotiek, ako sa to ukazuje potrebné pri konkrétnej slovnikárskej práci, a zdôrazňuje význam náuky o pomenovaní ako časti

gramatiky. Príslušné diskusné príspevky podobne zdôrazňujú dôležitosť pojmu pomenovanie i potrebu mať jasno v otázke vzťahu významu slova ku skutočnosti.

Príspevok L. V. Kopeckého (O poměru lexika a mluvnice v plánu theoretickém a praktickém, str. 25—34) ukazuje na konkrétnych prípadoch starších slovníkov viacerých slovanských jazykov, že sa dosiaľ teoreticky nevyriešila otázka gramatických údajov v slovníku. Niekde sa celkom vynechávajú, inde je ich rozsah neúmerný ich poslaniu v slovníku. Vychádzajúc z poznania, že bezprostredný vzťah medzi slovnou zásobou a gramatikou je daný samou podstatou jazyka, pokúša sa určiť pravú mieru pre gramatické údaje. Ukazuje sa, že nemožno pokračovať priamočiaro. Menej údajov si vyžadujú slová, ktoré možno zaradiť do príslušných paradigiem (napr. pravidelné podst. mená), oveľa viac tzv. gramatické slová, ktoré nemajú vlastný význam, ale možno ich charakterizovať len gramaticky (napr. predložky, spojky). Z diskusných príspevkov vychodí, že sa konkrétnejšie riešili jednotlivé otázky. Okrem iného zdôraznila sa potreba normatívnosti v oblasti lexikálnej i gramatickej a potreba údajov o výslovnosti.

Lexikológiu, ako tú oblasť jazykovedy, kde veľmi úzko súvisí teória a prax, zhodnocuje referát A. V. Isačenka (Dnešný stav a úlohy lexikológie a lexikografie, str. 39—48). Nutnosť správneho určenia budúceho používateľa slovníka a schopnosť správne odhadnúť rozsah chystaného slovníka sú dve zásadné otázky, ktoré autor podrobnejšie aplikuje na prácu na veľkom dvojjazyčnom prekladovom slovníku rusko-slovenskom. Stručne sa dotýka otázok slovníkového spracovania slovesných vidov, komplexných pomenovaní a frazeológie, homonymie i derivácií. V diskusných príspevkoch sa konkrétne rozvádzajú dve základné tézy referátu čiastočne aj na Slovensko-ruskom prekladovom slovníku.

Všeobecnejších otázok, ako sú problémy slova, znaku, pojmu, dotýka sa aj príspevok F. Trávníčka (Význam Stalinových statí o jazyce pro slovnikářství, str. 51—59) a diskusia, ktorá sa po ňom rozvinula. Na príkladoch z Príručného slovníka jazyka českého autor ukazuje, ako pri práci na slovníku treba mať na pamäti dialektickú jednotu jazyka a myslenia, ako z tohto hľadiska vysvetľovať všeobecné a podstatné vlastnosti veci slovom označenej; zároveň zdôrazňuje, ako si lexikograf musí neprestajne uvedomovať stály pohyb v zmene významu slov a ako sa má vyvarovať objektivizmu a kozmopolitizmu pri výklade slov.

Ľ. Ďurovič (Homonymá v slovníku, str. 63—75) pokúša sa nadväzovaním na odbornú literatúru i revíziu doterajších názorov objasniť pojem lexikálnych homoným, veľmi dôležitý pre metodológiu ich spracovania v slovníku. Zmieňuje sa o spôsobe vzniku homoným a delí ich do troch kategórií. Pri prvej skupine je významový rozdiel sprevádzaný aj rozdielnym gramatickým stvárnením, v druhej je iba rozdiel v gramatických vlastnostiach. Najťažšie sa rozlišujú homonymá, ktoré sa od seba líšia len významove. Osobitnú skupinu tvoria neohybné časti reči. Pre slovníkovú prácu z tohto určovania a triedenia homoným vyplýva, že v slovníkoch treba homonymá dôsledne vyznačovať. Diskusia sa rozvinula hlavne o pomere polysémie (mnohovýznamovosti) k homonymii (rovnozvučnosti).

Synonymity a jej využitia v slovníkoch sa dotýkajú príspevky J. Filipca (Synonyma v jednojazyčném slovníku, str. 83—92) a J. Zimu (Úkoly synonymiky při stavbě hesla v slovnících malého a středního typu). Prvý referát sa začína kritikou využitia synoným v českých slovníkoch. Potom po vymedzení definície synonyma poukazuje sa na rozdielne využitie synoným v synonymickom a nesynonymickom slovníku. V tomto druhom majú funkciu spresňujúcu a skracujúcu, sú prostriedkom členenia hesla na rozličné významy. Túto úlohu synoným vyzdvihuje aj príspevok J. Zimu. Poukazuje na dôležitosť synoným práve v slovníkoch stredného typu s ohľadom na širší okruh používateľov, lebo synonymá môžu dobre prispieť k pochopeniu významu tam, kde výklad smeruje k prílišnej abstraktnosti. V diskusii sa referáty dopĺňajú pripomienkou, že problematiku bolo treba zamerať viac z hľadiska všeobecnej jazykovedy a že synonymiu treba chápať dynamicky.

Príspevky O. Mana a V. Lapárovej (Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice, str. 101—116) sú spracované ako referát a koreferát. Man definuje pojem slovného spojenia, ktoré je dôležitou zložkou obohacovania slovnej zásoby, tvorenia nových pomenovaní, ak sa stane ustáleným spojením. Slovné spojenia patria do frazeológie slovníka a možno ich roztriediť na idiómy, obrazné spojenia, terminologické súslovia a slovné spojeniny. Na tento referát nadväzuje V. Lapárová presnejším vymedzením jedného typu ustálených spojení, ktoré sa nazývajú združenými pomenovaniami, aby na nich ilustrovala problematiku prekladania. Rieši aj otázku, v akom rozsahu možno pojať skratky do prekladového slovníka. Ďalej nadväzuje na Vinogradovovu klasifikáciu frazeologických jednotiek a vyvodzuje ďalšie závery pre prax prekladových slovníkov. Diskusiou sa k týmto otázkam dopĺňa ešte pojem vetnej dvojice, skladu.

Otázkami, ktoré sa týkajú iba dvojjazyčných slovníkov, zaoberá sa referát O. Malíkovej (Problém ekvivalentu v dvojjazyčným slovníku, str. 119—125). Referentka objasňuje predovšetkým rozdiel medzi dvojjazyčným výkladovým a dvojjazyčným prekladovým slovníkom. Podľa Ščerbu stavia zásadu, že v prekladovom slovníku nemá byť výklad, ale skutočný preklad slova, ktorý sa dá pri prekladaní ako hotový použiť v kontexte. Podobná zásada platí pri preklade fráz a prísloví. Treba nájsť aspoň približný preklad. V ďalšom sa príspevok dotýka otázky, ako bližšie vysvetľovať slovo, ktoré má v preklade viac významov, a ako členiť heslo na významy. Rozoberá i otázku exemplifikácie a napokon upozorňuje, že synonymá v prekladovom slovníku možno využívať len v obmedzenej miere. V diskusii sa podrobnejšie osvetlili niektoré nadhodené otázky konkrétnymi príkladmi z chystaných slovníkov rusko-českého a rusko-slovenského.

Dôležitou problematikou lexikografie sa zaoberá L. Janský v príspevku Výstavba hesla (str. 131—141). Rozoberá otázku roztriedenia a usporiadania významov a významových odtienkov slova a otázku dokladov. Pri triedení na významy treba dbať na podstatné odlišujúce znaky. Prvý význam má byť najbežnejší, ostatné treba radiť podľa vzájomnej súvislosti spoločných a odlišných znakov. To platí aj o nespisovných a expresívnych významoch. Odborné termíny sa spravidla zaraďujú do príslušného významu. Pri výstavbe hesla je ďalej dôležitý výklad čiže určenie príslušného významu. Možno ho doplniť antonymom alebo synonymom. Význam slova vo veľkom výkladovom slovníku ilustrujú citáty, ktoré majú charakterizovať príslušné slovo i z hľadiska jeho gramatických tvarov. Do hesla patrí aj zaradenie do príslušnej jazykovej vrstvy a určenie štylistickej funkcie slova. Napokon referent spomenul otázku hniezdovania a s tým súvisiacich odkazov. Diskusia konkrétne rozvádza niektoré jednotlivosti.

Osobitnou naliehavou problematikou terminologických slovníkov sa zaoberajú tri príspevky. Terminologické slovníky majú veľa otázok spoločných so slovníkmi výkladovými i prekladovými, ale okrem toho majú i celkom špecifické problémy. Spoločný príspevok M. Roudného a K. Sochora (Terminologický slovník, str. 145—155) informuje o rozvoji odborného názvoslovia za budovania socializmu a stavia požiadavky zrozumiteľnosti, výstižnosti a názornosti odborných termínov. Kriticky hodnotí snahu o medzinárodnosť odborných termínov i úsilie o zblíženie českej a slovenskej odbornej terminológie. Rozvádzajú sa zásady, ako zhromažďovať, hodnotiť a triediť materiál pre terminologický slovník a ako stanoviť rozsah slovníka. Podobnými otázkami sa zaoberá referát J. Horeckého (Poznámky k jednojazyčným terminologickým slovníkom, str. 157—162), spracovaný na základe skúseností v terminologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka SAV. Poukazuje na to, ako tesne súvisí jazyková podoba termínu s významovým obsahom. Upozorňuje na ťažkosti pri definovaní termínov a zdôrazňuje vhodnosť opisov, kresieb a schém. K otázke rozsahu terminologických slovníkov pripomína, že sú ťažkosti pre zasahovanie jednej oblasti do druhej. Dotýka sa i synonymity v terminológii. Odporúča, aby sa na zjednotenie synoným v odbornom názvosloví vplývalo nepriamo. Napokon poukazuje na rozličné typy spracovania terminologických slovníkov.

Ešte osobitnejšiu problematiku majú terminologické slovníky prekladové. M. Mucala (Problémy terminologických slovníků rusko-českých, str. 163—171) na konkrétnom materiáli rusko-českého vojenského slovníka poukazuje na ťažkosti tejto práce. Kladie dôraz na zachytenie terminologických súsloví. Zdôrazňuje, že sa má brať do úvahy už existujúci systém termínov a vzhľadom naň dotvárať dosiaľ neexistujúce termíny.

V diskusii k týmto trom príspevkom doplnila sa požiadavka uvádzať potrebné gramatické údaje aj v terminologických slovníkoch a zdôraznila sa opatrnosť pri tvorení nových termínov, lebo pri nerozvážnom postupe hrozí nebezpečenstvo, že sa neujmú v praxi.

Problémy školského slovníka (str. 173—181) rozpracovala E. Čulenová. Ako základnú otázku stavia vymedzenie slovného minima pre tento druh slovníka. Mal by obsahovať okolo 30.000 slov. Po nevydarených pokusoch s metódou frekvenčnosti pri slovníkoch pre LKR navrhuje výber podľa úvahy. Treba pamätať aj na odbornú terminológiu v rozsahu stredoškolského vzdelania. Pri zostavovaní školského slovníka sa má viac ako inde dbať na presnosť v gramatických údajoch, v členení slov na významy a v ich prekladoch. Nie je ideálom minimálny slovník, lebo práve žiak potrebuje idiómy a frazeológiu. Diskusné príspevky k tomuto referátu podčiarkli znovu požiadavku presnosti, lebo len tak môže byť školský slovník vhodnou pomôckou jazykovej výchovy a predprípravou pre používanie rozsiahlejších výkladových slovníkov, bez ktorých sa žiak vyššej triedy neobíde pri čítaní literatúry.

Vcelku informatívny charakter má príspevok F. Havlovej (Rozsah slovníku, excerpce, její prameny a citace, str. 185—197). Vymedzuje tri typy slovníkov (veľký, stredný, malý) a podrobnejšie hovorí o prameňoch excerpcie, ktorými sú literatúra vedecká, náučná, noviny a časopisy, rozmanité odborné príručky a slovníky, ľudové piesne a porekadlá. Kriticky hodnotí ako pramene excerpcie korešpondenciu a preklady. Charakterizuje rozličné spôsoby exerpcie a rieši otázku excerpovania diela pri jeho viacerých vydaniach. Oceňuje dôležitosť zachytenia úzu v slovníku a dôležitosť citácie. V diskusných príspevkoch sa kriticky zhodnocuje umelecká literatúra ako prameň excerpcie.

Referát R. Schneka (Príspevok k otázke rozsahu slovníka, str. 199—206) zaoberá sa konkrétne otázkou výberu slov pre normatívny slovník stredného typu. Okrem základného slovného fondu treba doň zaradiť slová, ktoré dosahujú žiadanú mieru výskytu, čím sa na jednej strane vylučujú slová úzko špeciálne, na druhej strane deriváty, ktoré nenadobúdajú nové lexikálne významy. Osobitnú pozornosť venuje Schnek tým skupinám slov, ktoré sa spracúvajú vo forme tzv. slovotvorného typu, teda rozmanitým produktívnym slovesným predponám alebo slovotvorným morfémam, vyskytujúcim sa v celej skupine zložených slov. Aj správnym chápaním týchto javov prispieva lexikograf k zmenšeniu rozsahu slovníka. Diskusia sa rozvinula hlavne okolo otázky spracovania predponových slovies.

Zo všetkých príspevkov, ktoré odzneli na lexikografickej konferencii, vidieť premyslený plán dotknúť sa a riešiť všetky problémy lexikografie. Ale ohľad na konkrétny materiál príliš zvádzal jednotlivých referentov k aplikácii všeobecných téz len na oblasť, v ktorej sami pracujú. Tak napr. dôležitý príspevok o výstavbe hesla dotýkal sa hlavne problematiky veľkého výkladového slovníka, nie slovníkov stredného typu. Podobne otázku ustálených spojení by sa bolo žiadalo rozviesť viac aj pre potreby jednojazyčných slovníkov. Toto sú pripomienky ani nie tak na adresu jednotlivých autorov, ako skôr k organizovaniu diskusie. Vzhľadom na rôznorodé spracovanie jednotlivých príspevkov, ako i pre spresnenie pojmov a zjednotenie terminológie žiadala by sa k materiálom súhrnná hodnotiaca štúdia. Ale i zachytením príspevkov z konferencie Lexikografický sborník môže splniť svoje poslanie. Ukazuje, že práca dnešného lexikografa je mimoriadne náročná a zodpovedná a že ju nemožno podceňovať a pokladať len za mechanické zhŕňanie materiálu.

M. Marsinová

OTAKAR PEKÁREK — INŽ. KAREL CACEK — MOJMÍR KRÁTKÝ — DR. VÁCLAV KVIČERA: *RUSKO-ČESKÝ TECHNICKÝ SLOVNÍK*. Štátne nakladateľstvo technickej literatúry, Praha 1953, str. 551, Kčs 70.80.

Lexikografická teória v oblasti odborných dvojjazyčných slovníkov nie je ešte uspokojivo prepracovaná. Lingvisti sa problematikou tohto odboru zaoberali pomerne málo, zostavovatelia slovníkov zase veľmi často nemali potrebné jazykovedné vzdelanie a tak sme svedkami neistoty a tápania v takom dôležitom odbore, ako je terminologická lexikografia.

V posledných dvoch rokoch vyšlo niekoľko rusko-českých slovníkov z rôznych odborov, ale ani jeden nepriniesol uspokojivé riešenie základných teoretických požiadaviek terminologickej lexikografie. Treba povedať, že riešenie nepriniesol ani recenzovaný Rusko-český technický slovník.

Na rozdiel od niekoľkých iných slovníkov má však tento slovník nesporný klad v tom, že neporušuje jazykovú podobu, jazykovú stavbu termínov. Podáva ruské termíny a okrem ojedinelých prípadov aj české termíny v takej podobe, v akej sa v praxi skutočne používajú.

Pravda, táto snaha ide až veľmi ďaleko, keď sa každý termín (platí to najmä o viacslovných termínoch) uvádza ako osobitné heslo a tým sa narušuje vzájomná lexikálna súvislosť termínov. Pri dôslednom uplatňovaní takejto mechanickej zásady je v tomto slovníku celkom pravidelným zjavom, že sa uvádza niekoľko termínov začínajúcich sa prídavným menom v ženskom rode (napr. *prijomnaja antena, prijomnaja kasseta... prijomnaja trubka)*, potom nasleduje niekoľko podstatných mien (napr. v našom prípade *prijomnik, prijomnik gaza, prijomnik radiacii)*, ďalej termíny s prídavným menom v strednom rode *(prijomnoje soplo, prijomnoje ustrojstvo)* a až nakoniec sa objaví toto prídavné meno v mužskom rode, ktorý sa v slovníkoch pokladá za základnú formu prídavného mena *(prijomnyj)*. Napokon ešte sa uvádza niekoľko termínov s týmto príd. menom v mužskom rode *(prijomnyj kaliber, prijomnyj klapan, prijomnyj kontur, prijomnyj sosud)*. Pritom sa často stáva, že pri prídavnom mene nie sú všetky české ekvivalenty, ktoré sa vyskytujú v preklade viacslovných pomenovaní s týmto prídavným menom. Napr. v našom prípade sa príd. meno *prijomnyj* prekladá ako „přijímací" a „přejímací", ale vo viacslovných názvoch sa uvádzajú aj ekvivalenty „přívodný", „mísící" a „navíjecí". Je zaiste možné, že ruské príd. meno *prijomnyj* samo osebe nemá všetky tieto významy a že niektoré ruské termíny sa neprekladajú doslovne, ale sa substituujú domácim zaužívaným termínom. Ale to je práve dôvod neuvádzať všetky termíny mechanicky vedľa seba, lež zaradiť ich povedzme pod podstatné mená podľa významov týchto podstatných mien.

Mechanickosť takéhoto radenia sa ešte vypuklejšie prejaví v prípade spodstatnených prídavných mien, ktoré sa taktiež zaraďujú medzi iné prídavné mená. Napr. termín *postojannaja* (konštanta) sa uvádza na začiatku radu názvov, ktorých prvou časťou je slovo *postojannaja*. Pritom sa však nerobí rozdiel medzi prídavným menom a spodstatneným prídavným menom, takže za sebou nasledujú termíny *postojannaja veličina* (stála veličina), *postojannaja vremeni* (časová konštanta), ... *postojannaja zariadka* (nepretržité nabíjanie), *postojannaja izlučenija* (konštanta vyžarovania), *postojannaja mufta* (pevná spojka) atď.

Mechanické radenie termínov je na prekážku aj pre významove presné rozpracovanie základných slov. Napr. slovo *peredača* sa prekladá ako „odevzdání"; „převod"; „pohon"; „přenos, vysílání". Sú tu teda štyri, prípadne až päť významov (ak chápeme preklad „prenos" a „vysielanie" ako dva samostatné významy rus. *peredača*), ale v ďalšom radení termínov sa toto významové spracovanie hesla *peredača* nijako neprejavuje. Za sebou tu nasledujú termíny *peredača valami* (hřídelový převod), *peredača vintom i gajkoj* (pohon pohybovým šroubem) ... *peredača dviženija* (přenos pohybu) atď.

Úplná mechanickosť sa napokon prejavuje aj v tom, že sa niektoré predložkové vý-

razy uvádzajú ako samostatné heslá, pričom sa ako heslové slovo chápe práve predložka. Napr. *po namačeniju, po predjavlneniju, po časovoj strelke,* pričom sa tieto výrazy označujú ako adverbiá!

Nároky sme sa podrobnejšie zaoberali otázkou radenia slov a termínov do hesiel, aby sme ukázali, že v recenzovanom slovníku sa nerešpektujú ani najzákladnejšie teoretické požiadavky lexikografie.

Pokiaľ ide o výber hesiel, možno povedať, že vcelku vyhovuje požiadavkám stredného odborného slovníka. Uvažovať možno len o tom, či bolo potrebné uvádzať toľko termínov biologických a botanických (názvy stromov, rastlín a pod.).

Podľa našej mienky nebolo tu potrebné uvádzať celkom bežné príslovky, ako napr. *poparno* (v dvojiciach, po dvoch), *poperok* (naprieč), *porožniakom* (bez nákladu, naprázdno), *posredstvom* (prostredníctvom, pomocou), ani bežné spojenia a slová, ktoré nepatria do odbornej terminológie, ako *poročnyj krug* (začarovaný kruh), *predsedateľ* (predseda).

České ekvivalenty ruských slov (zriedka viacslovných termínov), ako sme už naznačili, členia sa významove tak, že jednotlivé významy sa oddeľujú bodkočiarkou. Pritom však miestami pozorovať značnú nedôslednosť. Napr.: Ako preklady slovesa *paziť* sa uvádzajú významy (číslovanie významov je naše — J. H.): 1. drážkovati, žlábkovati, rýhovati, 2. dlabati; ale pri slovese *pazovať* sú už tri významy: 1. drážkovati, žlábkovati, 2. rýhovati, 3. dlabati. Pri slovese *pererabatyvať* sa uvádzajú významy: 1. přepracovávati, 2. zpracovávati, 3. rafinovati (naftu); ale pri podstatnom mene *pererabotka* sú už len dva významy: 1. přepracování, zpracování, úprava 2. rafinace.

V iných prípadoch sa zase významové členenie zanedbáva. Tak slovo *podbor* sa prekladá ako „výběr, sdružování, slicovávání", teda české ekvivalenty sa uvádzajú ako synonymá, hoci zrejme ide o tri odlišné významy. Tak isto vo významoch slova *podsev* treba rozlíšiť aspoň dva základné významy: 1. podsev, podsiatie, podsievanie, 2. podplodina; no v tomto slovníku sa uvádzajú ako synonymá slová „podsev, podplodina, podsetí, podsévání". Podobných prípadov významovej nerozpracovanosti alebo nesprávnej rozpracovanosti by sa dal uviesť väčší počet.

Za veľkú chybu pokladáme také prípady, kde sa dve zrejmé homonymá uvádzajú ako dva významy toho istého slova. Platí to povedzme o slove *parenije,* ktoré sa prekladá ako 1. paření, napařování, 2. plachtění, hoci zrejme ide o slovesné podstatné mená utvorené od dvoch rôznych slovies, odlišených prízvukom a uvedených napokon aj v tomto slovníku o tri riadky nižšie: *páriť* pařiti, napařovati a *paríť* plachtiti. Podobne sa za jedno slovo pokladajú homonymá *par* pára a *par* úhor.

Častým nedostatkom pri významovom rozpracovaní hesiel je uvádzanie rôznych slovesných vidov ako synoným. Ak sa vedľa seba ako synonymá uvádzajú dva rôzne vidy, svedčí to aj o neznalosti ruštiny. Inak by nebolo možné pri slovese *peresyščať,* ktoré je zrejme nedokonavé, uvádzať preklad „přesycovati i přesytiti", alebo pri slovese *podmetať* ako dva významy: 1. zametati, 2. přistehovati, podraziti. Zrejmým nedorozumením je preklad rus. *potrebľať* dokonavým slovesom „spotřebovati".

O vecnej správnosti prekladov nemôžeme súdiť podrobne, lebo nemáme potrebných znalostí českej technickej terminológie. Chceli by sme preto len pripomenúť, že sa nám nezdá správnym uvádzať v preklade pomerne málo známe, knižné (správnejšie slovníkové, lebo žijú len v slovníkoch) termíny, ako je napr. „sebestravování" za *autolýza,* „bezvodec" za *anhydrit,* „překapávání" za *destilácia,* „temnorudek" za *pyrargyrit* a pod. Za nesprávne pokladáme stotožňovanie termínov *petrografia* a *petrológia,* za nesprávny preklad pokladáme *peredovik* pokrokový dělník, lebo ide skôr o popredného robotníka, i *planovoje choziajstvo* plánovité hospodářství (tým viac, že aj podľa tohto slovníka plánovitosť odpovedá rus. *planomernosť,* nie *planovosť).*

V niektorých prípadoch sa české termíny zbytočne vysvetľujú. Ruské slovo *parsek* stačí v terminologickom slovníku preložiť ako *parsek,* resp. *parsec,* a nie je potrebný výklad „hvězdná dálka, hvězdná jednotka, paprsek (= 30^{12} km)". Ani pri hesle *per-*

malloy nie je potrebné uvádzať, že ide o zliatinu 78,5% Ni a 21,5% Fe. Ruské slovo *pike* nemožno v nijakej knihe preložiť opisom „vzorová stehová tkanina piqué", ktorý sa uvádza v tomto slovníku, ale iba prevzatým slovom *piké*.

V takomto opise sa v niektorých prípadoch nachádzalo východisko pri nedostatku českých termínov. *Alidada* sa napr. prekladá ako „otočné rameno úhloměrných přístrojů" a až na druhom mieste sa uvádza všeobecne používaný termín *alidáda; adiabata* sa prekladá ako „čára stejného tepelného obsahu, adiabata", *predochraniteľ ot starenija* ako „látka chránící (!) pryž před stárnutím, antioxidant". Ba niekedy sa miesto termínu podáva obšírny výklad. Napr. ruský termín *pľusovať v točku* sa opisuje „zapisovati na znamenák zlomu polygonu číslo posledního kolíku s přidáním vzdálenosti od tohoto kolíku v metrech".

Ako vidieť z týchto poznámok, čerpaných zväčša len z písmena P, *Rusko-český technický slovník* nedosahuje takú úroveň, akú by si vec zaslúžila. Autorom slovníka chýbala najzákladnejšia lexikografická i všeobecná jazykovedná príprava, preto i napriek pohotovému a solídnemu zobratiu materiálu nepodarilo sa im zostaviť slovník, ktorý by sa aspoň ako-tak snažil vyrovnať s teóriou lexikografie. Autorom nebola jasná ani otázka stavby hesla, ani otázka významového spracovania jednotlivých termínov. Väčšiu pozornosť si napokon vyžadoval aj výber českých ekvivalentov, ktoré vždy nezodpovedajú súčasnému stavu češtiny a českej technickej terminológie.

Vydanie Rusko-českého technického slovníka by malo byť výstrahou pre odborníkov i jazykovedcov, aby sa viac venovali rozpracovaniu teoretických otázok terminologickej lexikografie.

Ján Horecký

LESNÍCKY TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK. Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave 1953 ako 7. zväzok série Odborná terminológia. Strán 57, cena 6,— Kčs.

Ako siedmy zväzok Odbornej terminológie vyšiel Lesnícky terminologický slovník, ktorý zahrnuje názvoslovie lesnej ťažby, pestovania lesov, zariaďovania lesov, lesnej ekonomiky, dendrometrie, ochrany lesov a lesných stavieb. Na zostavovaní tejto terminológie zúčastnili sa naši poprední pracovníci z jednotlivých lesníckych disciplín. Tak lesnú ekonomiku spracoval prof. inž. dr. František Papánek, pestovanie lesov prof. inž. Ladislav Dérer, zariaďovanie lesov inž. dr. Ján Halaj, lesnú ťažbu prof. inž. Anton Sokol, dendrometriu inž. dr. Ján Halaj, lesné stavby prof. inž. Róbert Binder, ochranu lesov inž. Július Jamnický. Jazykovým poradcom bol dr. Ján Horecký.

Slovník obsahuje okolo 570 hesiel zaradených podľa abecedného poriadku. Ak sa heslo skladá z dvoj- alebo viacslovného pomenovania, je zaradené podľa začiatočného písmena prvého slova združeného pomenovania. Tento postup sa zachováva vo všetkých terminologických slovníkoch, ktoré zostavili odborné komisie pri Ústave slovenského jazyka.

Pri každom hesle uvádza sa stručná definícia a vysvetlenie pojmu, napr.: *guľatina* — kmeň v pôvodnom okrúhlom tvare v rôznych dĺžkach (str. 13). Ak má heslové slovo viac významov, uvádzajú sa všetky, napr. *lesníctvo* sa definuje takto: 1. súbor teórie, týkajúcej sa lesného hospodárstva, 2. výrobné odvetvie, ktorého obsahom je lesné hospodárstvo (str. 23).

Termíny, ktoré členovia komisie odporúčajú nepoužívať, sú vytlačené kurzívou a je pri nich súčasne odkaz na príslušné správne termíny, napr. *bukovina*, spr. *bučina* 9, *dolková sadba*, spr. *jamková sadba* 11, *hájny*, spr. *hájnik* 13, *holoseč*, spr. *holorub* 15, *húseník*, spr. *húseničie hniezdo* 17, *vylepšenie*, spr. *doplnenie* 52.

Ak sa pre ten istý pojem vyskytuje niekoľko zaužívaných a správnych názvov, uvádzajú sa vedľa seba. Za najvyhovujúcejší termín sa však pokladá názov stojaci na prvom mieste. Takýchto hesiel je v slovníku pomerne veľa, napr.: *akostný pri-*

rastok = *kvalitný prírastok* 7, *analýza kmeňa* = *rozbor kmeňa*, 7, *stínanie* = *stínka* 47, *stredná hrúbka porastu* = *stredný prsný priemer* 47 a pod.

Spôsob, akým sa postupuje pri zostavovaní hesiel, treba pokladať za správny. K samotnému spracovaniu hesiel však máme niekoľko pripomienok. Najprv sa dotkneme tých hesiel, ktoré pre ten istý pojem uvádzajú aj viac názvov. Týchto prípadov je v slovníku pomerne mnoho. Podľa nášho názoru nie je vždy potrebné uvádzať viac termínov pre ten istý pojem, pretože sa tým komplikuje terminológia, ba často sa tým môže zapríčiniť aj terminologická nejasnosť a nepresnosť. Spomenieme len niekoľko príkladov. Na str. 8 je heslo *biogrupa* = *bioskupina*. Myslíme, že by postačil termín bioskupina. Podobne pri heslách *etáž* = *poschodie* 12, *fasciácia* = *páskovitosť* 12, *lúpač* = *štyk* 49. Vystačili by sme s domácimi názvami *poschodie*, *páskovitosť*, *lúpač*.

Pri hesle *kyjanica* sú ešte synonymá *kyjaň*, *kyjačina*, *okovanec*, *pucka* 22. Podľa definície slovníka sa kyjanicou myslí „klátik z tvrdého dreva nastoknutý na porisko v tvare kladiva, používaný pri stínke alebo pri štiepaní na vbíjanie klinov (často aj sekery)". Z obsahu definície vyplýva, že ide o predmet, ktorý je známy všeobecne pod menom kyjanica, a preto nie je potrebné uvádzať v odbornej terminológii aj ďalšie menej známe názvy.

Niektoré z týchto rovnoznačných názvov sú dosť nezvyčajné, napr. v hesle *drevorubač* sa uvádza aj názov *drevotár* (str. 11). Názov drevotár pokladáme v spisovnom jazyku za úplne zbytočný.

Termínom *črták* = *črtač* sa pomenúva v slovníku „nástroj, ktorým označujeme stromy vyškriabaním čiarkového znaku" (str. 10). Názov *črták* pokladáme za správnejší, pretože príponou *-ák* sa často tvoria mená nástrojov.

V skupine slov, ktoré sa označujú ako nesprávne, je aj slovo *paseka*. Názov *paseka* má sa nahradzovať termínom *rúbaň*. Slovo paseka však netreba pokladať za nesprávny termín, pretože ide o starý, všeobecne známy a v literatúre používaný názov. Nachádzame ho napr. u Sládkoviča: „Blýskavú kupku ona odloží v paseke hustej..." Zobr. básne 1939, 48; u J. Chalupku: „Ľudmila má role, lúku... a paseku..." Div. spisy, Juvelík, 13; u Vansovej: „A ak slniečko vyhuplo spoza Vlčej paseky..." Danko a Janko 1941, 20. Slovo paseka je známe aj v mnohých slovenských nárečiach. Názvom paseka sa označuje vyrúbaný les, ktorý zarástol trávou, mladými stromkami a krovinami. Na pasekách sa často vypása statok. Názov rúbaň je použitý a definovaný správne, ale nevystihuje to, čo sa označuje názvom paseka, t. j. staršie porastené rúbanisko. V nárečiach sa hovorí aj *šloga*, *šlóga*, *šluoga*.

Aj pri heslách *hlavný sklad* = *dolný sklad* = *distribučný sklad* 14, *lesná výroba* = *lesná produkcia* 24, *les nízkeho tvaru* = *nízky les* 22, *les vysokého tvaru* = *vysoký les* 22, *nepravá výtvarnica* = *prsná výtvarnica* 31, *obnovná doba* = *zmladzovacia doba* 32 a i. stačilo by hádam uvádzať vždy len jeden názov. Dosiahla by sa väčšia významová presnosť a odstránili by sa terminologické dvojakosti, ktoré sú v odbornom názvosloví nežiadúce.

Podľa nášho názoru termíny ako *obmýtie*, *obmýtna doba*, *obmýtie najvyššieho dôchodku z pôdy*, *finančné obmýtie*, *obmýtie najvyššieho hmotného výnosu* (str. 32) treba pokladať z hľadiska jazykovej správnosti za chybné. Slová *obmýtie*, *obmýtny*, *obmýtiť* nie sú spisovné výrazy. Zaiste už aj členovia komisie usilovali sa vyhnúť týmto termínom, keď vedľa termínov *obmýtna doba*, *obmýtie* uvádzajú aj iné, „menej správne" termíny ako *stínací obrat*, *stínací zvrat*, *stínací turnus* 32. Myslíme, že napr. termín *stínací obrat* mohol nahradiť ostatné názvy.

V slovníku prekvapuje mnoho názvov s príponou *-ina*, napr. *drevina* 7, *borina* 8, *drúčina* 11, *konárina* 13, *hrubina* 17, *jasina* 18, *letnina* 27, *lizina* 27, *mladina* 29, *vláknina* 51 a pod. Príponou *-ina* sa často tvoria slová; ide o produktívny sufix. Tvoriť však slová ako *jasina*, *konárina*, *letnina*, *tenčina*, *hrubina* v tom význame, ako sa definuje v slovníku, nepokladáme za vhodné. Názov *konárina* sa mohol nahradiť slovom *haluzie*, prípadne *haluzina*. Nesprávne utvorený je aj termín *jasina*. Ak sa tento

termín nedá nahradiť iným slovom, mal by znieť *jasenina* (je utvorený od slova *jaseň*, podobne ako *dub — dubina, buk — bučina*). Termín jasenina sa uvádza aj v slovníku ako menej vyhovujúci na druhom mieste. Názvy *tenčina, hrubina* majú skôr augmentatívny ako hromadný význam. Vystačilo by sa aj s opisnými pomenovaniami ako *tenké drevo, hrubé drevo.*

Na str. 38 sa uvádza adjektívum *porastný*, napr. *porastná výška, stredná porastná výška, porastný vzorník.* Správnejšie by bolo *porastový*, teda *porastová výška, stredná porastová výška, porastový vzorník.*

V definícii hesla *hniezdová sadba* a *hniezdová sejba* (str. 14) je adjektívum *okolný* v spojení *okolné prostredie,* pretože spojenie okolité prostredie je asi nevyhovujúce. Správnejšie by bolo použiť výraz *miestne prostredie.*

Termín *sadba* je umelý. Spôsob tvorenia deverbatív príponou *-ba* je dnes už neproduktívny. Správnejšie by bolo použiť termín *sadenie.* Podobne namiesto *hniezdová sejba* radšej *hniezdové siatie.*

Treba tiež pripomenúť, že v slovníku sa neuplatňovalo jednotné hľadisko pri písaní čiarky pred rozvitým zhodným prívlastkom. Zdá sa, že sa v slovníku pri písaní čiarky vychádzalo zo zásady nepísať čiarku pred rozvitým zhodným prívlastkom vtedy, ak nasleduje za nerozvitým podstatným menom. Napr.:

str. 8: *bočný nálet* — nálet vzniknutý na ploche vedľa materských stromov

str. 11: *drúčina* — guľáče vyrábané z tenčiny; metrovica neštiepaná do 7 cm hrúbky

Ak pred rozvitým zhodným prívlastkom predchádza rozvité podstatné meno, v definíciách sa kladie čiarka. Napr.:

str. 7: *aktivita lesnej pôdy* — kyslá reakcia pôd, vyjadrená koncentráciou pH pod 7

str. 13: *guľáč* — neštiepané poleno, hrubé 7 až 13 cm (správne má byť *guliač,* lebo po *ľ* nemôže v spisovnej slovenčine nasledovať dlhé *á*)

Uvedená zásada sa však neuplatňuje do dôsledkov. Napr.:

str. 13: *haluzina = konárina* — palivový sortiment vyrobený z tenčiny

str. 14: *hmotové tarify* — hmotové tabuľky zjednodušené pre užší lokálny stanovištný typ porastov

str. 15: *holá rúbaň* — časť lesa vyrúbaná na súvislej ploche

Príkladov, v ktorých sa vyskytujú podobné nedôslednosti, je viac. Na chyby tohto druhu upozorňoval už G. Horák pri recenzovaní Terminológie obrábania kovov (SR XVIII, 311).

Pri definíciách jednotlivých termínov sa všeobecne dodrža zásada, že definície sa majú štylizovať čím najstručnejšie, obyčajne jednou vetou. Podať stručnú, zrozumiteľnú a vyčerpávajúcu definíciu nie je vždy ľahká vec. I keď zostavovatelia slovníka v podstate splnili túto požiadavku, možno namietať, že niektoré definície sú príliš stručné, napr. termín *etáž* — poschodie sa definuje iba ako *„korunová úroveň“* (str. 12). Termín *imelovitosť* má definíciu, podľa ktorej ide o chybu spôsobenú imelom (str. 17). V definícii sa mohlo uviesť aspoň, o akú chybu ide, napr. či ide o hnitie, črvotočivosť, rozklad dreva a pod. Ak sa dotýkame otázky definícií, nechceme tvrdiť, že definície v slovníku sú zlé. Naopak. Slovník uvádza veľmi dobré definície, ale niektoré by sa mohli ešte zlepšiť. Podobne ani ostatné kritické poznámky o slovníku nemajú za cieľ znehodnocovať prácu lesníckej terminologickej komisie. Chceli sme iba poukázať na prípady, v ktorých sa môžu niektoré nedostatky odstrániť.

A. Habovštiak

LETECKÝ TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK. Vydalo Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave 1953 ako 9. zväzok série Odborná terminológia, str. 104, Kčs 11.—.

Veľký rozvoj odbornej literatúry, ktorý súvisí s rastom nášho národného hospodárstva, vyžaduje si čoraz naliehavejšie ustálenie slovenskej odbornej terminológie všet-

kých vedných odborov. Na túto prácu sa podujal Ústav slovenského jazyka v spolupráci s príslušnými odborníkmi. Výsledky tejto práce sa už čiastočne dostávajú na verejnosť vo vydávaní terminologických slovníkov. V osobitnej sérii Odborná terminológia vyšlo doteraz už sedem takýchto slovníkov, z toho tri (Terminológia obrábania kovov, Terminológia častí strojov a Letecký terminologický slovník) sú výsledkom usilovnej práce Komisie pre strojnícku terminológiu. Okrem toho vyšiel v tejto sérii Právnický terminologický slovník, Základná jazykovedná terminológia a Terminológia galenickej farmácie.

Letecký terminologický slovník je teda ďalším podstatným prínosom k definitívnemu spracovaniu slovenskej strojníckej terminológie.

Slovník obsahuje termíny z letectva a z pomocných náuk (mechaniky, aerodynamiky, pohybu lietadla atď.), ďalej názvy druhov lietadiel a ich častí, názvy pomocných prístrojov používaných v letectve a termíny súvisiace s lietaním a akrobaciou.

Termíny sú v slovníku usporiadané podľa vecných hľadísk do šiestich kapitol. Každý termín je očíslovaný, aby sa uľahčilo vyhľadávanie jednotlivých termínov v pripojenom registri. Slovník je vhodne doplnený obrázkami v texte, znázorňujúcimi najmä jednotlivé časti lietadla, prípadne názorne objasňujúcimi niektoré zložitejšie pojmy z teórie letectva. Na vysvetlenie a vymedzenie termínov je vždy uvedená definícia.

Celkove možno hodnotiť spracovanie leteckej terminológie kladne. Z jazykového hľadiska sú termíny uvedené v slovníku vypracované starostlivo, v zhode so zákonitosťami platnými pre tvorenie slov v spisovnej slovenčine (okrem malých výnimiek, napr. „pretržitosť" = diskontinuita, „väzkosť" = viskozita; v týchto dvoch prípadoch by sme dali prednosť cudzím termínom). Treba však konštatovať, že slovník nezachytáva dostatočne terajší stav v leteckej terminológii, nie je úplný. Chýbajú v ňom napr. termíny zariadenia a vybavenia letísk, termíny súvisiace s novými druhmi lietadiel, termíny palubných prístrojov atď.

Nesúhlasíme celkom s usporiadaním termínov v jednotlivých kapitolách. Zaradenie termínov do jednotlivých kapitol podľa vecných hľadísk by predpokladalo, že sa aj v kapitolách bude tento systém presne dodržiavať. Prekvapuje však, že v kapitolách sú termíny zaradené mechanicky podľa abecedy. Osobitne to ruší napr. v druhej kapitole Rozdelenie lietadiel. V tejto kapitole by mal byť ako prvý uvedený termín *lietadlo*. Až po ňom by mali nasledovať všetky ďalšie druhy lietadiel podľa konštrukcie, prípadne dôležitosti. Pretože sú však termíny zaradené podľa abecedy, v spomínanej kapitole sa uvádzajú najprv termíny *akrobatické lietadlo, avión, balón, civilné lietadlo* atď. a všeobecný termín *lietadlo* je uvedený až na tretej strane kapitoly, medzi termínmi začínajúcimi sa na písmeno *l*.

Niekoľkými poznámkami by sme sa chceli dotknúť aj otázky vypracovania definícií. Jazykovej stránke ich spracovania nemôžeme v podstate nič vyčítať. Aj ich štylistická úprava je uspokojivá. Máme však určité výhrady, pokiaľ ide o rozsah niektorých definícií. Na niektorých miestach sa uvádzajú niekoľkoriadkové definície, ktoré by iste splnili svoju funkciu, i keby sa o polovičku skrátili. Ide o také definície, ktoré majú charakter opisného výkladu hesiel z náučných slovníkov, a nie charakter definícií, o aké sa usilujeme v terminologických slovníkoch. Definícia by mala obsahovať iba najstručnejšie vymedzenie obsahu pojmu. Termín *krídelko* na str. 49 je napr. definovaný takto: pohyblivá plocha vytvorená obyčajne z časti krídla a určená na otáčanie lietadla okolo jeho pozdĺžnej osi. Nosná plocha má dve krídelká, ktorých vzájomný pohyb je protibežný. Ovládajú sa pohybom ručnej riadiacej páky na obe strany. — Druhú časť tejto definície nebolo treba uvádzať. Už aj preto nie, lebo sa tu vlastne opisuje nosná plocha, a nie krídelko. Podobnú chybu môžeme vyčítať aj niektorým ďalším definíciám (napr. definíciám termínov *indukovaná rýchlosť, indukovaný odpor, laminárne prúdenie, prúdová trubica* a i.).

Nepotrebná obšírnosť definícií vystúpi ešte výraznejšie, ak si ich porovnáme napr. s definíciami termínov *biplán, indukcia, aerodynamika subsonických rýchlostí, aerodynamika supersonických rýchlostí* a pod. Tieto termíny zase naopak nie sú dosta-

točne definované. Miesto definície sa uvádzajú vlastne spomínané termíny v posloveňčenej podobe. Termín *biplán* je napr. definovaný len ako dvojplošník, pri termíne *indukcia* sa miesto definície uvádza jeho slovenské synonymum vzbudenie. Termíny *aerodynamika subsonických rýchlostí, aerodynamika supersonických rýchlostí* a *aerodynamika transsonických rýchlostí* sa vysvetľujú ako aerodynamika podzvukových, nadzvukových a zvukových rýchlostí (str. 8).

Takýchto prípadov je však len niekoľko. Ako sme spomenuli, definície sú ináč spracované starostlivo. V slovníku sa pri vysvetľovaní termínov uvádza aj niekoľko takých názvov, ktoré vôbec nie sú zaradené ako heslá. Ide napr. o tieto termíny: Na str. 8 v definícii termínu *aerodynamicky hladký povrch* a na obr. č. 8, str. 19 sa uvádza termín *laminárna podvrstva*. Keby sme sa však chceli dozvedieť, čo je laminárna podvrstva, o tom sa v slovníku nepoučíme, pretože tento termín sa v slovníku vôbec neuvádza. Uvádza sa len termín *laminárna medzná vrstva* (str. 17). Avšak z definície a obrázku č. 8 sa dozvieme, že ide o iný termín. Tak isto chýba definícia termínu *vzducholoď*, ktorý sa uvádza v definícii termínu *tuhá vzducholoď* (str. 45) a *polotuhá vzducholoď* (str. 44). Termín *tuhá vzducholoď* sa vysvetľuje ako vzducholoď, ktorej tvar sa udržuje pevnou kostrou. Kým však nevieme, čo je vzducholoď, nebude nám jasné ani vysvetlenie termínu *tuhá vzducholoď*.

Hoci aj tu ide len o niekoľko ojedinelých prípadov, uvádzame ich preto, aby sa ani v malých rozmeroch podobná chyba v ďalších odborných slovníkoch neopakovala.

Z týchto poznámok vidieť, že pri tvorení a ustaľovaní termínov treba okrem starostlivosti o jazykovú stránku termínov osobitnú pozornosť venovať aj vecnej a obsahovej stránke definícií.

Viera Dujčíková

UKÁŽKOVÝ ZOŠIT SLOVNÍKA MAĎARSKÉHO JAZYKA. Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied v Budapešti pripravuje vydanie Príručného slovníka maďarského jazyka (A magyar nyelv kézi szótára). Tento slovník má byť stredným príručným výkladovým slovníkom a má obsahovať asi 55.000 hesiel.

Doteraz vyšli dva jednojazyčné maďarské slovníky, a to slovník Ballagi Móra z r. 1868 pod názvom „Ballagi Mór teljes szótára" a výkladový slovník Balassu Józsefa, vydaný v r. 1940. Oba tieto slovníky obsahujú veľa zastaralých výrazov a nárečových slov a nevyhovujú už z hľadiska dnešnej spisovnej maďarčiny.

Kolektív Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied v Budapešti zredigoval a vydal dva ukážkové zošity pripravovaného slovníka, jeden v r. 1951 a druhý v r. 1953. Pracovný postup týchto dvoch ukážok sa do istej miery odlišuje.

Úlohou Príručného slovníka jazyka maďarského je zaznamenať a vysvetliť v rozsahu 55.000 hesiel najčastejšie sa vyskytujúce slová dnešného maďarského jazyka, vymedziť jednotlivé významy viacvýznamových slov, zaznamenať ich významové odtienky a ilustrovať ich príkladmi. Častejšie slovné zvraty a frazeologické výrazy sa vysvetľujú. Synonymá vysvetľuje slovník podľa možnosti tak, aby čitateľ ľahko rozoznal rozdiel medzi nimi. Slovník chce ďalej informovať o štylistickom a citovom zafarbení jednotlivých slov. Upozorňuje na možnosti ďalšieho odvodzovania slov, na väzby a na ustálené spojenia. V jednotlivých heslách rieši slovník i otázky jazykovej správnosti.

Vo výbere slov má slovník zachycovať súčasný stav maďarskej spisovnej i hovorovej reči. Slovník vysvetľuje: 1. všeobecne známe slová z politického a verejného života, 2. vyjadrovacie prostriedky novej maďarskej inteligencie, 3. slovné bohatstvo beletrie a tlače starostlivejšieho štýlu. Slovník si všíma aj odborných terminologických výrazov, ale vysvetľuje len tie, ktoré sú bežné a používané. Zvlášť starostlivo majú byť spracované termíny marxizmu-leninizmu a nové výrazy, ktoré vznikli počas budovania socializmu. Zastaralé a archaické slová pojíma slovník v takej miere, ako sa vysky-

tujú v podnes čítaných dielach klasikov maďarskej literatúry. K nárečovým slovám sa stavia slovník kriticky. Uvádza ich len v tom prípade, ak ich používajú najlepší súčasní spisovatelia, ak sú známe na celom území Maďarska alebo tie, ktoré majú tendenciu stať sa celonárodnými a prenikajú do hovorového jazyka. Z cudzích slov vysvetľuje slovník tie, ktoré sa stali počas budovania socializmu používanými, ďalej tie, ktoré sa značne rozšírili a ktoré priberajú v maďarčine nové významy.

Ako samostatné heslá spracúva slovník odvodené slová: 1. ktoré majú viac významov a jednotlivé významy sa nezhodujú s významami základného slova, 2. ktoré v pomere k základnému slovu nadobúdajú taký významový obsah, ktorý nevyplýva z významu prípony, 3. ktoré sa často používajú v úsloviach a napokon tie, ktoré sa často vyskytujú. Veľkú časť hesiel tvoria zložené slová. Takto sa má zvýrazniť charakteristická vlastnosť maďarského jazyka vyjadrovať často zloženými slovami také pojmy, ktoré sa v iných jazykoch vyjadrujú spojením niekoľkých slov alebo jednoduchým, nie zloženým slovom. Za heslovým slovom bez vysvetlenia uvádza slovník odvodené slová, ktorých prípony majú ustálenú, všeobecne známu slovotvornú funkciu a ich význam je na prvý pohľad zrejmý. Nevysvetľujú sa na konci hesla ani zložené slová, ktorých význam sa neoddeľuje od významového obsahu jednotlivých súčiastok zloženiny.

Slovník nezachycuje: 1. zastaralé slová, 2. len na malom území používané nárečové slová, 3. len v úzkom kruhu odborníkov známe odborné výrazy, 4. menej bežné slová z detskej reči, 5. slová krátkej životnosti, 6. slangové a argotické slová a 7. vulgárne výrazy.

Význam slov sa vysvetľuje opisom, nie definíciou; pojmový obsah jednotlivých významov slova sa vymedzuje tak, aby bol odlišný od pojmového obsahu iných slov alebo ďalších významov toho istého slova. I odborné termíny definuje slovník jednoducho a zrozumiteľne i pre neodborníka. Slovník sa podľa možnosti vyhýba vysvetľovaniu slov synonymami, ktoré by mohli skresliť význam. Ale zato nevylučuje vysvetľovanie pomocou synoným. Synonymá sú potrebné tam, kde nemožno opísať významový obsah slova. Cudzie slová sa vysvetľujú len vtedy, ak sa v maďarčine nevyskytuje zodpovedajúci ekvivalent.

Autori sa usilujú formulovať vysvetlenia zrozumiteľne, jasne, presne a z jazykového hľadiska správne. Vysvetľovaniu pomocou cudzích slov sa slovník vyhýba. Pri viacvýznamových slovách sa uvádzajú len najdôležitejšie významy. V rámci jednotlivých významov delia sa slová na ďalšie podvýznamy podľa významových odtienkov a citového zafarbenia. Poradie významov sa určuje tak, že sa postupuje od konkrétnych významov k abstraktným, od všeobecne známych k menej známym, od častejšie sa vyskytujúcich k zriedkavejším, od dnes používaných k zastaralým a v niektorých prípadoch od hovorových k odborným. Často sa poradie významov určuje od prípadu k prípadu.

Technicky sú heslá spracované takto: Jednotlivé slová sa uvádzajú vždy v základnom tvare. V hranatej zátvorke za slovom sa uvádza spisovná výslovnosť, kde je to potrebné. Ďalej nasleduje gramatické určenie s dôležitými tvarmi alebo koncovkami spracovávaného slova. Jednotlivé významy sa delia na podvýznamy a významové odtienky. Exemplifikácia a voľné spojenia bližšie osvetľujú význam slova. Každý význam je štylisticky určený a doložený vysvetleným frazeologickým spojením. Typické zloženiny sú uvedené za exemplifikáciou významov, ku ktorým patria. Za frazeológiou nasledujú citáty z autorov, prirovnania a príslovia. Vysvetľované slovo je v zloženine nahradené vlnovkou. Hviezdičkou označuje slovník tiež zložené slová, ktoré sú na svojom mieste v abecednom poradí vysvetlené. Na konci hesla sú vymenované všetky odvodeniny s gramatickým určením, bez vysvetlenia významu. Homonymá sa rozlišujú indexom. Ak má prídavné meno i funkciu podstatného mena alebo naopak, spracovávajú sa obe v tom istom hesle a označujú sa indexom I, II a určujú sa gramaticky. Pri číslovkách je postup analogický, delia sa podľa gramatického určenia na prídavné a podstatné mená. Slovesá sa spracovávajú v rámci dvoch

gramatických významov A, B podľa delenia na predmetové a bezpredmetové. Ak sa uvádzajú zložené slovesá ako samostatné heslá, značka § oddeľuje časti zloženiny. Na konci hesla sú uvedené odvodené slová, predponové slovesá a vidové koreláty.

Výklad slov v Príručnom slovníku maďarského jazyka je zrozumiteľný a jasný. Ale slovník má i niekoľko nedostatkov. Hoci sa v metodickom náčrte ukážkového zošitu slovníka hovorí, že definície významov slov nezabiehajú do podrobných výkladov, niektoré vysvetlenia sú príliš odborné. Trieštenie slov na významy, podvýznamy a významové odtienky nie je únosné z hľadiska rozsahu slovníka a najmä nie z hľadiska používateľa. Slovník je preťažený množstvom značiek A, B, C...; 1., 2., 3...; §§ *a, b, c*...; a, b, c a pod. Nevedno, či sa pamätalo na to, aká miera voľných spojení je prípustná v slovníku tohto druhu. Zbytočné je znamienko & pred literárnym citátom. Skratka autorovho mena dostatočne označuje, že ide o citát z literatúry. Veľkou prednosťou slovníka je, že sa opieral o bohatý excerpčný materiál z klasikov maďarskej literatúry. V slovníku sa pamätalo na presné definície ideologicky závažných hesiel. Z hľadiska vývoja jazykovej kultúry je veľmi správne, že sú v slovníku uvedené najdôležitejšie gramatické tvary, výslovnosť, zložené a odvodené slová.

V. Albrechtová

Dr JOSEF HOLUB — DOC. Dr FRANTIŠEK KOPEČNÝ, ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Praha 1952, strán 575.

Slovná zásoba slovanských jazykov je z etymologického hľadiska síce preskúmaná pomerne dosť dobre, ale chýbajú nám prehľadné súborné práce, etymologické slovníky, ktoré by zhŕňali výsledky jednotlivých štúdií, roztrúsených po časopisoch a iných publikáciách. Práve preto *Etymologický slovník jazyka českého* je veľmi dôležitým prínosom nielen pre poznanie pôvodu českých slov, ale aj pre poznanie slovnej zásoby všetkých slovanských jazykov.

Etymologický slovník jazyka českého je organickým pokračovaním staršieho Holubovho diela, *Stručného slovníka etymologického jazyka československého*, ktorý vyšiel v dvoch vydaniach. No predsa je len zásadný rozdiel medzi týmito dvoma dielami. Staršia Holubova práca mala výlučne pedagogické zameranie; podávala bez veľkého aparátu, a veľmi zjednodušeným spôsobom základné poučenia o etymológii pôvodných slov českého jazyka. Okrem toho, že sa v tejto staršej práci nepreberala celá slovná zásoba češtiny, neprihliadalo sa často ani na slovanské paralely, vôbec už nehovoriac o širšom zaradení slovanských slov do rámca ďalších príbuzných jazykov.

Etymologický slovník jazyka českého napráva tento nedostatok svojho predchodcu v plnej miere, opravuje ho na základe novších výskumov, dopĺňa ho mnohými novými výkladmi, takže je na výške dnešných vedomostí z etymológie českých slov. Ale hlavné zameranie predsa len zostalo nepozmenené: prehľadnosť a prístupnosť výkladov jednotlivých hesiel, zahrnutie aj všetkých prevzatých i cudzích slov slúži predovšetkým tomu, aby tento slovník mohol používať čo možno najširší okruh čitateľov, záujemcov o pôvod a vývin slovnej zásoby svojho národného jazyka.

Vedecká hodnota *Etymologického slovníka jazyka českého* vzrástla okrem iného aj tým, že sa v *Úvode* podávajú výstižné prehľady predhistorického vývinu hláskovej sústavy českého jazyka, ako aj poučenia o najdôležitejších postupoch etymologickej práce.

Významným prínosom tohto slovníka je aj prehľad prípon a koncoviek, v ktorom sa preberajú nielen produktívne slovotvorné a tvarotvorné prípony, ale aj neproduktívne i dávno zaniknuté. Tu sa preberajú aj prípony v cudzích slovách. Každá prípona sa zaraďuje gramaticky a hodnotí z hľadiska produktívnosti, čo veľmi pomáha pri praktickom používaní tejto časti.

Praktickému používaniu slúžia aj bohaté súpisy, indexy na konci diela. Sú veľmi

bohaté a starostlivo zostavené. Súpis českých slov je iba výberový, čo vyplýva z povahy diela, ale súpis iných slov je čo možno úplný.

Autori tohto slovníka vychádzajú zo skutočnosti, že slovenčina je samostatným slovanským jazykom, i keď najbližším k češtine. Preto obmedzili počet dokladov zo slovenčiny na také prípady, v ktorých sa rozdiel medzi českým a slovenským slovom nedá vyjadriť zvyčajnými hláskoslovnými rovnicami. Ale napriek tomu dokladový materiál zo slovenčiny mohol byť bohatší. Tak by sa bolo lepšie vyšlo v ústrety slovenským čitateľom.

Etymologický slovník jazyka českého v tomto vydaní bude výbornou pomôckou nielen pre tých, ktorí sa zaujímajú o pôvod a vývin slovnej zásoby českého jazyka, ale aj pre všetkých slavistov. A pre nás ostane základnou etymologickou príručkou, kým sa nezostaví aspoň stručný slovenský etymologický slovníček, ktorý by doplnil etymologický slovník český o tie slovenské slová, ktoré sa v ňom neuvádzajú.

Malé vecné a typografické nedostatky vôbec nezmenšujú hodnotu tohto diela, ktoré je trvalým prínosom do pokladnice českej jazykovedy.

J. Ružička

M. SAMUEL BOGUMIL LINDE, SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO. Wydanie trzecie fotooffsetowe. 6 zväzkov. Państwowy Institut Wydawniczy MCMLI (1951).

Slovník B. Lindeho je jedným z najväčších diel poľskej lexikografie, ba v čase vzniku patril medzi najväčšie a najlepšie európske slovníky. Jeho prvé vydanie vyšlo r. 1807—14, druhé 1854—60, tretie — fotoofsetové — 1951. Slovník podáva obraz poľštiny z obdobia okolo r. 1800 na svoj čas v tak veľkých rozmeroch a vyznačuje sa takou prísnou vedeckou metódou, dôkladnosťou a presnosťou, že v tom nebol v Poľsku doteraz prekonaný. Časove však nutne zastaral, takže dnes už nepodáva verný obraz slovného bohatstva súčasnej poľštiny.

Už letmý pohľad na toto obrovské šesťzväzkové dielo vzbudí v nás úctu pred takým výkonom jednotlivca. Posudzovať toto dielo z hľadiska dnešnej lexikológie bolo by však nesprávne. Musíme ho posudzovať z hľadiska vtedajších čias. Lindemu šlo o zachytenie čo možno najväčšieho množstva slov. Hlavným žriedlom, z ktorého čerpal, boli mu tlačené (resp. staré rukopisné) texty, z ktorých vyexcerpoval vyše 700 poľských diel všetkých vekov a štýlov, ktoré mu boli prístupné. No neuspokojil sa s tým, ale čerpal aj z hovorového jazyka, ba nezabudol ani na odbornú terminológiu, využijúc tu svoje známosti so súčasnými odborníkmi. Zo snahy, aby slovník bol čo najúplnejší, uvádza aj také výrazy, ktorých význam sa mu nepodarilo zistiť, ďalej aj slová nespisovné (označujúc ich hviezdičkou), aby aj týmto dokázal bohatosť poľštiny. Používateľom dáva voľnosť, ktoré z nich prijmú a ktoré zavrhnú.

Pri spracovaní hesla viedol Lindeho praktický zreteľ: za heslom — vytlačeným verzálkami — nasledujú gramatické určenia, poľské vysvetlenie významu heslového slova a za tým jeho nemecké tlmočenie; k tomu sa družia inoslovanské ekvivalenty (české, slovenské, srbské, ruské . . .) a za tými aj inorečové, pokiaľ sa dajú porovnať s poľskými. Typografické riešenie všetkých týchto údajov je veľmi prehľadné, ba až moderne dokonalé.

Významy pri jednotlivých heslách Linde oddeľuje od seba a usporadúva ich podľa vývinu, t. j. od prvotného, pôvodného významu k významom novším, príp. prenesenym. Pri vysvetľovaní významov často používa latinčinu, čo je pre vtedajšiu dobu príznačné. Pri jednotlivých významoch dbal aj na štylistické zaradenie: či sa slovo používa v prenesenom význame, ďalej robí rozdiel medzi metonymiou, synekdochou, ironiou ap. V úvode sa priznáva (str. IX), že najťažšiu prácu mal práve pri určovaní významov, čo sa mu vždy nepodarilo. Významovú bohatosť dokresľuje veľké množstvo prísloví.

Veľkou prednosťou slovníka je, že všetky významy slov sú doložené presnými ci-

tátmi z literatúry s uvedením citovaného diela a miesta. Pri mnohých heslách nechýba ani etymológia. Pri slovesách zaviedol Linde ako heslo tvar infinitívny namiesto predtým používanej prvej osoby. V mnohých týchto novotách mu bol vzorom nemecký slovník Adelungov, napríklad pri výbere predponových slovies, z ktorých vybral len tie najbežnejšie, aby sa neúmerne nezväčšil rozsah slovníka.

Vo veciach ortografie autor (v Úvode) priznáva, že nemal oporu u súčasných gramatikárov, pretože vtedajší úzus bol rozkolísaný. A tak si sám ustálil pravopis: vo svojom texte používa pravopis, ktorý sa pridŕža čo najviac etymológie (aby sa čím viac zblížil s ostatnými slovanskými jazykmi), pri citátoch ponecháva pôvodný pravopis.

No i pri tejto na svoj čas veľkej dokonalosti tento slovník pri druhom vydaní o 50 rokov si vyžiadal opravy a zmeny. Všetky zásahy, ktoré redigoval August Bielowski, sa však robili veľmi šetrne: uskutočnili sa predovšetkým zmeny, ktoré sa našli v pozostalosti Lindeho v poznámkach k tomuto slovníku. Ďalej sú opravené miesta, kde Linde slovo nesprávne poňal alebo kde ho neobjasnil. Tieto opravy sa týkajú iba poľštiny a sú graficky vyznačené. Inoslovanské doklady ostali nezmenené, i keď mnohé sú mylné, nie však z viny Lindeho, ale pre nespoľahlivosť prameňov, z ktorých čerpal.

Iné zásahy sú technického rázu. Linde — azda z nedostatku tlačiarenských možností — uvádza ruské a cirkevnoslovanské doklady tým istým typom písma. V druhom vydaní sa tento nedostatok odstránil. V druhom vydaní sa zmenil aj pôvodný Lindeho pravopis na taký, aký ustálila Deputacya Towarzystwa Przyjaciol Nauk Warszawskiego v diele Rozprawy i wnioski o Ortografii (Warszawa 1850).

Okrem samotnej slovníkovej časti obsahuje prvý zväzok Lindeho úvod a veľkú stať Prawidła etymologii przystosowane do języka polskiego. Okrem toho sú tu ešte iné vtedajšie slovnikárske obvyklosti: zoznam použitej (excerpovanej) literatúry, skratky a zoznam predplatiteľov. Na konci 6. zväzku Linde uverejnil ešte v doslove k tomuto svojmu dielu aj všetky recenzie slovníka, ktoré medzitým vyšli. Pri druhom vydaní pribudla k týmto úvodným slovám ešte úvodná stať od Augusta Bielowského a životopis S. B. Lindeho s bibliografiou jeho prác od toho istého autora. Pri ostatných zväzkoch pribudli poznámky vydavateľov, týkajúce sa zmien pôvodného textu a iných zásahov do pôvodného znenia slovníka.

Keď dnes po vyše storočnom odstupe máme v ruke „to wyborne dzieło, którem słusznie wiek nasz pysznić się może", ako spomína v doslove k druhému vydaniu na konci 6. zväzku A. Bielowski, nevieme, či tu máme obdivovať autorovu učenosť alebo múdrosť, horlivosť a či vytrvalosť. Nesporne je toto dielo svedectvom hlbokej učenosti, nadzvyčajnej bystrosti úsudku i neúnavnej horlivosti. I keď dnes žiadame od slovníkov, aby vychádzali z novej teoretickej koncepcie jazyka, danej predovšetkým geniálnými prácami J. V. Stalina o marxizme v jazykovede, predsa s úctou budeme vždy pristupovať k monumentálnym slovníkovým dielam minulosti. Okrem svojej vedeckej hodnoty (pre svoj bohatý a často veľmi vzácny materiál) majú nám byť povzbudením pri našej práci, kladúc pred nás otázku: čo by ich autori urobili dnes, keby mali také priaznivé podmienky a tie vymoženosti, čo máme my. Toto všetko vo zvýšenej miere platí aj o Slovníku Lindeho. Ináč by ho neboli dnes po vyše storočnom odstupe vydávali, a to fotograficky v náklade 3000+150 exemplárov.

Ferdinand Buffa

SŁOVNIK STAROPOLSKI. Polska Akademia Nauk, Warszawa 1953. Komitet redakcyjny Kazimierz Nitsch, przewodniczący, Zenon Klemensiewicz, Stanisław Urbańczyk, Jan Safarewicz, sekretarz. Pracownia Kraków, ul. Sławkowska 17, Stanisław Urbańczyk, kierownik, Wanda Namysłowska, Ewa Ostrowska, Halina Safarewiczowa, Andrzej Siudut.

Minulý rok vydala Poľská akadémia vied prvé dva zošity Slovníka staropoľského. Je to kolektívna práca, na ktorej pracovali celé tri generácie poľských jazykovedcov.

Prípravné práce na slovníku sa začali už r. 1873. R. 1895 Baudouin de Courtenay vypracoval inštrukcie pre slovník, podľa ktorých sa postupovalo až do konca. Po odchode prof. Baudouina de Courtenay z Krakova zostal slovník dva roky bez vedenia, R. 1902 ujal sa redakcie Jan Łoś. Po smrti prof. Łośa r. 1928 prešiel slovník do rúk prof. Kazimierza Nitscha. R. 1946 stal sa vedúcim prác na slovníku dr. Stanisław Urbańczyk, pretože prof. Nitsch bol zaujatý inými dôležitými úlohami.

Slovník sa začal redigovať až po druhej svetovej vojne. R. 1947 vyšla zásluhou dr. Urbańczyka „Próba słownika staropolskiego". Diskusia o ukážkovom zošite nebola živá. Tlačou vyšli len dve recenzie (prof. Šmilauer v ČMF XXXI, 65—66 a doc. Trypućko v Svio-Polonica VIII—IX, 2—8). Obe sa stavali k ukážkovému zošitu slovníka kladne.

K definitívnemu vydávaniu slovníka sa pristúpilo až v r. 1953. Doteraz vyšli prvé dva zošity: A-Ażeć a Ba-Baleść. Ďalšie zošity budú vychádzať dvakrát do roka. Redakcia predvída, že rozsah slovníka bude štyri zväzky veľkého formátu, každý po piatich zošitoch, každý zväzok po dvadsiatich piatich hárkoch.

Slovník staropoľský zachytí slovné bohatstvo staropoľského jazyka od najstarších čias až po r. 1500. Je to hranica konvenčná, ktorú pred vyše dvadsiatimi rokmi určil prof. Łoś. Slovník staropoľský obsiahne slovné bohatstvo len z rukopisov vydaných tlačou. Ak niekto poslal redakcii materiál z rukopisov, bol aj ten pojatý do slovníka, ale sama redakcia nerobila excerpcie nevydaných rukopisných pamiatok, ani iných nepoverovala touto prácou. Táto úloha na poľskú jazykovedu ešte čaká. Slovné bohatstvo pamiatok po r. 1500 spracuje slovník, ktorý pripravuje Instytut Badań Literackich.

Pre slovník staropoľský excerpoval sa do kartotéky slovníka z každej pamiatky každý výraz, pričom sa dbalo o to, aby sa na každú gramatickú formu a na každý význam dostal do slovníka aspoň jeden príklad. Slovník si nekládol za úlohu zahrnúť aj vlastné mená, hoci Łoś chcel zachytiť aj priezviská ako napr. *Wrona, Jaskulka, Brzoza,* ktoré sú odrazom apelatív a často sa vyskytujú v pamiatkach oveľa skôr ako apelatíva. Redakčná rada však určila dôsledne uvádzať iba apelatíva, a to jednak preto, že priezviská neboli dosť úplne vyexcerpované (napr. vo vydaniach, kde neboli apelatíva), jednak preto, že prof. Taszycki chystá slovník staropoľských mien, ktorý pôjde do tlače hneď po Slovníku staropoľskom.

Spôsob spracovania slovníka. Pretože sú často ťažkosti s ustálením staropoľského tvaru, heslo sa podáva v dnešnej podobe, pričom hneď za heslom uvádzajú sa aj všetky staropoľské fonetické varianty. Varianty s odkazom na prílušné heslo sú aj na príslušných miestach podľa abecedného poriadku. Za heslom sa gramatický index neuvádza. Ak sa však tvary heslového slova menia, a ak je na to viac dokladov, hneď za heslom sa podáva zoznam gramatických tvarov s označením miest, kde ich možno nájsť. Tým sa síce rozsah slovníka zväčšuje, ale pomáha čitateľovi ľahšie sa orientovať. Pravda, nepodáva sa úplný zoznam všetkých pamiatok, kde sa tvar vyskytuje, ale len miesta, odkiaľ boli excerpcie. Ak sa isté slovo, istý tvar vyskytuje bez zmeny vo veľmi mnohých pamiatkach, cituje sa len časť príkladov s poznámkou etc. alebo etc. etc.

Ak má slovo dva varianty, napr. *biodro* i *biodra,* najprv sa citujú doklady na jeden variant a potom na druhý.

Združené pomenovania, ako napr. *boże drzewko,* sa uvádzajú zásadne pod podstatným menom. Ak však ide o voľné spojenie, príklady sa uvádzajú pod oboma výrazmi.

Príklady na zvratné slovesá sa kladú pri základnom nezvratnom slovese (napr. *myć — myć się)* len v tom prípade, ak zvratné sloveso nemá iný význam ako nezvratné. Ináč sa uvádzajú osobitne.

Spojky a príslovky zložené s partikulami *-by, -że, -ci* sa konvenčne uvádzajú samostatne.

Význam slova sa kladie do úvodzoviek. Obyčajne sa nepodáva definícia, ale len

dnešný poľský výraz a latinský preklad, zásadne v latinčine klasickej, ak však nie je ekvivalent v latinčine klasickej, používa sa latinčina stredoveká. Latinčina sa používa aj v gramatickej terminológii.

Pri rozbore významu slova sa postupuje od najtypickejšieho k menej typickému alebo od pôvodného významu k ďalším významom. Pritom sa dbalo o to, aby sa slovo zbytočne nedelilo na veľa významov. Botanické názvoslovie spracoval prof. Józef Rostafiński. Staropoľské názvy vysvetľoval aj názvami latinskými. Citáty z pamiatok sú usporiadané v chronologickom poriadku, hoci by sa mohlo postupovať aj podľa iných kritérií, napr. zemepisného.

V dokladoch sa zachováva pôvodný pravopis, t. j. pravopis, aký používali vydavatelia rukopisov, pravda, okrem menších úprav. Tak napr. nezachováva sa rozličný spôsob písania písmen *s*, *z*, *ó*, rozdiel medzi *y* a *ij*, *i* a *r*. Sú to rozdiely čisto formálne. Podľa dnešných pravopisných zásad normalizovalo sa aj písanie veľkých a malých písmen, interpunkcia a delenie slov. Skratky sa rozpisujú. Vedľa poľského citátu často sa kladie aj latinský ekvivalent. Po citáte nasleduje označenie prameňa a dáta (len pri menších pamiatkach).

Už z prvých dvoch zošitov Slovníka staropoľského vidno, že redakcia pristúpila k vydávaniu po dôkladných prípravných prácach a na základe podrobne premysleného pracovného postupu. Slovník staropoľský má veľký význam nielen pre poľskú jazykovedu, ale vôbec pre celú slovanskú jazykovedu.

K. Habovštiaková

FRANCISZEK SŁAWSKI, SŁOWNIK ETYMOLOGICZNY JĘZYKA POLSKIEGO, zeszyt 1 a 2; nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, Kraków, str. 1—112 (1952), 113—224 (1953).

Dostávajú sa nám do rúk prvé dva zošity nového etymologického slovníka poľského jazyka. Slovník podľa oznámenia na obálke vyjde v 5 zošitoch v polročných intervaloch v rozsahu 7 tlačových hárkov, takže celý slovník bude mať asi 560 strán.

Autor v úvode poukazuje, že starší Brücknerov Słownik etymologiczny języka polskiego (vyšiel r. 1927) je už neprístupný a že ho treba doplniť a opraviť v súhlase so stavom dnešného vedeckého bádania. Brücknerov slovník často totiž otázku len nadhadzuje, ale neopiera sa pritom o reálne, súčasnou vedou už overené dôvody.

Ďalej uvádza autor ako ďalší nedostatok Brücknerovho slovníka to, že nemal porozumenie pre jazykový zemepis a že vtedajšie výsledky poľskej dialektológie nevyužil. Autor poukazuje na veľký význam dialektológie a najmä jazykového zemepisu pre etymologickú prácu. Brückner prináša v svojom slovníku málo slovanského materiálu. Pretože sa v svojej práci opieral pri staroslovienskych dokladoch iba o Miklosicha, ktorý prináša nedatovaný materiál z XI.—XVIII. storočia, mnoho z jeho uzáverov o slovníku IX.—XI. storočia sa zakladá na zjavoch neskorších, ba celkom nových.

Brücknerov slovník mal populárny charakter, preto neuvádzal literatúru. Ale dnes je to veľký nedostatok. No aj popri všetkých chybách hodnotí autor Brücknerov slovník ako najlepší zo všetkých etymologických slovníkov slovanských jazykov, lebo vyniká najmä svojím širokým vedeckým založením a zreteľom na historický materiál.

Autor poukazuje ďalej na veľký nedostatok slovanského i indoeurópskeho etymologického slovníka a konštatuje, že etymologické bádanie v ostatnom čase je akosi v kríze. Dobre hodnotí najmä práce prof. J. M. Kořínka, V. Machka a iných a dúfa, že štúdium historického i súčasného slovníka slovanských jazykov očakáva krajšia budúcnosť.

Potom podáva autor hlavné zásady svojho slovníka. Objasňuje slová známe v literárnej poľštine, predovšetkým slová základné (prasłowa), spoločné s ostatnými slovanskými jazykmi a slová celoslovanské; odvodeniny sa uvádzajú len výberove so zre-

teľom na ich rozsah v slovanských jazykoch a zaujímavosť formy. Vo všeobecnosti sa slovník zaoberá najstaršou vrstvou slov v poľštine.

Autor pri etymológiách má vždy na zreteli jazykový systém, preto za heslom vždy uvádza, kedy je slovo prvý raz doložené. Tieto údaje sú síce len približné (podľa storočí), ale aj takáto chronologizácia má značný význam, i keď na druhej strane nezabezpečuje vôbec, že slovo nebolo známe hodne dlho pred jeho historickým zachytením po prvý raz.

Autor uvádza svoje ťažkosti so zemepisným vymedzovaním slov. A priznáva, že nedostatok poľského jazykového atlasu mu znemožnil oprieť sa o stav v poľských nárečiach. Preto mnohé vývody majú ráz viac-menej len hypotetický.

Podľa možnosti uvádzajú sa aj príslušné slová z iných slovanských jazykov, a to najčastejšie české, ruské, srbochorvátske a staroslovienske; z ostatných slovanských jazykov len v prípade potreby. Odkazy na slovenčinu sú v slovníku veľmi skromné, hoci niekde by sa vyžadovali (napr. pri opyt. zám. „čo", str. 107; alebo na str. 27 pri hesle „bardzo" a inde). Slovanské slová sa primerane porovnávajú so slovami litovskými, lotyšskými, germánskymi a so slovami z iných indoeurópskych, príp. aj iných jazykov.

Autor chce svoj slovník podať ako vedecký syntézu a umožniť v budúcnosti vypracovať úplný poľský etymologický slovník.

Práca Sławského sa zakladá na rozsiahlom štúdiu, ako to vidno zo zoznamu literatúry na plných 13 stranách. Na druhej strane si je sám vedomý, čo všetko ešte chýba, aby sa dalo pracovať ozaj s úplným aparátom.

Ak obrátime pozornosť na otázku slovenského etymologického slovníka, musíme si priznať, že dnes je to ešte len sen. A snom to bude dovtedy, kým nepoznáme historický vývin slovenčiny a kým nespracujeme slovenskú dialektológiu do potrebnej hĺbky a šírky.

J. Štolc

ZPRÁVA O SLOVNÍKOVEJ EXCERPCII V ÚSTAVE SLOVENSKÉHO JAZYKA

Jednou z podmienok úspešnej práce všetkých oddelení Ústavu slov. jazyka je bohatý a spoľahlivý excerpčný materiál, ktorý má zachycovať podľa možnosti celé slovné bohatstvo spisovného jazyka. Excerpčným materiálom voláme slová a výrazy, získavané excerpciou, t. j. vyhľadávaním a vypisovaním z kníh a časopisov a zhromažďované v archíve. Na excerpčnom lístku je každé slovo doložené v kontexte, vo vetnej súvislosti. Tento materiál slúži predovšetkým pre potreby lexikografie, t. j. práci na slovníkoch, ale je dôležitou pomôckou aj pre poznanie vývoja pravopisu, štylistiky, gramatiky a historického vývoja významu slov. Používajú ho nielen pracovníci Ústavu slov. jazyka, ale aj jazykovední pracovníci z fakúlt, literárni pracovníci a iní.

Excerpčný materiál, ktorý je uskladnený v Ústave slovenského jazyka, má dnes okolo dvoch miliónov kartotečných lístkov, uložených v kartotečných škatuliach (asi 720 škatúľ, v každej priemerne 2600—2700 lístkov).

Excerpovanie pre chystaný slovník spisovnej slovenčiny začalo r. 1943 a prebiehalo vo viacerých etapách (porov. zprávu J. Štolca v časopise Linguistica Slovaca IV—VI, str. 437—438 a zprávu Št. Peciara a J. Horeckého v Slovenskej reči XVI, str. 306—307). Prvá excerpčná akcia bola v rokoch 1943—44. Vtedy sa získal základ materiálu, asi 700.000 lístkov. Potom sa dlhší čas pre rozličné prekážky v excerpovaní pokračovalo len vo veľmi malom rozsahu. Intenzívne doplňanie slovníkového archívu sa začalo až v r. 1950 a odvtedy sa v excerpovaní pokračuje sústavne a plánovite. Prakticky sa táto práca nikdy neskončí, lebo i keď bude archív obsiahly a mnohostranný, stále sa bude musieť doplňať a oživovať excerpciou nových diel, básnických i prozaických, ako i dennej tlače, aby sa ustavične zachycovali nové slová a výrazy, nové významové odtienky slov a tiež nový život, odzrkadľujúci sa v literatúre, novinách a časopisoch.

Čo a ako sa excerpuje?

Najdôležitejším prameňom pre poznanie spisovného jazyka je literatúra umelecká, preto excerpujeme predovšetkým diela našich klasikov, ďalej diela súčasných autorov s dobrou jazykovou kultúrou, a to romány, drámy, rozprávky, poéziu, ďalej príslovia a porekadlá (dáme excerpovať aj známe národné piesne), literatúru vedeckú a popularizačnú, časopisy a noviny. Z prekladov, pri ktorých je vždy možnosť vplyvu príslušného cudzieho jazyka, sa excerpujú len tie, ktoré pochádzajú od majstrovských prekladateľov, preklady z odbornej literatúry excerpujeme len z odborov, kde nemáme dostatok pôvodných prác a ďalej klasikov marxizmu-leninizmu. Knihy určené pre excerpciu treba starostlivo vyberať, aby sa nezhromažďoval zbytočný materiál, ktorý by len prekážal v práci, treba ich hodnotiť z ideologickej, umeleckej a odbornej stránky.

Archív excerpčných lístkov ÚSJ sa v krátkom čase obohatí excerpčným materiálom bývalého jazykovedného odboru Matice slovenskej. Doteraz sa ho napriek viacerým pokusom nepodarilo získať pre rozličné organizačné a technické prekážky. Pretože sa však už dlhšiu dobu počítalo s týmto matičným archívom, ktorý obsahuje väčšinou excerpcie diel našich klasikov, nedávali sa doteraz v dostatočnej miere excerpovať diela klasikov slovenskej literatúry, čo sa pociťuje pri koncipovaní slovníka ako nedostatok.

Excerpovanie dennej tlače, politických diel alebo popularizačnej literatúry ukázalo, ako sa obohatila a rozšírila slovná zásoba nášho jazyka v posledných rokoch, predovšetkým v rokoch socialistického budovania. Odrazilo sa to už v slovníku nových Pravidiel z r. 1953 a ukáže sa to najmä v chystanom slovníku dnešnej spisovnej slovenčiny.

Excerpovanie je teda vážna a zodpovedná práca pre vypracovanie vedeckých diel a vyžaduje inteligentných a školených excerptorov s dobrým jazykovým citom. Po prechodnej nárazovej, široko založenej excerpčnej akcii v roku 1950, na ktorej sa zúčastnil veľký počet excerptorov, aby sa slovníkový archív čo najrýchlejšie doplnil, postupuje sa od r. 1952 vo výbere excerptorov opatrnejšie. Cieľom je vyškoliť a udržať menší, ale spoľahlivý káder stálych spolupracovníkov. Excerptori sa riadia písomnými excerpčnými pravidlami, dostávajú individuálne školenie a ich práca sa kontroluje. Honorovanie je odstupňované podľa druhu zadanej práce, pretože všetky knihy neexcerpujeme rovnakým spôsobom. Niektorých autorov, predovšetkým klasikov našej literatúry, excerpujeme úplne, t. j. zachytíme úplnú slovnú zásobu príslušného autora. Takáto excerpcia sa robí s duplikátmi, ktoré sa zaradia do slovníkového materiálu, kým originál zostane pohromade ako samostatný archív pre výskum jazyka príslušného spisovateľa. Týmto spôsobom sú vyexcerpované Spisy P. Jilemnického, celá tvorba Timravy, Vansovej, zadané sú zobrané spisy Jégého a Jesenského. Úplne sú vyexcerpované aj jednotlivé knihy rôznych autorov, napr. Fr. Kráľa Cesta zarúbaná, Ondrejova Na zemi sú tvoje hviezdy, Figuliovej Zuzana, J. Horáka Vysoká pec, A. Plávku Zelená ratolesť, Návrat Petra Hugáňa, jednotlivé diela Tatarkove, Mináčove, Švantnerove a iných. Po prevzatí a prekontrolovaní matičného slovníkového archívu sa zadajú úplné excerpcie zobraných spisov všetkých našich klasikov, ktorých diela ešte nie sú úplne vyexcerpované.

Najobvyklejší druh excerpcie je takzvaná výberová excerpcia, ktorá má rozšíriť náš materiál o nové slová a o nové významy slov, rozmnožiť doklady na slová zo základného slovného fondu, ktoré sú v našom archíve málo doložené pre nesprávne teoretické vedenie excerpcie do r. 1950, ďalej o slová z rozličných jazykových vrstiev a okruhov a o slová málo bežné. Niektoré knihy, napr. náučné, odborné sa excerpujú s presne stanoveným cieľom, napr. zistiť príslušnú terminológiu, získať výrazy politické, ekonomické a pod. Dôležitá požiadavka je zachytiť slovenskú frazeológiu v širokom rozsahu, t. j. ustálené spojenia, idiómy a rečové zvraty, ktoré pramenia z reči ľudu a dávajú jazyku sviežosť, obraznosť, jadrnosť a svojráznosť. Rovnako potrebné je zachytiť tzv. združené pomenovania (ako písací stroj, plniace pero a pod.).

Excerpciu so špeciálnym zamierením na javy gramatické, a to z morfológie i zo

syntaxe, voláme g r a m a t i c k o u excerpciou. Vedie ju oddelenie pre spisovný jazyk a má samostatnú kartotéku. Materiál získaný touto excerpciou bude slúžiť pri koncipovaní akademickej gramatiky spisovnej slovenčiny. Osobitnú kartotéku majú aj ruské slovníky.

E. Smiešková

POZNÁMKA REDAKCIE

Významnou súčiastkou pracovného plánu Ústavu slovenského jazyka SAV je spracovanie slovnej zásoby dnešnej spisovnej slovenčiny v jednojazyčných a dvojjazyčných slovníkoch. Najnaliehavejšou úlohou je vydanie normatívneho frazeologického slovníka slovenského jazyka. Práce na tomto slovníku, presnejšie na jeho prvom diele dospeli k záverečnému štádiu. V marci sa začala posledná redakcia I. dielu, ktorý obsahuje písmená A—M. Podľa plánu má byť redakcia hotová na konci r. 1954 a prvý diel slovníka má vyjsť v druhom polroku 1955.

Slovenskí lexikografovia nadobudli pri svojej práci nielen cenné praktické skúsenosti, ale získali aj mnoho teoretických poznatkov z oblasti slovnej zásoby, semaziológie, štylistiky atď. Zo všetkých týchto skúseností a poznatkov možno už dnes robiť určité teoretické závery všeobecného rázu, ktoré sú dôležité pre ďalšiu lexikografickú prax. Ich súhrn tvorí základy dnešnej lexikografickej teórie. Každý, kto sa chce stať lexikografom, musí ovládať tieto základy lexikografickej teórie a vedieť ich prakticky aplikovať.

Redakcia Slovenskej reči sa rozhodla venovať celé toto dvojčíslo otázkam lexikografie. Chce tým jednak dokumentovať spoločenskú dôležitosť slovnikárskych prác v období budovania socializmu, jednak informovať našu verejnosť o zásadách a o výsledkoch lexikografických prác u nás i v iných ľudovodemokratických krajinách. Zameraním na konkrétne problémy prevažne jednojazyčných slovníkov stredného typu bude toto dvojčíslo vhodným doplnením Lexikografického sborníka, ktorý vydala Slovenská akadémia vied na konci r. 1953. Súčasne má toto dvojčíslo nahradiť ukážkový zošit normatívneho frazeologického slovníka spisovnej slovenčiny. Ústav slovenského jazyka a redakcia Slovenskej reči očakáva od našej verejnosti, že si toto dvojčíslo náležite povšimne a že pracujúci pošlú Ústavu slovenského jazyka svoje pripomienky najmä k uverejneným ukážkam slovníka.

UKÁŽKY SPRACOVANIA SLOVNÍKA

Ukážky vypracovali dr. V. Budovičová (písm. D, G, Ch, K), dr. M. Šalingová (písm. Č), L. Jakubičková (písm. A) pod vedením dr. Š. Peciara.

guľa, -le, gúľ/gulí *ž.* **1.** *geom.* teleso obmedzené guľovou plochou, ktorej všetky body sú rovnako vzdialené od stredu; teleso podobné guli: *snehová, biliardová g.; slnečná g.; šport.* železná guľa, ktorou sa vrhá do diaľky: *vrh g-ou* ● *hovor. je ako g.* tučný; **2.** projektil strelnej zbrane, strela: *delová g.* ● *letieť ako g.* veľmi rýchlo; **3.** *ľud. obyč. v mn. č.* **gule** knedle: *slivkové g-e;* **4.** *štud. slang.* najhoršia známka, nedostatočná: *dostať g-u;* **5.** *kart. slang. len v mn. č.* **gule** jedna z farieb v kartách; **guľový** *príd. m.: g-á plocha, g. blesk, g. náboj; g-é eso;* **guľka,** -y -liek *ž. zdrob.* k 1, 2, 3, *obyč. v mm. č.* farbisté hlinené guľky na hranie pre deti: *hra o g-y, na g-y, v g-y* ● *dostať g-u* byť zasiahnutý strelou; *čaká ho g.* bude zastrelený; **guľkový** *príd. m.: g-é ložiská;* **guľôčka,** -y, -čok *ž. zdrob.;* **guľôčkový** *príd. m.: g-é počítadlo*

guľatý *príd. m.* **1.** majúci podobu, tvar gule, okrúhly: *g-á nádoba, g-é teleso, g-á tvár, zem je g-á* ● *g-é slová, frázy* nič nevraviace, prázdne; **2.** *hovor.* tučný; **guľato** *príslo.;* **do guľata, na guľato; guľatosť,** -ti *ž.;* **guľatučký** *príd. m. expr.*

chlap, -a, 5. *p.* chlap, *hovor. i* chlape *m.* **1.** dospelý človek mužského pohlavia: *silný, mocný ch.* ● *do ch-a* všetci; *ako jeden ch.* jednotne, svorne; **2.** udatný muž, silák, junák: *dobrý, riadny ch.* ● *byť ch. na mieste* smelý, udatný; **3.** *ľud.* manžel, muž; **4.** *pejor.* nezdvorilý, hrubý človek, neokrôchanec; **chlapský** *príd. m.* k 1, 2: *ch. hlas, ch-á sila, ch-á robota* pre chlapa ● *ch-é slovo* mužná, odvážna reč; *ch. čin* odvážny, mužný; **chlapsky** *prísl.: držať sa ch., ch. znášať;* **chlapskosť,** -ti *ž.* mužnosť; **chlapisko,** -a *str.* i *m. zvel.*

chlapák, -a, *mn. č.* -ci *m. expr.* udatný, silný muž; šikovný človek

chlápä, -äťa *str. dôv.* **1.** malý chlap; **2.** chlapec, chlapča; **chlápätko,** -a i **chlapiatko,** -a, -tok *str. hypok.*

chlapča, -ať a *str. dôv.* chlapec; **chlapčiatko,** -a, -tok *str. zdrob.*

chlapec, -pca, *5. p.* -pče/-pec *m.* **1.** nedospelý človek mužského pohlavia: *nezbedný, samopašný ch.; za ch-a* v mladosti ● *hovor. mať ch-a* I. o narodení chlapca, II. mať známosť; *hôrni ch-i* Jánošíkovi zbojníci, *pren.* aj o partizánoch; **chlapčenský** *príd. m.: ch. vek, ch-á škola;* **chlapčensky** *prísl.;* **chlapčenstvo,** -a *str.* chlapčenský vek: *v ch-e, za ch-a;* **chlapček,** -a, *mn. č.* -ovia *m. zdrob.;* **chlapčisko,** -a *str.* i *m. fam.* chlapec, *pejor.* nezbedný chlapec

chlapík, -a, *mn. č.* -ci *m.* silný, udatný muž ● *hovor. už je ch.* zdravý; *pren.* človek alebo iný tvor majúci vynikajúce vlastnosti: *šikovný ch.*

chlapina, -y *ž. expr.* silný, urastený muž, chlap, chlapík

chlieb, chleba *m.* **1.** pokrm upečený z obilnej múky: *čerstvý, tvrdý, vypečený, nekvasený, domáci, pekársky ch., biely, čierny ch., miesiť ch., sádzať ch. do pece, smidka, krajec, okruch ch-a; dorábať ch.* ● *človek ako kus ch-a* dobrý, mäkký, poddajný; *prišlo na lámenie ch-a* nastal rozhodujúci okamih; *žiť o ch-e a o vode, na suchom ch-e* chudobne, biedne, hladovať; *kto do teba kameňom, ty doňho ch-om (príslovie)* zlé odplácaj dobrým; *kuch. biskupský, ovocný ch.* druh sladkého pečiva; *hovor. svätojánsky ch.* plod rohovníka; **2.** *pren.* niečo také potrebné ako chlieb ● *zíde sa ako kus ch-a* veľmi; *byť, stať sa každodenným ch-om* každodennou potrebou (napr. o knihe); *duševný ch.* duševná potreba človeka; **3.** čo poskytuje chlieb, živobytie, práca, zamestnanie ● *zarábať na ch., ísť, putovať za ch-om, odoberať niekomu ch., prísť o ch.; byť, ostať bez ch-a, mať v ruke ch.; mať ťažký ch.* ťažko pracovať; *mať ľahký ch.* nemusieť ťažko pracovať; *jesť cudzí ch.* byť od niekoho závislý; **chlebový** *príd. m.* **1.** z chleba: *ch-é guľky* uhnetené z chleba; *ch-á polievka;* **2.** na chlieb: *ch-á múka, ch-é obilie, ch-á pec* ● *ch-á otázka* otázka existencie; **chlebík,** -a *m. zdrob.* ● *mať ťažký ch.* mať sa zle; **chlebíček,** -čka *m. zdrob.: obložený ch.* upravený krajec chleba so šunkou, so syrom ap., sendvič

chyba, -y, chýb *ž.* **1.** odklon od správnosti, od normy, porušenie pravidla: *gramatická, tlačová ch., hrubá, malá ch., urobiť, opraviť ch-u, počítať za ch-u, naučiť sa, vedieť niečo bez ch-y* veľmi dobre; **2.** chybný, nesprávny čin, omyl, poklesok, vina, nedostatok: *dopustiť sa ch-y, robiť ch-y, poukazovať, upozorňovať na ch-y, zakrývať ch-y, napraviť ch-u, moja, tvoja ch.; reč. bolo by ch-ou* bolo by nesprávne; *učiť sa na vlastných ch-ách* ● *hovor. ch. lávky* chýba nejaká podmienka, aby sa niečo mohlo uskutočniť; *žart. ch. krásy* malý nedostatok; **3.** zlá vlastnosť povahy človeka: *ch. charakteru, mať ch-y, vedieť o svojich ch-ách, upadnúť do starých chýb;* **4.** úchylka od normálneho stavu: *telesná, duševná, vývojová, dedičná ch.;* **chybička,** -y, -čiek i **chybka,** -y, -biek *ž. zdrob.*

chybný *príd. m.* **1.** majúci chyby, zlý: *ch. výrobok, tovar; ch. zrak, ch-á noha; telesne ch.; hovor. ch. na rozum* pomätený; **2.** nesprávny, pochybený: *ch. pravopis, ch. náhľad, ch. krok, ch-á výchova;* **chybne** *prísl.: ch. napísať, vysloviť*

chuť, -ti *ž.* **1.** jeden z piatich ľudských zmyslov, pomocou ktorého vnímame vlastnosti látok ako sladkosť, kyslosť, štipľavosť a pod.: *orgány ch-i, podľa ch-i* (napr. osladiť); **2.** vlastnosti látok pôsobiace na chuťové orgány vzbudzovaním pocitov sladkosti, kyslosti a pod.: *mať dobrú, sladkú, kyslú, horkú, štipľavú, mdlú, príjemnú, odpornú ch.; byť dobrej, zlej, osviežujúcej ch-i, byť bez ch-i* ● *prísť niečomu na ch.* pochopiť niečo, nájsť dobré stránky niečoho; **3.** potreba, žiadostivosť jedla al. pitia: *jesť, piť s ch-ou; do chuti* do sýtosti, *z chuti* (i pren.); *prišla mu ch. na niečo; odišla mu ch. od niečoho; mať, dostať, robiť si ch. na niečo; stratiť ch.* (do jedla); *pokaziť si ch.; zmeniť ch., prehodiť si ch.* začať jesť iné jedlo ● *dobrú ch.* prianie pred jedlom; *byť pri ch-i* veľa jesť; **4.** vôľa, úmysel ● *mať, dostať, robiť si ch. na niečo* túžiť po niečom; *nemať ch. do niečoho* nechcieť niečo robiť; *odišla, odpadla mu ch. od niečoho, prešla ho ch. na niečo* stratil vôľu niečo robiť, stratil záujem; *mať sto ch-í niečo urobiť* veľmi chcieť; *dodať ch-i niekomu, vzbudiť ch. v niekom na niečo* povzbudiť; *mať ch. do niekoho* chcieť nabiť niekoho; *s novou ch-ou sa pustiť do niečoho* s elánom; *byť, nebyť po ch-i* páčiť sa, nepáčiť sa; *robiť podľa svojej ch-i* vôle, záľuby; *zostať pri ch-i* úmysle; *byť bez ch-i* bez nálady; *javiť, nejaviť ch. niečo urobiť* ochotu; *niečo niekomu odpadne od ch-i* odnechce sa robiť; *s ch-ou niečo robiť* ochotne, nadšene; **chuťový** *príd. m.* k 1, 2: *ch. zmysel, ch-é orgány, ch-é vlastnosti látok;* **chuťove** *prísl.*

chutný *príd. m.* **1.** majúci dobrú chuť, dobre chutnajúci: *ch. obed, pokrm;* **2.** *hovor.* vkusný, príjemný, milý: *ch-é dievča, ch-é šaty;* **chutne** *prísl.: ch. pripravené jedlo; ch. sa najesť; ch. sa zasmiať* srdečne; **chutnučký, chutnulinký** *príd. m. hovor. expr.;* **chutnučko** *prísl.*

chúťka, -y, *obyč. v mn. č.* **chúťky**, -ťok *ž.* zvláštne záľuby, rozmary, vrtochy: *panské, čudácke, sebecké ch-y; mať svoje ch-y; byť pánom svojich ch-ok* ovládať svoje žiadosti; *mať hriešne ch-y* nízke žiadosti; *vyhovieť svojim ch-am, uspokojiť svoje ch-y*

kabát, -a *m.* vrchný odev z hrubšej látky: *zimný, jarný, prechodný k.; raglánový, športový, sviatočný k.; nepremokavý, balónový k.* proti dažďu; *kožený k.; jednoradový, dvojradový k.* ● *prevracať k.* meniť presvedčenie; **kabátový** *príd. m.: k-á látka;* **kabátik**, -a *m. zdrob.*

kabinet, -u *m.* **1.** miestnosť na porady, pracovňa; **2.** *škol.* miestnosť určená na zbierky a učebné pomôcky: *zemepisný, prírodopisný k.;* **3.** malá miestnosť v byte, izbička; **4.** *polit.* ministerská rada v niektorých štátoch, vláda; **5.** menší vedecký ústav: *právny, národopisný k. SAV;* **kabinetný** *príd. m.* k 2, 4: *k-é zbierky; k. systém, k-á kríza* ● *k. exemplár* jedinečný, vzácny; *k. vedec* odtrhnutý od praxe; **kabinetne** *prísl.;* **kabinetový** *príd. m.: k-é dvere;* **kabinetík**, -a *m. zdrob.*

kameň, -a *m.* **1.** tvrdá hornina používaná ako stavebný materiál; úlomok horniny, skala: *stavebný, prirodzený, umelý, lomový, dlažobný k.; mlynský, míľový, hraničný, oltárny k.; náhrobný k.* pomník; *skúšobný k.* na skúšanie pravosti drahých kovov ● *k. mudrcov, múdrosti* alchymistami hľadaná látka, ktorá mala dávať nesmrteľnosť a obyčajné kovy meniť na zlato; *položiť základný k.* slávnostne začať stavbu; *byť stavebným k-om niečoho* nepostrádateľnou, nevyhnutnou súčiastkou; *byť skúšobným k-om* kritériom hodnotenia; *uholný k.* hlavná opora; *k. úrazu* príčina ťažkostí; *na dohodenie k-om* neďaleko; *nezostal k. na k-ni* všetko bolo zničené; *zmizol akoby k. hodil do vody* bez hluku, bez stopy; **2.** *pren.* symbol niečoho chladného, bezcitného, ťažkého, tvrdého; *mať srdce z k-a* ● *odpadol mu k. zo srdca* zbavil sa veľkej starosti; *byť medzi dvoma k-mi* byť pod nátlakom z dvoch strán; *trafila kosa na k.* narazil na odpor; *kto do teba k-om, ty do neho chlebom (príslovie)* zlé odplácaj dobrým; 3. niečo vlastnosťami podobné kameňu: *kotolný k.* usadenina na stenách kotla; *chem. vínny k., lúhový k., ľud. pekelný k.* lápis; *lek. zubný k., žlčové, močové, obličkové k-ne; šach.*

figúra pri hre v šachy;**kamenný** *príd. m.: k-á stavba, cesta; k. džbán, k-a nádoba* z kameniny; *archeol. staršia, mladšia doba k-á* najstaršie obdobie ľudskej civilizácie, v ktorom si človek zhotovoval nástroje z kameňa; *chem. k-á soľ* kuchynská; *geol. k-é uhlie* čierne ● *k-á päsť* tvrdá; *k-á tvár* nehybná, meravá; *k-é srdce* neúprosné; *zostať ako k. stĺp* zmeravieť od ľaku, od údivu; **kamenček,** -a i **kamienok,** -nka *m. zdrob.: žlčové, močové, obličkové k-y*

demokracia, -ie, -ií *ž.* **1.** štátne zriadenie, v ktorom je vláda v rukách volených zástupcov ľudu, ľudovláda: *socialistická d.* politické zriadenie, v ktorom zvrchovaná moc patrí pracujúcemu ľudu na čele s robotníckou triedou pod vedením komunistickej strany; *ľudová d.* forma diktatúry proletariátu v období prechodu od kapitalizmu k socializmu; *buržoázna, západná d.* politické zriadenie, v ktorom sa parlamentárnym systémom zakrýva vláda buržoázie a vykorisťovanie pracujúcich; *sociálna d.* smer v robotníckom hnutí; politická strana, ktorá zrádza záujmy robotníckej triedy a spája sa s vykorisťovateľmi; **2.** zásada rovnoprávnosti a spoločného rozhodovania v kolektíve: *vnútrostranícka d.;* **demokratický** *príd. m.: d-é štátne zriadenie, d-á strana, vláda, d-á revolúcia; medzinárodný d. tábor mieru; d. centralizmus;* **demokraticky** *prísl.: d. zmýšľať;* **demokratickosť** i **demokratičnosť,** -ti *ž.*

chytať, -á, -ajú *nedok.* **1.** *(niečo, niekoho za niečo)* brať do ruky, siahať po niečom, zmocňovať sa niečoho: *ch. loptu, ch. niekoho za ruku, za plece* ● *ch. za slovo* využívať chybné vyjadrenie na prekrútenie zmyslu; *ch. za srdce* dojímať; *hovor. ch. niekomu stranu* zastávať sa niekoho, nadržať niekomu; *ch. dych* namáhavo, ťažko dýchať; **2.** naháňať, prenasledovať: *ch. vinníka, zlodeja;* **3.** loviť, lapať: *ch. ryby, vtáky, zver* ● *hovor. ch. stanice* (na rozhlasovom prijímači); *ch. muža* o žene, ktorá sa chce nasilu vydať; **4.** zmocňovať sa, zachvacovať: *chytá ma závrat, zúfalstvo; hrdza, pleseň chytá niečo* začína pokrývať; **5.** zachycovať do nádoby ap.: *ch. dažďovú vodu, krv, plyn;* **6.** zachycovať, postihovať zmyslami: *ch. zvuk, melódiu; hovor. ch. rytmus, tón* snažiť sa prispôsobiť určitému rytmu, tónu; **7.** dobre priliehať, lepiť sa: *farba, malta, náter chytá;* **8.** prijímať do seba, na seba, získavať (o veciach i o osobách): *ch. vlhkosť, farbu; ch. dobré, zlé zvyky;* **9.** *hovor.* začínať fungovať, účinkovať, zaberať: *kosa, motor chytá* ● *slnko chytá* opaľuje; *mráz chytá* spaľuje; **10.** *športť. slang.* hrať ako brankár, byť v bráne; pri hre na chytačku o tom, kto sa má usilovať chytiť niekoho zo spoluhráčov || **chytať sa 1.** *(niekoho, niečoho, za niečo)* siahať po niekom, po niečom, rukami hľadať v niečom oporu, opierať sa: *dieťa sa chytá matky, ch. sa stola, ch. sa za ruky* ● *ch. sa slamky, britvy* hľadať záchranu v neúčinných prostriedkoch; *ch. sa nádeje* dúfať, veriť; *ch. sa za hlavu* nevedieť si rady; *smial sa, až sa za brucho chytal* veľmi **2.** *(niečoho, do niečoho, niečo robiť, zried. na niečo)* začínať niečo robiť, púšťať sa do niečoho, priberať sa k niečomu: *ch. sa lopaty, zbrane, pera; ch. sa do roboty, do čítania; ch. sa variť, písať* ● *ch. sa rozumu* začínať múdro konať; **3.** *(niečoho)* využívať: *ch. sa príležitosti, dobrej rady, myšlienky, novoty;* **4.** *(do niečoho, na niečo, zried. o niečo)* padať do niečoho, lapať sa, zachycovať sa na niečo: *ch. sa do pasce, do klepca, na udicu, na lep, na konár;* **5.** *(do niekoho)* púšťať sa s niekým do bitky, do hádky, zadrapovať sa; **6.** zachvacovať, zmocňovať sa; zachádzať, pokrývať sa: *chytá sa ho dobrá vôľa, pýcha, strach, panština, choroba; pleseň, hrdza sa chytá niečoho;* **7.** začínať horieť, zapaľovať sa: *drevo, papier, strecha sa chytá;* **8.** *(na niečo, na niekoho)* lepiť sa, zachytávať sa: *cesto sa chytá, zlé zvyky sa chytajú na niekoho; dok.* **chytiť, chytiť sa;** *opak.* **chytávať, chytávať sa**

chytiť, -í, -ia *dok.* **1.** *(niečo, niekoho za niečo)* vziať niečo do ruky, uchopiť, lapiť, zmocniť sa: *ch. loptu* ● *ch. niekoho za golier* vyhodiť; *ch. za vlasy* vyťahať; *ch. pod krk* škrtiť; *ch. pevne do rúk* ujať sa vedenia niečoho; *ch. za správny, dobrý koniec* dobre začať; *ch. za iný koniec* začať niečo iným spôsobom; *ch. za slovo* žiadať splnenie sľubu; *ch. rozum do hrsti* rozvážiť si, sústrediť myšlienky; *hovor. ch. niekomu*

stranu zastávať sa; *chytiť za srdce* dojať; 2. *hovor.* dohoniť, dostihnúť: *ch. vlak, ch. niekoho doma* zastihnúť; 3. pristihnúť, prichytiť: *ch. zlodeja, ch. pri čine;* 4. uloviť, lapiť: *ch. rybu, zajaca, vtáčka* ● *hovor. ch. ženícha* vydať sa; *ch. dobrú partiu* dobre sa vydať; *ch. stanicu* (na rozhlasovom prijímači) vyladiť; *ch. niekoho na žart, na lož, na podfuk* dostať, oklamať; 5. zachvátiť, zmocniť sa: *chytil ho žiaľ, hnev, závrat, kašeľ; niečo chytila hrdza, pleseň* pokryla ● *hovor. chytený na pľúca* chorý; *chytený na rozum* pomätený; 6. zachytiť niečo do nádoby ap.: *ch. vodu, krv;* 7. *hovor.* začať fungovať, zabrať: *kosa chytila, motor chytil;* 8. zasiahnuť: *chytený od ohňa* (napr. koláč) pripečený; *chytený od slnka* ohorený, opálený, *od mrazu* spálený ● *fam. byť chytený* podnapitý; *umel. slang. dobre chytená nálada* vystihnutá; 9. prilepiť sa, zachytiť sa: *farba chytila* || **chytiť sa** 1. *(niekoho, niečoho, za niečo)* uchopiť sa rukami, pridržať sa, zachytiť sa: *ch. sa niekoho za ruku* ● *ch. sa rozumu* začať múdro konať; *ch. sa za hlavu* nevedieť si s niečím rady; *kto sa topí, i slamky (britvy) sa chytí (príslovie); ch. sa za pasy* začať sa pasovať zápasiť; *hovor. chytiť sa za nos* byť zahanbený; 2. *(niečoho, do niečoho, niečo robiť, zried. na niečo)* začať niečo robiť, pustiť sa, dať sa do niečoho, chopiť sa niečoho: *ch. sa pera, remesla, zbrane; ch. sa do práce, do učenia; ch. sa variť, riadiť;* 3. *(niečoho)* využiť niečo: *ch. sa myšlienky, dobrej rady, príležitosti;* 4. *(do niečoho, na niečo)* padnúť do niečoho, dostať sa niekam, lapiť sa, zachytiť sa: *ch. sa do pasce, do klepca, na udicu, na lep* ● *ch. sa na sladké reči* nechať sa oklamať, obalamútiť rečami; 5. zmocniť sa, zachvátiť; zájsť, pokryť sa: *chytila sa ho pýcha, dobrá vôľa, choroba; pleseň, hrdza sa chytila niečoho;* 7. začať horieť, vzňať sa (napr. papier, drevo, dom); 8. *(do niekoho)* pustiť sa s niekým do hádky, do bitky, dostať sa do sporu; 9. zapustiť korene, ujať sa: *rastlina sa chytila*

chovať, -á, -ajú *nedok.* 1. (o zvieratách) dochovávať, pestovať: *ch. kone, dobytok, včely;* 2. *ľud. (niečím, zried. na niečom)* kŕmiť, živiť: *ch. chlebom, mäsom; dobre chovaný brav* ● *ch. na mlieku a mede* veľmi dobre živiť; 3. *nár.* varovať, pestovať: *ch. dieťa;* 4. *kniž.* mať, prechovávať: *ch. obavy, nádeje, túžby* || **chovať sa** 1. správať sa, držať sa, počínať si: *dobre, zle, slušne, nepristojne, láskavo, odmietavo, prívetivo sa ch.; vedieť sa ch.;* 2. *žart.* kŕmiť sa, jesť; 3. (o veciach, len v odbornom štýle) prejavovať sa, pôsobiť, reagovať: *alkaloidy sa chovajú ako organické zásady; dok.* k 1 **dochovať**, k 2 **vychovať, vychovať sa**; *opak.* **chovávať, chovávať sa**

a *spoj.* 1. zlučovacia (=i); spája a) vetné členy: *otec a mať; teplá a slnečná jar; dnes a zajtra;* b) slová opakované na zdôraznenie al. stupňovanie: *dosť a dosť; sám a sám;* často pri komparatíve a pri slovesách: *viac a viac, menej a menej; len prší a prší;* c) číslovky vo výrazoch podielnosti: *dvaja a dvaja, dve a dve* po dvoch; d) dve rovnocenné vety hlavné: *Gabriel prestal počúvať a pustil sa za Mišom (Moric);* e) dve rovnocenné vety vedľajšie: *Stará mať odkazuje, že bez okuliarov nevidí a že jej ani žiť nechutí.* (Taj.) *Odkázal, aby sme prišli a aby sme si doniesli so sebou nástroje;* f) pripojuje hlavnú vetu k podraďovaciemu súvetiu (vtedy sa pred *a* píše čiarka): *Povedal, že sa vráti, a odišiel;* 2. odporovacia (= ale); spája vetné členy a vety významu odporovacieho: *Mal som ísť so Štefanom, a nešiel som. (Taj.) Koľko sa mu navraví každý deň, a nič nedbá (Tim.);* 3. dôsledková (= a preto); spája dve hlavné vety, z ktorých druhá je dôsledková: *Nechala ťa frajerka, a je z teba kopa nešťastia (Tat.);* 4. stupňovacia: *Pí, počkajte, nemôže byť všetko vaše, a nebude (Tat.);* 5. vysvetľovacia (= a to): *Janko ktovie, či sa kedy vráti, keď je tam už šesť rokov, a ženatý, deti (Taj.);* 6. pripája dodatočnú vetu k predchádzajúcej vete al. vetám: *A nebolo ani peňazí, za ktoré by si ju boli zaopatrili (Moric);* 7. niekedy stojí na začiatku hlavných viet a vyjadruje rozličné stránky slovesného deja (modálnosť) ako: a) povzdychnutie: *A veru iď, synku, budeme aj bez teba (Jégé);* b) ironiu: *A pekný's' ty*

človek! (Kal.); c) namrzenosť, nespokojnosť ap.: *A daj mi s tým pokoj! A pre mňa plať! (Kav.)*; **8.** je súčasťou niektorých spojkových výrazov: **a či** *p.* či; **a síce** *p.* síce; **a tak** *p.* tak; **a tak ďalej** *p.* ďalej; **a to** *p.* to

čaj, -u *m.* suché lístie čajovníka al. iných bylín, suché kvety al. plody niektorých rastlín (napr. šípky); odvar z nich: *lipový, harmančekový, šípkový, ruský, čínsky č.* ● *podávať č.* hostiť čajom a zákuskami; *ísť, chodiť na č.* ísť, chodiť piť čaj; *č. o piatej* druh spoločenskej zábavy s tancom; **čajový** *príd. m.* **1.** z čajového lístia, z čaju, určený do čaju, na pitie čaju, na podávanie čaju: *č. rum; č-á esencia, zmes, súprava, kanvica;* **2.** majúci farbu čaju: *č-á ruža* ● *č. večierok* na ktorom sa podáva čaj; *č-é pečivo, maslo* lepší, jemnejší druh pečiva, masla; **čajíček,** -čka *m. zdrob.*; **čajík,** -a *m. zdrob. fam.* dobrý čaj

čakať, -á, -ajú *nedok.* **1.** *(niekoho, niečo; na niekoho, na niečo; zried. za niekým, za niečím)* očakávať, že sa v blízkej budúcnosti, v dohľadnom čase stane niečo predpokladaného; predpokladať niečo, dúfať v niečo: *č. hodinu; márne, dlho č.* ● *č. so založenými rukami* nečinne; *to som nečakal* nebol som na to pripravený, to som nepredpokladal; *č. rodinu, rodinku* narodenie dieťaťa; *hovor. č. ako na mesiáša, na spasenie* túžobne; *č-á na smrť* je veľmi chorý al. starý; *dať na seba dlho č.* prísť neskoro; *nedať na seba dlho č.* prísť načas, skoro; *bibl. č. Mesiáša, Krista; č-á ako kura na zrno, na sopeľ (prislovie)*; **2.** *(väzby ako pri 1. význame al. bezpredm.)* míňať, tráviť určitý čas vyčkávaním, vyčkávať: *č. na výsledok, na odpoveď, č. v rade;* **3.** *(s niečím)* odkladať, odsunovať niečo na neskoršie: *č. s platením, s odpoveďou;* **4.** *(niekoho, obyč. pri vecnom podmete)* byť prichystaný, pripravený pre niekoho: *č-á ho prekvapenie; č-ajú nás povinnosti, úlohy* ● *č-á ho guľka, šibenica* smrť zastrelením, obesením; *dok.* k **1 dočkať;** k **2 vyčkať;** k 3, 4 **počkať;** *opak.* **čakávať,** -a, -ajú

čakan, -a *m.* železný nástroj na jednom konci končitý, na druhom s lopatkovitým ostrím, s dreveným poriskom, používaný na kopanie, krompáč: *jednoramenný č.*; **čakanový** *príd. m.*; **čakanček,** -a *m. zdrob.*

čakanka, -y, -niek *ž.* poľná belasokvetá rastlina z čeľade zložnokvetých; *bot. č. obyčajná (Cichorium Intybus)*; **čakankový** *príd. m.*: *č. olej, koreň*

čakankovitý *príd. m.* majúci podobu, vlastnosti čakanky; *bot. čakankovité (Cichoriaceae)* čeľaď

čalún, -a *m.* ozdobný papier al. ozdobná tkanina na pokrývanie stien, nábytku a pod.; tapéta; **čalúnový** *príd. m.*: *č. papier;* **čalúnik,** -a *m. zdrob.*

čalúnnik, -a, *mn. č.* -ci *m.* remeselník, ktorý sa zaoberá výrobou čalúnov, čalúneného nábytku al. čalúnových závesov, odborný robotník na čalúnenie; **čalúnnický** *príd. m.*: *č. pomocník; č. tovar;* **čalúnnictvo,** -a, -tiev *str.* remeslo čalúnnika; obchod, predajňa s čalúnmi, s čalúneným nábytkom

čalúniť, -i, -ia i **čalúnovať,** -uje, -ujú *nedok.* pokrývať, obťahovať steny al. nábytok ozdobnou tkaninou al. ozdobným papierom, čalúnom: *čalúnený nábytok; dok.* **počalúniť, počalúnovať**

čankať, -á, -ajú *nedok. expr.* **1.** peknými slovami nahovárať, prehovárať, získavať; chlácholiť; lákať, vábiť: *Svokor so svokrou ju čankali ako malé dieťa (Min-á)*; **2.** mámiť, drankať (napr. peniaze); *dok.* **očankať,** k **2** i **vyčankať**

čankot, -u *m. expr. bás.* prehováranie, nahováranie; úlisné získavanie; chlácholenie *(Hviezd.)*

čanký *príd. m. nár. expr.* slabý, útly: *č-á ratoliestka*

čap, -u *m.* **1.** drevená zátka do suda ● *pivo od č-u* natáčané priamo zo suda; *hovor. udrieť na č.* hojne naliať, načapovať; **2.** *tech.* pri spájaní dvoch častí nejakého otáčavého mechanizmu výstupok jednej časti vnikajúci do druhej časti; časť hriadeľa uložená v ložisku: *osový, piestny, dvojitý, úložný, otočný, ojničný, ložiskový č.;* **čapový** *príd. m.: č. žliabok, č-á fréza, doska, č-é dláto, trenie;* **čapík,** -a *m. zdrob.*

čap *cit.* **1.** označuje zvuk úderu al. pádu: *č. do vody!* **2.** označuje náhle chytenie, prichytenie, chmat: *č. ho za plece!*

čap-čap-čap *cit.* označuje opakujúce sa al. pravidelné udieranie niečoho o niečo al. kvapkanie vody, p. i **čľap-čľap**

čapaňa, -ne, -ní *ž. nár. pejor.* žena al. zviera ženského rodu s krivými al. chromými nohami, čaptaňa

čapáš, -a *m. nár.* druh ľudového tanca

čapatý *príd. m. nár. expr.* **1.** nízky a široký, plochý, ploský: *č. nos, kameň;* **2.** krivonohý, čaptavý: *č. bocian*

čapcovať, -uje, -ujú *nedok. nár. expr.* prudko udierať, biť rukou; zauškovať; *dok.* **vyčapcovať**

čapica, -e, -píc *ž.* druh prikrývky na hlavu, čiapka ● *mať (draka) pod č-ou* byť (veľmi) opitý

čapičiar, -a *m. posmeš.* čiapkár; **čapičiarka,** -y, -rok *ž.*

čapík, -a *m.* **1.** malý čap; **2.** *anat.* výbežok mäkkého podnebia, jazýček, uvula *(star.* čípok); **3.** *farm.* liečivo kužeľovitého tvaru vkladané do konečníka al. iných dutín tela (*star.* čípok); **čapíkový** *príd. m.: lingv. č-á spoluhláska (r)* uvulárna

čapiť, -í, -ia i **čapnúť,** -ne, -nú, -pol *dok. expr.* **1.** prudko udrieť, tľapnúť: *č. po líci, po tvári;* **2.** prudko, rázne hodiť: *č. niečo o zem*

čapkať, -á, -ajú *nedok. expr.* **1.** (o vode, o kvapkách dažďa) s čľapotom padať, padať a jemne udierať o niečo, kvapkať: *dážď č-á;* **2.** *nár.* udierať dlaň o dlaň na znak súhlasu, povzbudenia a pod., tlieskať; *dok.* k 2 **začapkať;** *opak.* **čapkávať,** -a, -ajú

čapkať sa, -á, -ajú *nedok. expr.* máčať sa vo vode, čabrať sa, čliapkať sa: *kačka sa č-á*

čapnúť, -ne, -nú, -pol *dok. expr.* **1.** prudko, silno udrieť, napr. rukou, dlaňou, čapiť: *č. po pleci, po hlave;* **2.** *pejor.* chytiť, lapiť, prichytiť: *č. zbeha;* **3.** pridať trochu tekutiny, priliať, odliať, čľapnúť ● *č. si žart.* upiť si

čapor, -a *m. nár.* pastiersky bič s krátkou rúčkou, korbáč

čapovací, -ia, -ie *príd. m. tech.* slúžiaci na väzbu, na spájanie čapmi: *č. nôž, kotúč*

čapovanie, -ia *str.* **1.** *tech.* väzba, spájanie trámov, z ktorých jeden má čapy zapadajúce do dlabu druhého; **2.** *les.* spôsob narezávania kôry

čapovať, -uje, -ujú *nedok.* **1.** nalievať, točiť nápoj, obyčajne pivo, víno zo suda: *č. plzenské;* **2.** *tech.* spájať trámy; *dok.* k 1 **načapovať**

čapovec, -vca *m. anat.* druhý krčný stavec; **čapovcový** *príd. m.: č. stavec*

čapovitý *príd. m.* majúci tvar, podobu čapu: *č. výbežok;* **čapovito/-e** *prísl.*

čapta, -y, čiapt *ž. pejor.* (obyč. v nadávkach) **1. krivá, čaptavá noha;** **2.** žena al. zviera ženského rodu s krivými al. nemotornými nohami, čaptaňa

čapták, -a, *mn. č.* -ci (o ľuďoch), -ky (o zvieratách) i **čaptoš,** -a *m.* nadávka krivo, šmatlavo, nemotorne chodiacemu človeku al. zvieraťu mužského rodu; **čaptaňa,** *-ne -ni ž.*

čaptať, -tá/-ce, -tajú/-cú, -taj/-ci *nedok. pejor.* chodiť nemotorne, nedbanlivo, ťarbavo, krívať, šmatlať

čaptavý (*2. st.* čaptavejší) *príd. m. pejor.* ťarbavo, nemotorne chodiaci, krivonohý, krívajúci: *č. človek; č-é nohy* so skrivenými, deformovanými chodidlami; *č-á topánka* vykrivená čaptaním; **čaptavo** *prísl.: č. chodiť*

čapura, -y, -púr i **čapurda,** -y, -púrd *ž. det.* čiapka

čas, -u, čias/časov *m.* **1.** postupnosť trvania všetkého bytia a diania; *filoz.* objektívna forma jestvovania hmoty: *tok č-u, č. letí, beží, míňa sa, plynie, zabíjať, mrhať, strácať č.* robiť niečo zbytočné, konať neužitočnú prácu, nevyužívať naplno, prospešne čas ● *niečo má č.* nie je súrne, netreba sa s niečím ponáhľať; *je mu dlhý č.* nudí sa; *pánu bohu č. kradnúť* leňošiť; *zub č-u* nepriaznivý účinok dlhého trvania na stav vecí; *č. všetko ukáže* rozrieši, vysvetlí; *č. na nikoho nečaká (príslovie); dočkaj č-u ako hus klasu (príslovie); č. platí, č. tratí (príslovie); č. všetko zahojí (príslovie); č. raní, č. hojí (príslovie);* **2.** určitý vymedzený časový úsek, vymedzené, prípadne bližšie určené časové rozpätie, doba, lehota, termín: *jarný, letný, jesenný, zimný č.; dopravný č.; študijný č.; osevný č.; astron. slnečný, hviezdny, stredoeurópsky, východoeurópsky, západoeurópsky č.; z č-u na č.* niekedy, kedy-tedy, občas; *za onoho (oného) č-u* dávno, kedysi; *v poslednom č-e* nedávno; *v tom č-e* vtedy; *v tom istom č-e, zried. v ten istý č.* práve vtedy; *za ten č.* zatiaľ; *za č.* za nejaký čas, za chvíľu; *raz za č.* niekedy, kedy-tedy, zriedka; *po (nejakom) č-e* po uplynutí určitého časového úseku; *po č-e* po stanovenom termíne; *v dohľadnom č-e* v blízkej budúcnosti; *svojho č-u* kedysi; *toho č-u* (skratka *t. č.*) teraz, nateraz; *dlhý č.* dlho; *toľký č.* tak dlho; *hovor. prvý č.* spočiatku; *posledný č., v poslednom č-e; za krátky č., v krátkom č-e* zanedlho, zakrátko; *istý č.; určitý č.; pred (nejakým) č-om* nedávno; *pred č-om* predčasne; *kniž. postupom č-u* postupne; *na večné č-y* navždy, naveky; *(ne)mať č.* byť zaujatý prácou; *ne(mať) č., trochu č-u pre niekoho* (ne)môcť sa venovať niekomu; *mať dosť č-u; mať č-u a č-u* mnoho času; *niet(o) č-u; vo voľnom č-e* vo voľných chvíľach, v čase oddychu; *strácať drahý č.; č. je drahý; pracovať po č-e, nad č.; tráviť č.* prežívať určitý čas nejakým spôsobom; *č. pokročil* je neskoro, ostáva málo času; *skrátiť, získať č.; v (dennom) nočnom č-e* (vo dne) v noci; *všetko do č-u (príslovie)* o pominuteľnosti všetkého; *krása do č-u, čnosť na večnosť (príslovie);* **3.** vhodné, primerané, vymedzené časové rozpätie, časový úsek určený na nejaký výkon, dej a pod., vhodná chvíľa, obdobie: *pracovný č.; č. práce, oddychu, oberačiek, žatvy; prišiel, príde, nadišiel, blíži sa (vhodný) č.; bibl. naplnil sa č.* prišla čakaná, vhodná chvíľa, hodina; *v pravý č.; je (najvyšší, zvrchovaný) č.; je, bolo na č-e; všetko má svoj č.* vhodný, príhodný, príslušný; *ľud. mať svoj č.* (o ženách) mesačné krvácanie, menštruácia; **4.** *obyč. v mn. č.* **časy** pomery, okolnosti, príznačné pre určitú dobu, ráz, povaha, zmýšľanie doby, život v určitej dobe, doba: *č-y sa menia; zlaté č-y* veľmi priaznivé pomery; *č. pokoja, mieru, vojny; za mladých, dávnych, starých čias; ťažké, zlé, pohnuté, psie č-y; mierové, povojnové č-y; duch č-u; ísť, kráčať s duchom č-u; boli č-y, boli, ale sa minuli (porekadlo);* **5.** poveternostné pomery, počasie; *pekný, psí č., mrcha č., v č-e i v nečase, dažďivé č-y, ľud. blýska sa na č.* na priaznivé počasie; **6.** *gram.* schopnosť slovies vyjadrovať dej prítomný, minulý al. budúci; slovesná gramatická kategória

časový *príd. m.* **1.** týkajúci sa času, meraný časom, charakterizovaný vzhľadom na čas, určený časove, chronologicky, trvajúci, existujúci v čase: *č. odstup, interval, úsek, č-á jednotka, súvislosť; č. signál* znamenie oznamujúce presný čas; *č-á mzda* odmena za prácu podľa jej trvania; *admin. zastar. č. postup* závisiaci od času, trvania zamest-

nania, nie od kvalifikácie; **2.** príznačný pre určitú dobu, v istej dobe bežný, dobový; týkajúci sa súčasných pomerov, aktuálny (*op.* zastaralý): *č-é otázky, témy;* **3.** *gram.* *č-á veta* druh vedľajšej vety vyjadrujúcej rôzne príslovkové určenia času; *č-á spojka* uvádzajúca časovú vetu; *č-á príslovka* vyjadrujúca určenie času; **časove/-o** *prísl.: č. vzdialený, blízky, určený, stanovený, vymedzený;* **časovosť,** -ti *ž.* jav. udalosť a pod. príznačná pre súčasnú dobu

čariť, -í, -ia i **čarovať,** -uje, -ujú *nedok.* **1.** *(bezpredm.)* používať isté prostriedky, ktorým čarujúci pripisuje neobyčajnú moc, na dosiahnutie určitého účinku; robiť čary, kúzla, bosorovať; **2.** *bás. (niekomu, niečomu)* čarovne pôsobiť na zmysly niekoho:... *jak by peknému nečaril zraku... (Sládk.);* **3.** *(niečo)* vyvolávať pred oči, vykúzľovať: *č. dávnu minulosť; dok.* k 2 **počariť**

čelo[1], -a, čiel *str.* **1.** predná horná časť hlavy ohraničená vlasmi, obočím a spánkami: *vysoké, nízke, klenuté, zvráskavené č.; mraštiť, vraštiť č.; stiahnuť si klobúk do č-a, na č-o; nosiť čiapku, klobúk do č-a* ● *hovor. napísať si na č.* zapamätať si; *mať na č-e napísané* prezrádzať vzhľadom; *buchnúť, udrieť si (sa) do č-a, poklopať si po č-e* rozpamätať sa, uvedomiť si; **2.** predná, frontálna al. nosná časť niečoho, predok: *č. lode, stola* ● *byť, stáť, kráčať, ísť na č-e, v č-e; postaviť (sa) na č., v č.* o vedúcom, prednom mieste, postavení, o vedúcej úlohe a pod.; **čelný** *príd. m.* **1.** = **čelový**: *č-á kosť; č-á stena;* **2.** popredný, vynikajúci, vedúci: *č. predstaviteľ, č-é miesto, postavenie;* **čelne** *prísl.;* **čielko,** -a, -lok *str. zdrob.* k 1; **čelíčko,** -a, -čok *zdrob.* k 1 *hypok.;* **čielce,** -a, -lec *str. zdrob.* k 1 *bás.*

čelo[2], -a, čiel *str.* strunový hudobný nástroj väčší ako husle a menší ako basa; **čelový** *príd. m.: č. koncert*

čelusť, -te *ž.* **1.** kosť v prednej spodnej časti hlavy, v ktorej sú vrastené zuby: *horná č.; dolná č.* sánka; *predná, zadná č.* (u včiel); **2.** *obyč. v mn. č.* **čeľuste** otvor, dvierka do pece, do kachieľ, čeľustie; **3.** *tech.* časť stroja, prístroja al. nástroja na zachytávanie: *napínacia, závitová č.;* **čeľustný** *príd. m.* k 1: *č. kľb, zhyb;* **čeľusťový** *príd. m.* k 2, 3: *č. drvič, č-á spojka*

čeľustie, -ia *str.* **1.** dvierka, otvor do pece, do kachieľ, čeľusť; **2.** *bás.* časť tváre okolo úst, čeľuste; **3.** *nár.* ohnutá predná časť saní

čert, -a, *3., 6.* p. -ovi/-u, *mn. č.* -i, *4. p.* -ov/-y *m.* **1.** v predstavách poverčivých ľudí zlá nadprirodzená bytosť, zosobnenie zla, zlý duch, diabol, satan (zobrazuje sa s kozou bradou, s rohami, kopytami a chvostom): *slúžiť č-u;* **2.** *hovor.* o škodlivých, nepríjemných, neželateľných veciach, o sile nepriateľskej človekovi, o nešťastí a pod.; obyč. v prirovnaniach, vo zvratoch, porekadlách a prísloviach: *lakomý, skúpy ako č.* veľmi; *byť s č-om zadobre* mať veľké šťastie; *báť sa ako č. kríža, svätenej vody* veľmi; *č-i ho berú* veľmi sa hnevá, zlostí sa; *ani čo by ho všetci č-i hnali* veľmi sa ponáhľa; *ani všetci č-i by ho nepreviedli* nikto na svete; *č-i ho sem dovliekli* prišiel celkom nevhod; *nemaľuj č-a na stenu* nestraš niečím nepríjemným; *radiť sa s č-om* zle sa radiť; *bol by v tom č.!* pri dodávaní odvahy; *č. nám to bol dlžný* o niečom nepríjemnom; *ani č. to nevydrží* nik; *č-om podšitý* prefíkaný; *čertovo kopyto, kopýtko* prefíkanosť, šibalstvo, fígeľ, zákernosť; *č. všetko vzal* zaniklo, zmizlo, zahynulo a pod.; *kvietok z čertovej záhradky* o prefíkanom človekovi, huncútovi, šibalovi; *urob č-u dobre, peklom sa ti odplatí* o nevďačnosti; *č. nikdy nespí* nešťastie, a nepríjemnosť sú vždy možné; *čaká ako č. na hriešnu dušu* netrpezlivo; *s č-om líha, s diablom vstáva* ustavične kľaje; *letel ako anjel, spadol ako č.* o nečakanom, nevydarenom, zlom konci; *kde sám č. nemôže, tam podstrčí babu; kde nič nieto, tam ani č. neberie; čertov si bol, č. ťa vzal* o smrti zlého človeka; *ako robil, tak sa mal, č-u slúžil, č. ho vzal; ani č. nie je taký čierny, ako ho maľujú* o zveličovaní niečoho zlého, zla; *vyháňať č-a diablom* vhodne, primerane vole-

ným prostriedkom, zlé zlým; *byť na groš ako č. na hriešnu dušu* veľmi lakomý; *stalo sa, čo č. nechcel* o nepríjemnej veci; *anjelský hlások, čertova pieseň* o pokrytectve, falošnosti, prefíkanosti; *vyhnať, vyháňať č-a z niekoho* napraviť, naprávať niekoho (obyč. bitkou); *trochu hrubé už ho č. vzal* zmizol, stratil sa; zomrel; *č. ako diabol, to je jeden č.* oboje je rovnaké, rovnako zlé; **3.** o zlej, zlostnej, krutej al. príliš živej, huncútskej, prefíkanej osobe al. o samopašnom dieťati: *č. rohatý;* **4.** *pejor.* pri označení niečoho neurčitého: *akýchsi č-ov vystrája* čosi; *je s každým č-om zadobre* s kýmkoľvek, s každým; *č. alebo diabol* ktokoľvek; **5.** *hovor.* vo výrazoch záporu, odiuky, obyč. pri kliatí; vyjadruje aj rozhorčenie: *pre kýho č-a* prečo, načo; *kýho č-a!* čo, čože; *č-a na tom záleží* vôbec nezáleží; *č-a ti dám* nič ti nedám; *má č-a rohatého, starého, kopasného* nič nemá; *č-a sa nebojíš* nie je pravda, že sa nebojíš, bojíš sa; *na tom č-a záleží* vôbec nezáleží; *bodaj to č. vzal; č. to ber; nech to č. vezme* na tom nezáleží, čo ma do toho a pod.; *do č-a!; ba č-a!; č-a mu je, ani č-a mu nebude* nič mu nie je, nič mu nebude; *č. ho vie, č-i ho vedia* nikto nevie; *poslať, ísť, odísť v č-y, do č-a* preč; **6.** v ľudových názvoch: *čertova koža* druh silnej látky; *čertove rebrá* papraď; *čertovo lajno* druh drogy; **čertík,** -a, *mn. č.* -y/-ci *m. zdrob. expr.* **1.** malý čert; **2.** *žart.* o neposednom, šantivom, samopašnom dieťati; **3.** *mn. č.* -y *tech.* stavacia podpora používaná pri rysovaní ťažkých odliatkov; **čertíček,** -čka, *mn. č.* -čkovia *m.* i **čertíča,** -ať*a str. zdrob. hypok.;* **čertisko,** -a *m.* i *str. zvel.* **1.** veľký čert; pri citovom zafarbení *zlý, odporný č.;* **2.** o veľmi bujnom, roztopašnom al. zlom človekovi

čertica, -e, -tíc *ž. pejor.* o zlej, zlostnej, zúrivej, zlomyseľnej al. huncútskej, vrtošivej, samopašnej osobe al. o zvierati ženského rodu, diablica, bosorka

červený (*2. st.* červenší) *príd. m.* majúci farbu ako krv, oheň, vlčí mak, pivónia a pod.; červenohnedý, ryšavý, zlatožltý (obyč. o vlasoch, o srsti a pod.): *č. ako ruža, ako mak, ako krv, ako kalina, ako malina, ako oheň, ako cvikla, ako moriak; č-á zástava, šatka, ruža, brada; č-á sedma, osma* v kartách; *č-á ceruzka* píšúca červeno; *č-é víno* (*op.* biele); *č-é vlasy* ● *č. kohút na streche* o požiari; *myšlienka sa tiahne ako č-á niť* o vnútornej súvislosti; **2.** *hovor.* pokrokový, socialistický, komunistický: *č-é vojsko, č-é noviny, odbory; Č-á armáda* teraz Sovietska armáda; **3.** *Č-ý kríž* medzinárodná organizácia prvej pomoci najmä vo vojne; **4.** v odborných termínoch, vo vlastných menách a pod.: *Č-é more; min. č. mramor; chem. č. fosfor; č-á soľ; geol. č-á zem; bot. č. smrek* smrekovec; *č-á ďatelina, kapusta; č-á repa* cvikla; *zool. č. mravec; č-á ploštica, myš, líška; lek. č-é krvinky* (*op.* biele); **červeno/-e prísl.;** *na červeno, do červena;* **červenosť,** -ti *ž.*

česať, -še, -šú, češ *nedok.* **1.** hrebeňom urovnávať, uhládzať vlasy; česákom čistiť, odstraňovať nečistotu zo srsti zvierat: *č. kone;* **2.** česadlom čistiť, uhládzať, rovnať priadzu, ľan, vlnu a pod.; **3.** *expr.* biť, palicovať, šľahať; *pren.* ostro kritizovať, haniť; *dok.* (o ľuďoch) **učesať;** (o zvieratách a ľane) **očesať;** k 3 **sčesať, vyčesať;** *opak.* **česávať,** -a, -ajú // **česať sa** *nedok.* **1.** hrebeňom si rovnať, uhládzať vlasy; **2.** upravovať si vlasy určitým spôsobom, robiť si účes: *dohora, na prostriedok, na bok, na ježka, hladko sa č.; dok.* **učesať sa;** *opak.* **česávať sa**

gáfor, -fru, *6. p.* -fri *m. chem.* aromatická, veľmi prchavá látka vyťažená z gáfrovníka ● *zmizнúť, stratiť sa ako g.* nepozorovane, nenápadne, rýchlo; **gáfrový** *príd. m.: g. olej, lieh;* **gáfrovo** *prísl.: g. páchnuť*

gágor, -a, *6. p.* -e, *mn. č.* -y *m.* **1.** husí krk; **2.** *pejor.* hrdlo, hltan, pažerák ● *hovor. mať vyschnutý g.* byť smädný; *prečistiť si g.* vypiť si pálenky; *preliať dolu g-om* prepiť; **gágorček,** -a *m. zdrob.*

gagotať, -ce, -cú *nedok.* **1.** (o husiach) vydávať hlas gá-gá, gágať; **2.** *posmeš.* (o ľuďoch, najmä o ženách) veľa hovoriť, džavotať, drkotať; *dok.* **zagagotať;** *opak.* **gagotávať,** -a, -ajú

gajdy, gájd *ž. pomn.* **1.** ľudový hudobný nástroj skladajúci sa z piskora, do ktorého sa fúka, a z koženého mecha: *hrať na g., na g-ách* ● *žart. spustiť g.* dať sa do plaču; **2.** *hovor. expr.* široké, neforemné šaty; **gajdový** *príd. m.;* **gajdičky,** -čiek *ž. pomn. zdrob.*

galantný *príd. m.* **1.** zdvorilý, úslužný, pozorný k ženám: *g-é chovanie;* **2.** ľúbostný: *g-á poézia, g-é verše; g-é dobrodružstvo;* **galantne** *prísl.* k 1: *chovať sa g.;* **galantnosť,** -ti *ž.* zdvorilosť, rytierskosť; *hovor. byť samá g.* prehnane zdvorilý

galéria, -ie, -ií *ž.* **1.** kryté, vyvýšené miesto vo verejných sálach, na jednej strane so stĺpmi al. zábradlím, určené pre obecenstvo: *snemová g.;* **2.** najvyššie položené rady sedadiel v hľadisku divadla: *lístok na g-iu;* **3.** miestnosť al. budova, kde sa uchovávajú a vystavujú obrazy, sochy a i. umelecké predmety, obrazáreň; zbierka obrazov al. sôch: *umelecká g., národná g.;* **4.** *kniž.* rad, skupina osôb al. vecí: *g. historických postáv, g. významných diel;* **galerijný** *príd. m.: g-é zbierky;* **galériový** *príd. m.*

galvanizmus, -mu *m. fyz.* elektrina vznikajúca v galvanických článkoch; náuka o tejto elektrine; **galvanický** *príd. m.: g. článok* chemické zariadenie, v ktorom sa chemická energia mení na elektrickú: *g. prúd, g-é pokovovanie;* **galvanicky** *prísl.*

gániť, -i -ia *nedok. expr.* **1.** *(na niekoho, na niečo)* nepriateľsky, zlostne sa dívať, zazerať; **2.** *(bezpredm.)* byť zamračený, mrzutý; *dok.* **zagániť;** *opak.* **gánievať,** -a, -ajú

gaštan, -a *m.* **1.** košatý listnatý strom a jeho plod: *divý, jedlý g.; bot.* rod stromov z čeľade čiaškonosných *(Castanea);* **2.** kôň gaštanovej farby; **Gaštan** meno zvieraťa gaštanovej farby; **gaštanový** *príd. m.* **1.** z gaštanov: *g-á alej; g-é pyré;* **2.** majúci farbu gaštana: *g-é vlasy*

gazda, -u, *mn. č.* -ovia *m. ľud.* kto obrába svoju zem, roľník, sedliak: *stredný g.* stredný roľník; *dobrý g.* bohatý sedliak; *prvý g.* najlepší v dedine ● *byť dobrým g-om* vedieť dobre hospodáriť; *niečo je bez g-u* bez pána, ničie; *zmeniť g-u* majiteľa; *zried.* správca majetku; **gazdovský** *príd. m. ľud.* roľnícky, sedliacky: *g. syn, g. dvor;* **gazdovsky** *prísl.;* **gazdovstvo,** -a *str. ľud.* roľnícky majetok, hospodárstvo; **gazdík,** -a, *mn. č.* -ci *m. zdrob. trochu pejor.;* **gazdíček,** -čka, *mn. č.* -čkovia *m. zdrob. hypok.,* v oslovení obyč. **gazdíčko**

gazdiná, -ej, *mn. č.* -né, -dín *ž.* **1.** žena, ktorá vedie domácnosť (svoju al. cudziu): *dobrá, šikovná, zlá g.; byť dobrou g-ou* dobre hospodáriť; **2.** *ľud.* gazdova žena, sedliačka; **gazdinský** *príd. m.: zastar. g-á škola;* **gazdinka,** -y, -niek *ž. zdrob.*

generátor, -a, *6. p.* -e, *mn. č.* -y *m.* **1.** *el.-tech.* stroj pretvárajúci mechanickú energiu na elektrickú; **2.** *tech.* pec, v ktorej sa premieňajú pevné al. tekuté palivá na plynné; **generátorový** *príd. m.: g. plyn, g-á pec*

geometria, -ie *ž.* matematická disciplína zaoberajúca sa plošnými a priestorovými útvarmi: *deskriptívna, analytická g., euklidovská g., rovinná g.* planimetria, *priestorová g.* stereometria; **geometrický** *príd. m.: g. útvar, g-é miesto bodov; g. priemer* druhá odmocnina zo súčtu dvoch čísel; *g. rad čísel* z ktorých nasledujúce je násobok predchádzajúceho

gerila, -y, -ríl *ž.* **1.** boj, drobné potyčky malých ozbrojených oddielov, obyč. v horách al. v tyle nepriateľa; **2.** malý vojenský partizánsky oddiel; **gerilový** *príd. m.* k 1: *g-á vojna*

gesto, -a, gest *str.* **1.** posunok, pohyb obyčajne rukou, zdôrazňujúci slovo al. čin, ktorý sprevádza: *povýšenecké, herecké g.;* **2.** čin al. postoj vypočítaný na to, aby vzbudil pozornosť: *gavalierske g., g. víťaza* ● *urobiť g.* veľkodušný čin, ktorý budí pozornosť.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIX, 1954, číslo 3—4

Vydalo v Bratislave roku 1954

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PIO 18163/50-II/3

Cena Kčs 3.40